Erenburg: 10 H.P.

BINOZA

GOD. II. SVEZAK 7. KOLO II.

ILJA ERENBURG:

10 H. P.

KRONIKA NAŠEG VREMENA

PREVEO AUTORSKOM DOZVOLOM
S RUSKOGA: STJEPAN KRANJČEVIĆ
PREDGOVOR NAPISAO: dr. IVAN ESIH

Knjige izlaze svaka dva mjeseca. Cijena pretplate za jednu godinu (1 kolo) 6 knjiga: uvezano u platno 240·— Din, broširano 180·— Din; za pola godine (kola): uvezano 120·— Din, broširano 90·— Din. Pretplata se može otplaćivati i u mjesečnim obrocima od 20 Din (za uvezane) odnosno 15 Din (za broširane). Cijena pojedinih knjiga za one, koji nisu pretplatnici označena je na omotu.

ILJA ERENBURG:

10 H. P.

KRONIKA NAŠEG VREMENA

NAKLADA »BINOZA« — ZAGREB — NOVINARSKI DOM

Vlasnik i izdavač
»Binoza« Zagreb, Novinarski
Dom / Odgovorni urednik: Ivan Krznarić,
Zagreb, Nov. Dom / Štamparija
»Gutenberg«, Zagreb

ILJA ERENBURG

ILJA ERENBURG

Po aproksimativnom popisu nabrojeno je u sovjetskoj Rusiji prije nekoliko godina 30.000 književnika. Od tog se vremena taj broj povećao. Izmedju svih tih tisuća odabrao je glasoviti ruski književni povjesnik Iv. N. Rozanov (u 2. izd. svog »Vodiča po savremenoj ruskoj književnosti« 1929.) 150 prominentnih imena, medju kojima je i Ilja Grigorjevič Erenburg.

Ne samo svaki Rus nego svaki Evropejac, za kojega je književnost kruh svagdašnji, zna za Ilju Erenburga, jednog od najčitanijih današnjih pisaca. Kritika djela tog pisca dijeli se na dva tabora, od kojih ga jedan diže u nebesa (na pr. izvrsni francuski pisac Edmond Jaloux nazvao je Erenburga »Voltairom naših dana«), drugi pak tabor osporava mu tek »čisto artistične vrednote« ubrajajući njegovo stvaranje u novi književni genre, poznat pod imenom »velike reportaže«. Istina je po srijedi, jer je Erenburg oba elementa t. j. satiru i reportažu spojio u harmonijsku cjelinu.

Za nedavno preminulog ruskoga književnog povjesnika, P. N. Sakulina, koji je zastupao rusku književnu nauku na 1. kongresu slavenskih filologa u Pragu, povijest je književnosti prije svega slika književnog i kulturnog razvitka društva. I shvatimo li književnost tako t. j. sociologijski, onda će ime Ilje Erenburga ući medju prvake svjetske književnosti.

Tajna Erenburgova svjetskog uspjeha krije se u tom, što je on shvatio današnjicu u najširem opsegu.

Današnjica — biološki je i kulturni kompleks najrazličitijih tendencija, gigantsko gomilanje snaga, energija i potencija. Prvi pogled na današnji vijek je pogled na beskonačnu raznolikost bioloških i kulturnih činjenica, kontradiktornih i nelogično spojenih.

Današnji romanopisac daje što potpuniju studiju čovjeka i čovječanstva, jer nas više ništa ne odvraća od onog, što je ljudsko. Roman današnjeg vremena hoće da bude što ljudskiji, ide zatim, da ništa ne izgubi od onog, što je ljudska realnost; hoće da bude najpotpunija slika čovjeka i da pronikne u najdublju tajnu ljudskog srca. Takav je pisac Erenburg i zato je njegova popularnost narasla do veličine simbola.

Erenburg u svojim djelima ozonira zagušljivu atmosferu, koja nas okružuje, nivelizira napetosti doktrinarskog bjesnila, gluposti i naivnosti.

Erenburgova satira baca negativne sjene na »najsunčanije« strane života.

I ako se I. Erenburg opirao, da napiše svoju autobiografiju iz dvaju razloga, (jer dok postoje kontraverze o mnogom je bolje šutjeti i jer je svoj život djelomično opisao u Juliu Jurenitu), ipak se odazvao molbi urednika berlinske »Nove ruske knjige«, te je u broju 4. g. 1922. objelodanio svoju autobiografiju. Erenburg počinje ovako:

»Rodio sam se g. 1891. Židov. Djetinjstvo — Moskva, Hamovniki, pivovara. Kiselo pivo. Radnici su mi se rugali. Moskovska prva realna gimnazija. Sučenici mi pjevali:

»sidit židok na lavočke (klupici)
mi posadim Židka na bulavočku«.

U Berlinu sam pošao noću u kavanu »Astoria«. Pojeo sam piramidu pašteta. Slijedećeg sam jutra htio kupiti presspapée u obliku gušterice. No nije bilo novaca. Poslao sam brzojav, prvi u životu »S. O. S.«. — U Moskvi sam živio s ocem. Svidjalo mi se, da mogu pozvoniti i sluga već nosi samovar.

Na 5. prosinca sam pomagao na Presnu graditi barikade. Godine 1906. ušao sam u revolucionarnu organizaciju. Iz gimnazije su me naskoro istjerali (u 6. razredu). Uhvatili su me u tvornici Butikova s proklamacijama. Bio sam organizator u Zamoskvorjeckom rajonu. Sastavio sam raspravu »Dvije godine jedne stranke«. Prezirao sam umjetnost i stihove. God. 1908. su me zatvorili. Sjedio sam osam mjeseci u zatvorima različitih gradova. Negdje mi je bilo lijepo, negdje su me tukli. Bacao sam krv; štrajkovao sam gladu šest dana. Bilo mi je teško, ali sam se smatrao herojem (17 godina). Pustili su me uz kauciju. Dali su mi »propusnicu«. Počeo sam se skitati po Rusiji. Vratio sam se nelegalno u Moskvu. Noćivao sam u milosrdnih primalja. Kasnije u prosincu noćivao sam na ulicama. Nisam izdržao, otišao sam u oružničku upravu: »stavite me opet u zatvor«.

Pariz (1909.) osam godina emigracije. Naskoro sam počeo pisati stihove. Išlo mi je u početku teško i bilo mi je neprijatno. Zatim sam se privikao. Gotovo sam svu Evropu proputovao. Osobito — Italiju. Često sam gladovao: peti, šesti dan i u posljednji čas uvijek je netko donio »frančiško«. Zanio me je srednji vijek. Mnogo sam čitao. Zatim — Jammes, katolicizam. Kanio sam da prihvatim katolicizam i da

pođem u benediktinski samostan. O tom je teško govoriti. Nije se svršilo.

U početku sam rata htio ratovati. Nisu me uzeli. Postao sam dopisnik »Birževki«. Došao sam na frontu. O tom sam pisao.

Revolucija. Neki je vojnik zaključio, da sam ja monarhist i pokazivao me kao zvijer »drugovima« na finskim stanicama. Htjeli su me ubiti. U Bijelom otoku oficiri su me smatrali za boljševika.

Oktobar, na koji sam tako dugo čekao, kao mnogi, nisam spoznao. (»Molitva o Rusiji«).

Kijev, četiri vlade. Kod svake se pokazalo — druga bolja. Podučavao sam radnike u početku nauku o poeziji. Priredjivao sam dječje igre, svečanosti, kazališne predstave i dr. Bijele sam susreo s nadom. Pogrom. Po noći su udarali: »ovamo Židove«. Sluga se kleo: — »nije ih više ostalo«.

Kijev-Harkov (Nedjelja). Na stanicama se tiskali časnici. Prijetili su, da će ubiti. Jednog suputnika umjetnika skinuli su, drugog — pisca — istukli.

Parobrod Rostov-Teodozija-Moskva-Tiflis-Moskva. Dobio sam papire diplomatskog kurira. 2 nedjelje u zatvoru. Rekli su, da sam ja Wrangelov agent. Drugovi su došli unutra. Oslobodili me. Izišao sam. Bez noćišta. Upao sam u »Dom štampe«. Noćivao sam u sobi »proletarskih pisaca«. Studen. Zavukao sam se u veliku crvenu zastavu. Drhtao sam i dapače sjetio sam se Čeke: tamo centralno grijanje.

Služio sam u odjeljenju za dječja kazališta. Pisat se nije dalo, živio sam teško i dosadno. Susretao sam se sa Cvetajevom i Pasternakom — nježno ljubim. Blizina Majakovskog me je jačala.

Godine 1921. otputovao sam u Pariz, dobivši umjetnički »komandirung«. Zatim vizumi i emigranti. Pariz nije taj, ja nisam taj i sve nije to. Ali sjedjeti na terasama Rotonde ipak je prijatno. Nisam dugo sjedio. O progonstvu pisao sam negdje. Dodajem, bio sam u prefekturi: »zapravo, velim, zašto me progonite?« Odgovoriše mi: »Francuska — najslobodnija je zemlja; ako vas progonimo, onda to znači, imamo »raison supreme«. Ostavili su me na belgijskoj granici bez vizuma. Mislio sam, zatvorit će me — natrag — počet će igra nogometa. Ali belgijski oružnik dugo je tražio potrebni vizum među pola stotina nepotrebnih, našao je, zijevnuo je i propustio me. Belgija se pokazala veća od »slobodne zemlje« — pustili su me na miru. Zatim Berlin.

U Belgiji sam napisao Jurenita. To je jedina moja knjiga »v surjez«; čini se, ni kritici, ni čitatelji, ni ja sam, niti tko drugi može odrediti, gdje se u njoj svršava smiješak.

Iz mog načina života: volim pušiti lulu i u kavani gledati, kako se kružnice dima povlače. Radim također u kavani, kod kuće je teško (pariski običaj, ekonomski obzir — u sobi nisam grijao). Volim raditi. Nažalost više od svega. Meni se čini, da je izvršiti stvar »časno«, lijepo — jedna od temelja naše nove etike (nove dakako samo po oštrini i golotinji izraza).

Svoju autobiografiju završava Erenburg ovim stihovima:

»Molim te, mržnjo, budi na straži,
Posred kamenja i rubensovih tjelesa,
Pošalji i meni nečuvenu težinu,
Da ne poželim druge zemlje.
Jedne mi je dosta«.

Erenburg je pisao u glasovitim kavanama Montparnasse-a: Rotondi i Café du Dome. Vreva i buka kavane ne smeta mu u pisanju, a sloboda, s kojom kreće perom, sjeća nas donekle Maupassanta. Erenburg često prekida svoje pisanje — da pročita novine ili da se porazgovori s kime — ali odmah zatim s lakoćom nastavlja nit prekinute teme pisanja.

U svibnju 1926. priopćio je Erenburg pariskom dopisniku varšavskih »Wiadomošći literackih«, Arturu

Prendzkom zanimljive podatke o sebi, koje donosimo in nuce:

»Julija Jurenita napisao sam za jedan mjesec i jedan dan. Ja najprije izradim u duhu plan djela i to u najsitnijim potankostima; da to napišem, trebam jedva pol godine. Svaki dan na večer korigiram one fragmente, koje sam napisao prije podne. Kad čitavo djelo dovršim, onda još jedamput temeljito preradim rukopis. Treću korekturu provedem na rukopisu, prepisanom na stroju. Kako moje knjige nekad izlaze u Rusiji, to je nažalost posljednja korektura«.

Na pitanje poljskog publicista »koje Vam je djelo najmilije«, odgovorio je Erenburg: »Uvijek ono posljednje«. Binoza donosi Erenburgovo najmilije djelo.

Do g. 1918. bio je Erenburg poznat kao autor malenih zbirka poezije, redovito otmjeno opremljenih za bibliofile. U stihovima je dokumentirao svoj temperamenat i originalnost. Veliki prevrat g. 1917. izazvao je u pjesniku osjećaj grozote i užasa, kojemu je dao izraz u tugaljivom cvilenju (»Molitva za Rusiju«).

Posljednja mu je zbirka stihova »Zverinoe teplo« (Berlin 1923), koja sadržava 25 pjesama, od kojih su 22 prožete patosom ljubavi.

»Nevjerojatne pripovijesti« reprezentiraju početak proze I. Erenburga. U tim se novelama jasno opažaju snažni utjecaji Čehova. Sujet je novela stari način života, gradjanski običaji i njihov susretaj s pojavama revolucije. Erenburg operira oštrim i efektnim kontrastima. »U ružinoj kući« je paradigma pjesničke kontrapozicije: staroga carskog generala-paralitika iz bojazni za njegov život njeguje kćerka posve izolirano; sakriva pred njim, da je planula revolucija i da je promijenjen društveni poredak. U operiranju sa životnim kontrastima Ilja Erenburg je neosporan majtor.

Njegovo djelo »Lik rata« izašlo je već u nekoliko ruskih izdanja. Erenburg iznosi nekoliko snažnih, impresivnih epizoda iz velikog rata, kojega je »Evropa dugo nosila u svojoj utrobi«. Prema njemu nije rat prestao: on mijenja oblike, s fronte se prenosi u gradove, sela, u kuće. »Znam samo jedno — veli Erenburg u predgovoru prvog izdanja svog djela: zlom se ne može pobjediti zlo; ratom se ne može ubiti rat. Uništavanje ne zna konca, to je kružnica i u ognjenom se krugu mi mučimo«.

Kako li je krasan i privlačiv rat na slikama starih bataillista Francuske i Holandije — počinje se rugati Erenburg.

Tank je Erenburgu Nojev kovčeg s autobusom XXI. vijeka. U njem su ljudi — 12 malenih, žalosnih pigmeja, koji naivno misle da oni njim upravljaju. U tim svojim uspomenama zabilježio je Erenburg i svoj susretaj s jednim Srbinom iz Kragujevca, koji je prepatio povlačenje kroz Albaniju. Brat mu je bio poginuo u ratu. O Srbinu, svom susjedu u sobi veli Erenburg: »njemu je 23 godine. On nije ubijen, nije umro od gladi, nije se utopio i nije poludio. Znači on živi«.

Poslije »10 konjskih snaga« najzanimljivije je Erenburgovo djelo »Julio Jurenito«.

Julio Jurenito — to je sam Ilja Erenburg, koji jetkim sarkazmom ismijava sve poroke Amerikanca Coola, Rusa Tišina, Crnca Ajše, Talijanca Ercole-a, Nijemca Schmidta i Francuza Delaia. U tom je romanu Erenburg izvrgao ruglu sve negativne strane današnjeg čovječanstva, a ujedno prikazao bitne karakteristike današnjeg mehaniziranog i industrijaliziranog čovjeka. Tako Nijemac Schmidt sanja o pretvaranju cjelokupnog čovječanstva u najsavršeniji stroj.

»Julio Jurenito« nema kompozicije romana u smislu predratne poetike: to je kaleidoskop svih mogućih epizoda i doživljaja, koje doživljuju Jurenito i njegovi učenici u Francuskoj, Njemačkoj i Sovjetskoj Rusiji, koju takodjer ne štedi u svojoj parodiji.

Za sovjetsko izdanje Julija Jurenita (ruski natpis glasi »Neobičajnije pohoždenija Julia Jurenita i ego učenikov«) napisao je predgovor N. Buharin.

Lik velikog provokatora, meksikanskog apostola Julija Jurenita ima nesumnjivo svoje predje u likovima velikog inkvizitora iz »Braće Karamazovih«, ako se radi o samom postavljanju tipa, i u osobi Nietzscheova Zaratustre, ako se radi o obliku ideološke ispovijedi. (Anatol Stern.)

»Trinaest lula« (Berlin 1923, str. 318) — to je, kako veli sam autor »povijest trideset i jednog života (13 glavnih, 18 naknadnih, ne ubrajajući malenih)«. Povijest tih života odigrava se u Africi, Parizu, na nenapučenom otoku, u sovjetskoj Rusiji. Za Erenburga nema čovjeka — umjesto čovjeka je nešto žalosno, automatsko, odjeveno u čovječje odijelo, šešir i cipele. U toj knjizi Erenburg kao da teleskopom promatra Mars: vidi neke pokrete shema, ali ne razabire izraze ni jasne konture.

Erenburgova »Povijest jedne godine« roman je bez logičkog učlanjivanja, bez fabule, rascjepkan, neizjednačen, ali je živ i intenzivan. Opisuje čovjeka, koji je izgubio vjeru u bilo što na svijetu, koji je izgubio moralnu samosvijest, svaku sigurnost i svaku mogućnost otpora protiv okolnosti, koji je postao mehanizam, na kojem svaki može igrati; djelo ima duboko korijenje u današnjoj psihološkoj realnosti.

Svoj sentimentalizam iznio je Erenburg u »Ljubavi Jeanne Ney«, gdje opisuje odnos boljševika Pavla i male pariske Virginije (to je djelo prevedeno na hrvatski). »Lejzorek Rojtšvanc« putuje iz jednoga mjesta u drugo, sabire u sebi sva pitanja cijelog svijeta, prosijava ih kroz sebe, gazi kroz njih. Neki su ljudi odredili njegov udes prije nego li je došao na svijet: jedni su uzeli njegove fizičke sile, a drugi u sporazumu s prvima eksploatirali njegove duševne sile. Njegova ljubljena Fenjuša ne će smiješnoga Lejzorka, a sovjeti ne mogu podnositi njegova individualnog i pogibeljnog smijeha. Jedini mu je izlaz: emigracija. Post tot discrimina rerum prolazi Rusiju, Poljsku, Njemačku, Francusku, Englesku, Ocean i Palestinu.

Erenburgova knjiga je izuzetno književno djelo, na koje se mogu primijeniti sve vrste kritika: i filološka, i dogmatička, i biografska, i impresionistička i dr. Lejzorek je Židov, dakle svi o njemu mogu sve reći i svi će imati pravo. Binet-Sanglé moći će opravdavati, da židovski misticizam humanizira sve sile prirode, a Renan će imati pravo, kad drži, da nijedan čovjek nije lišen misticizma kao Semit; antisemiti će imati pravo, kad optužuju Židove radi praznovjerja i magičnog ritualizma, a i Chamberlainu valja dati pravo, kad se divi nepopustljivoj borbi Židova protiv praznovjerja i magije.

Sudbina tog Židova, vječnog skitnice, otkriva nam kompleks židovskih problema. U poljskom prijevodu izostavljena su poglavlja o Poljskoj i papi. Kad bi medjutim Englezi, Nijemci, Rusi i Francuzi brisali poglavlja, koja žigošu njihove negativne strane, od te knjige ne bi mnogo ostalo. Stoga — piše Pawel Hulka Laskowski — poljski čitatelji iz razumljive znatiželjnosti kupuju ruska izdanja, da doznaju što Erenburg piše o Poljskoj i o današnjem papi, koji je kao kardinal Ratti bio papinski nuncij u Varšavi. Roman »Život i smrt Nikole Kurbova« (tako glasi hrvatski naslov romana »Žizn i gibelj N. K.) zahvaća u socijalno-političku dubljinu savremene, boljševičke Rusije. Glavni junak tog voluntarističkog romana, Nikola Kurbov prvak komunizma izgradio si trajno, surovo stanovište prema životu. U njegovu dušu nema pristupa nijedna stvar, koja ne vodi neposredno do konačnog cilja, do temeljite izgradnje socijalnog ustrojstva. Ne priznaje i nema nikakvih »ličnih pitanja«, jer sva lična pitanja djeluju po njegovu shvaćanju destruktivno, te su neprijatelji idealu. Ne pozna i ne želi ljubavi: ona mu je nepotrebna; ne osjeća ni osvete ni mržnje protiv vladajućeg reda, premda bi bio imao na to potpuno pravo, jer su vršena velika zlostavljanja nad njegovom majkom i nad njim.

Kurbov se uzdiže nad milieu, koji je pokvaren, slab i beznadno smiješan. On triumfira nad predratnim književno-historijskim snobizmom i pseudoliberalnim pozerstvom. Život je jači od intelektualne konstrukcije i »veliki« Kurbov morao je pasti, pobjedjen od ljubavi prema Kati.

Kurbov gine, jer nije umio da u svoje životno stanovište uklopi takovu vrijednost, kakova je ljubav. Kad načelni čekista nije dosta jak, miran, da nastavi svoje djelo: ljubav mu je uništila jednostavnu jasnu formulu i sve komplicirala.

Erenburg je »Rvač« — čovjek, koji ne shvaća teleologije života i ne zna, »zašto mu zemlja cvate i zašto zvijezde nad njim sjaju«.

»Deset konjskih snaga« izašlo je g. 1929. U njem je glavni junak i simbol — automobil, koji simbolizira mehanizaciju i industrijalizaciju kulture. O tom je romanu sveuč. prof. dr. Aleksije Jelačić napisao veoma laskavu ocjenu pod natpisom »Mehanizacija života i čovjek-mašina«. (Nova Evropa, siječanj 1930. str. 67. dalje).

Evo samo jednog pasusa iz te ocjene:

»A negdje, noć je sva obasjana svjetlošću: projektori, električne sijalice, raznobojne reklame, ne daju vidjeti ni mjeseca ni zvijezda. U vazduhu, zasićenu dimom, naročito zaudara zadah gumenih točkova i motornog benzina. Automobili — simboli moderne mehanizirane kulture ludo jure po zatrpanim ulicama, a zagušljive sirene unose naročitu uzbudljivu i urnebesnu notu u grmljavinu i galamu noćnog života modernog velegrada. U sjajnim pomodnim restauracijama, u bogatim kockarnicama i otmenim kućama razvrata, troše ostatke života i živaca, i bogatstva, nagomilana burzanskim spekulacijama, velika gospoda kapitalističkog društva, a po mračnim i prljavim krčmama i po javnim i odvratnim bordelima zagušljivih i smradnih predgrađa, isto tako u jeftinu pijanstvu, u kocki i jeftinu razvratu, troše posljednje ostatke života, živaca, i zlehudih nadnica, ljudi-mašine, proleteri, sa službom kod Citroyena, Michelina, Forda, Škode, Krupa...«

O njegovu djelu »Jedina fronta« (ili kako ga je njemački prevodilac nazvao »Die heiligsten Güter«) pisao je Josip Horvath u »Jutarnjem Listu« od 21. srpnja 1931. nazvavši ga pravom prvim romanom o svjetskim financijama. U junaku »Jedinog fronta«, Olsona upoznajemo Švedjanina Krügera, »kralja žigica«, a u Pitscheku, Čeha Tomaša Batu, »kralja cipela«. Erenburgovo djelo je kondenzirana slika života glavnih privrednih potentata našega vremena. Česima se vrlo zamjerio, jer ne štedi ni Praga (to mu je »provincija«) ni Čeha kao naroda.

U svojim člancima iz područja estetike simpatizira Erenburg s t. zv. konstruktivnom umjetnošću i njezinom metodom: jasnoćom, razumnošću i ekonomijom. A i u tim se člancima javlja pravi Erenburg. Evo što veli o poznavanju ruske literature u Evropi. »Preda mnom leži broj madridskog časopisa »Cosmopolis« i u njem je odštampan jedan članak o novim »genijima« Serapionovim. Španjolac je nešto o njima pročitao u francuskoj »Clarté«. Francuzu je to netko preveo iz praške »Volje Rusije«, a izrazitelju ruske volje (t. j. slobode), (koja se kako je poznato, manifestira samo u Pragu) pripovjedao je očito netko od pridošlih. Govor raste«.

U svojoj knjizi o savremenoj umjetnosti pod natpisom »A vsetaki ona vertitsja« (Berlin, 1922) dao je jedan od prvih pokušaja odredjenja konstruktivizma.

Erenburg je u svom djelu »Portreti ruskih pjesnika« (Berlin, 1922) prikazao dvanaest prvaka modernoga ruskog Parnasa. U njima je Erenburg ujedinio subjektivno svoje shvaćanje s plastičnom karakteristikom o pojedinom piscu.

O ruskoj književnosti poslije revolucije rekao je Erenburg g. 1926. ovo:

»U našoj se književnosti opažaju dvije etape. Prva je — deskriptivna književnost revolucionarnog prevrata, koja se bavi kolektivnim pojavama, što označuju prelaz od predjašnjeg socijalnog poretka k novom, druga pak etapa ima potpuno drugi karakter, jer na prvi plan ne izbacuje više događaje, nego čovjeka, novoga čovjeka, kojega je psihologija rezultat novog ustrojstva. Radi toga je danas manje pjesnika, a više prozaika.

Danas je teško govoriti o jednostranom utjecaju jedne literature na drugu: radije se može govoriti samo o prodiranju književnih utjecaja u okviru jedne svesvjetske književnosti«.

Erenburg nema izgradjenog nazora na život i svijet. On je cinik i skeptik, on je u svom relativizmu Einstein savremene književnosti.

On je prvoklasan prozaik. Literarni povjesnik prof. A. Jaščenko ističe, da Ilja Erenburg ni po stilu ni po jeziku nije sličan nijednom ruskom književniku: »on samobiten, sam po sebje«. Svatko mora priznati: Erenburg je savremen; njegove su teme savremene, savremen je njegov stil, lapidaran, fragmentaran i futuristički.

Autor »Trusta D. E.« svladao je savršeno tehniku novovjekog stila (novine, kino, gola podsvijest), u stvarnosti je uskrsio melodramu i bulvarski sentimentalizam s takovom odvažnošću, s kojom je uskrisio voltairsku satiru.

Ilja G. Erenburg poput sumporne kiseline izjeda kompoziciju i poetiku savremenog romana — onog romana, koji u svom traženju i lutanju pada svaki čas u vučje jame snobizma, kroničarske i romantičke psihološke vivisekcije (Cocteau, Morand, Proust) — traži rukama Delteila i Joyce-a arhimedovu točku oslona u današnjem kaosu romansjerske estetike.

Svuda se služi jezikom depeša; vrlo pazi na ekonomiju i ljepotu rečenice. Kraticama se napose služi, kad hoće radnju povratiti, da iznese nečiju biografiju.

Erenburg vlada zanimljivom i karakterističnom metodom konstruiranja t. zv. drugorazrednih osoba. Svaka ima svoj stalni način držanja i mišljenja, koji je u toj osobi imanentan i koji dolazi do izražaja u svakom njezinu činu.

Književna tehnika I. Erenburga pokazuje malo jedinstvenosti, ali to kod čitanja ni najmanje ne smeta, jer se njegova tehnika odlikuje gipkošću i obuhvatnošću. O njegovu se jeziku ne dade izreći jedinstven sud: katkad je Erenburgov jezik umjetan i kompliciran, katkada je do maximuma precizan; katkad je brahilogičan i aforističan, a katkada pak nosi karakteristike epskog opisa per longum et latum.

Radi li se o književnim tradicijama, onda je na Erenburga uz Dostojevskog utjecao i njegov gotovo zaboravljeni savremenik Ljeskov, koji je odvažnom svojom komikom dosegao vrhunce karikature. Ljeskov nije štedio ni »bazarovštine« (izraz i tip od Turgenjeva) ni »nozdrjevštine« (tip Gogolja) svojih ruskih suvremenika. Erenburg je svoj djelokrug proširio na čitavo ljudstvo hvatajući na svoju paletu obilnom zalihom mašte neizmjerno lako sve životne pojave.

Erenburgovi posljednji romani štampani su samo u Rusiji u po 250.000 primjeraka (v. Mark Slonjim: »Portreti savremenih ruskih pisaca: Ilja Erenburg, str. 79, Beograd, 1931).

Erenburg koraca paralelno s duhom vremena: on se samo boji, da ne bi ni jedan korak za njim zaostao. Stoga je opisao središnji simbol današnjice: automobil, jer sutra to može postati: aeroplan. Malo ima tako zanimljivih, lakih i pristupačnih pisaca, kao što je Erenburg.

Kako je Erenburg pisac, koji svoj život provodi u pet evropskih središta: u Beču, Berlinu, Parizu, Moskvi i Lenjingradu, to je posve jasno, da može mjeriti otkucaje bila savremenog čovječanstva. Erenburg se služi svim modernim stečevinama civilizacije,

svim suvremenim književnim pravcima i svim današnjim tipovima čovječanstva. Njega ne može čitati jučerašnji čovjek bez velikih komentara, njega s napetom pažnjom čita današnji čovjek, koji hoće da u beletrističkom ruhu dobije pogled u savremenu filozofiju čovječanstva; kad ga bude čitao sutrašnji čovjek reći će o njem sa Shakespearom:

...and the elements
so mixed in him that Nature might stand up
and say to all the world »This was a man!«

Ivan Esih.

I L J A E R E N B U R G : 10 H P

PISAC O OVOM SVOM DJELU

Ova knjiga nije roman, nego kronika našega vremena. U njoj nema izmišljenih junaka, niti fabule, koju je stvorio autor. Ipak je pisac smatrao, da ima pravo razjasniti na svoj način postupke ljudi ne vodeći računa o službenoj verziji jednoga ili drugoga junaka.

U nekojim, dosta rijetkim slučajevima, držao je autor potrebnim zamijeniti prava imena izmišljenima. To se odnosi isključivo na ljude, kojih se život nikako ne može smatrati javnim.

U poglavlju „Burza" i u odlomcima 1., 2. i 5. poglavlja „Putovi" dopustio si je autor stanovito premještanje detalja i koncentraciju osoba i dogodjaja. U ostalim poglavljima nije pisac odstupao od sirova materijala, kao što su novinski izvještaji, zapisnici sjednica, sudbeni izvještaji i dr. K tome valja pridodati, piščeva zapamćenja, dnevnike, privatna pisma, kao i osobna opažanja.

U Parizu, 14. lipnja 1929.

RODJENJE AUTOMOBILA

1.

Pri drhtavoj svijeći razabire se čudnovata sjena na zidu, hrpa nacrta, šestilo, sićušan mačak, što drijema medju bocama i hartijama i napokon mršavo lice, koje je izgubilo boju od besnenih noći.

Evo, gdje živi ovaj mladi sanjar. Susjedi već odavna govore, da se bori s pamešću. Uostalom, on je vanredan momak i, naravno, patriot. Vrlo je teško ne biti patriotom tih godina. Pa i opasno: vani je VIII. godina jedine i nedjeljive Republike. U sobi je portret valjanoga Korzikanca, onoga istoga, koji onako nemilosrdno trijebi sve protivnike revolucije: i potajne nezadovoljnike i emigrante i Austrijance.

Filip Lebon, saznavši od susjeda za novu pobjedu republikanskih vojski, čestita im, naravno, svima po redu, a osobito vatreno gradjaninu Marot-u, rojalisti i špijunu direktorija. Lebon strogo pazi na revolucionarni kalendar. Kokoš ne jede nedjeljom, nego u dekadi. Uz to je zabavljen drugim mislima.

Na početku revolucije bilo mu je dvadeset godina. Ubrzo je navikao zajedničkim prisegama i stroju doktora Guillotine-a. Revolucija postade za nj zrakom. Onda je prestao opažati revoluciju. Začudjeno se nasmješio saznavši za 9. thermidor.

— Zar opet?... Taj mu se dan pričini danom redovita obračunavanja dviju stranaka. Prošlo je još pet godina. Nije li sada svejedno, kakve spletke smišlja gradjanin Sieyès protiv gradjanina Barras-a? Revolucija je pobijedila — to je jasno svima, što više i Pitt-u. I revolucija nije uspjela — to takodjer shva-

ćaju svi: i Jakobinci i direktori i general Bonaparte. O čemu da se tu raspravlja?... Ispravno valja vršiti svoje gradjanske dužnosti i što manje govoriti u kavanama, gdje se oko svakoga stolića vrzu policijski agenti. To je sve. Razlozi nespavanja gradjanina Lebona posve su drugi.

Možda je zaljubljen? Tà republikanci umiju ljubiti isto tako kao blage uspomene vjerni podanici Capet-a. Eno, vele, Tallien, gine u Egiptu bez svoje Terezije. A Kreolka ovoga Korzikanca!.. Filipu je Lebonu trideset godina. Pravo vrijeme. Netko pokuca. Nije li ona?.. Ali u sobu ulazi krupan gradjanin debela nosa s velikom narodnom kokardom. To je znanac Lebonov, neki François Barré, prijašnji Jakobinac, govornik deset klubova i strah grada Chaumont-a, a sada miran činovnik, koji na pariškim trgovima kontrolira nove republikanske utege.

— Neprestance radiš?..

— Kako vidiš.

— Zavidjam ti. Zabavljen si svojim poslom i ništa ne vidiš. A ovdje, može se reći, gine revolucija!..

Lebon se nasmiješi:

— No, brate, to nije novost! Ginula je već oko pedeset puta, ako ne i svih sto. Ona je, očevidno, ili besmrtna, ili je već odavna poginula.

— Rugaš se! Ali gledaj, što se radi! Fouché je opet zatvorio 120 rodoljuba iz kluba »Manége«. Rojalisti otvoreno spletkare. A znadeš li, čime se bave patrioti? Pivom! Poštena riječ! Na oglasima piše »ožujsko pivo«, a oni, magarci, zahtijevaju, da se pivo prozove »germinalskim«. Sieyès nešto smišlja. To je stari krt. Barras se kao uvijek boji. Sada sve ovisi o generalu... Zar ti ne znaš? Tà general se Bonaparte već iskrcao u Toulonu.

Lebon, koji je rastreseno slušao naklapanja Barresova, digne glavu.

— Aha! Pa što misli on raditi, taj Bonaparte?..

— Vrag neka ga razumije! Jedni vele, da je odlučio rastjerati direktorij i uspostaviti pravu republiku, našu, 93. godine. Drugi naprotiv uvjeravaju, da se već sporazumio s nezadovoljnicima. A što ti misliš, Filipe?

— Ja? Ja ne mislim ništa. Uopće ne mislim o tom. Silno sam zaposlen.

— Ali gradjanska čuvstva?..

— Vidiš li, revolucija je svejedno svršena — s Bonaparteom ili bez njega. Ono, što sada izradjujem, to su naši prijašnji snovi. To je ono, o čemu smo govorili prije deset godina. Ne vjeruješ li?

— Ne. Ti si zabavljen ispraznim računima. To je — za razonodu aristokrata. A mi smo sanjarili o nečem posve drugom, maštali smo o općem blagostanju.

— Tako je! A revolucija to nije ostvarila. Ona je osiromašila jedne, a obogatila druge. Karte su pomiješane. Ali je u igri ostalo i keceva i kraljeva i jednostavnih dvica. Zašto? Jer nad ljudima visi jedno prokletstvo — rad. U ovome popovi ne lažu. Ne treba ljude osloboditi od Capeta, nego od rada. Jesi li vidio na obali Seine parni mlin? Vjeruj mi, to je mnogo važnije od sviju deklaracija. Dugo sam se mučio nad jednim: odlučio sam stvoriti kočiju, koja bi se sama kretala. Strojevi neka voze ljude. U tom je pravo blagostanje. U tom je bratstvo narodâ. Kako li će sretan biti čovjek, kada će se — maknuvši samo prstom — moći prenijeti iz Pariza u Rim ili Beč!

— Ali to su samo maštanja...

— Da, to bijahu samo maštanja. Divna maštanja! Evo, pročitat ću ti, slušaj: »P o m o ć u n a u k e i u m j e t n o s t i m o ž e s e s a g r a d i t i k o č i j a, k o j a s e k r e ć e č u d o t v o r n o m b r z i n o m b e z k o n j a i b e z d r u g i h t e g l e ć i h ž i v o t i n j a...« To je napisao Roger Bacon godine 1618., prije 180 godina!.. A sada?.. Sada to nisu mašta-

nja. Možda će tvoj Korzikanac sutra putovati takvom kočijom. Znadeš li što, François?..

Lebon ustane. Oči su njegove sada žute i usplamsale kao svijeća. Govori oporo gubeći svakoga časa dah:

— François, svršio sam posao. Sutra ću podnijeti prijavu. Dobit ću patent. Ne mogu ti ovoga časa sve to razložiti u pojedinostima. Velim samo jedno: ljude će prevoziti zrak. Ali čekaj, ne para! Ne! Bit će to plin. Tim plinom mogu se i ulice rasvjetljivati. On će pokretati strojeve. Smjesa plina i zraka najprije se zgušćuje. Onda se pali pomoću posebnih iskara. Pali se u nutrini samoga pokretača. To je mnogo pametnije od pare. Takav motor ne zaprema mnogo mjesta, a ima veliku snagu, koja nadmašuje četveropreg. On će voziti obična poštanska kola ne uznemirujući nimalo putnike. Sada mi odgovori — nije li to pravo blagostanje? Proći će 50 ili 100 godina i svaki će gradjanin imati takovu kočiju, koja će se sama gibati. Drugi će strojevi uništiti siromaštvo. Moj će stroj pobijediti neprijateljstvo, tromost, neznanje, patnje. Za tijelo je čovjeku potrebno odijelo i hrana. Ljudi će svakako doskora pronaći strojeve, koji će proizvoditi novo žito bez teškoga poljodjelskoga rada. Ali evo, čovjek je sit. Njegovu duhu potrebno je usavršavanje. On juri po čitavome svijetu. Nema više domovine. Njegova je domovina svuda. Sretan je kao bogovi Olimpa. Ova rpa papira, François, to je zalog pravog blagostanja!..

Ali Barré je teška narav. Čestitavši prijatelju i zašutjevši iz pristojnosti na časak, počinje on ponovno prepirku:

— Ne, nisu time kucala naša srca 93. godine. Mi smo maštali o divnoj jednostavnosti običaja. Čemu da ljudi nekuda jure? Pogledaj svoga mačka — kako mirno drijema? Stari Grci nisu poznavali takvih kočija, pa zar su bili nesretni? Strojevi donose ljudima novo ropstvo. Oni samo raspaljuju zavist i takmičenje. Mnogo mi je miliji ratarev rad, koji ti osudjuješ! On je mnogo bliže istini i bratstvu!

Barré je zaboravio, čini se, da je on samo neznatan činovnik direktorija. Osjetio se opet u klubu grada Chaumont-a. Govori rječito:

— Mi, pošteni Jakobinci, mi smo protiv tih strojeva! Filipe, ja te ljubim, ali istina je nad prijateljstvom. Mi smo protiv tvojega pronalaska. Zalud se žuriš, da dobiješ patent. Revolucija je u opasnosti, ali ona još nije uništena. Ako pobjedimo, razorit ćemo motore. Mjesto njih zasadit ćemo Jean-Jacquesove gajeve...

Smiješeći se veselo odgovara na to Lebon:

— No dobro, vi ne shvaćate — taj Bonaparte će shvatiti. Ili netko drugi. Jednom riječju — budućnost.

— Ali revolucija?..

— Da, to je revolucija usadila u mene težnju za općim blagostanjem i novim nemirom. Njena duša je ovdje — u nacrtima.

Barré se nije više prepirao. Ljubio je Lebona i bojao se svadje. Uzdahnuvši, pošao je u kavanu, da ondje ispije vrč vina i da se dosita napripovijeda sa svakidašnjim gostima o zločinačkim rovarenjima gradjanina Sieyès-a. Drugo je jutro mirno kontrolirao svoje utege. Nije se čak ni sjetio nekakvoga mudro smišljenoga motora, što se tjera plinom.

A Filip Lebon, otpuhnuvši svečano prašinicu sa šešira, uputi se u zagušljivu kancelariju, gdje su jednolično škripala guščja pera i gdje su pisari poluglasno prosudjivali dolazak generala Bonaparte-a. Ovamo je došao da ishodi patent za svoj izum. Nije čuo škripanja pera, niti šaputanja. Silan motor je šumio i zviždao: to je njegov stroj jurio u novi vijek.

Filip je Lebon prijavio svoj pronalazak 6. vendémiaire-a VIII. godine. Pronašao je plin, koji je bio odredjen za motor s nutarnjim izgaranjem. Tako su

se — 90 godina prije, nego se na pariškim ulicama pojavile nove, nevidjene kočije — u utrobi čovječanstva čuli prvi sumnjivi udarci.

2.

— Dušice, kako je to divan parfum!

— Zar ne? To je novost: »Svršetak stoljeća« (»Fin de siecle«).

— Oprostite, gospodjo Gilbert, fazona mi se svidja, ali ovi nabori nekako su odviše ekstravagantni..

— Što vi govorite, gospodjo Droite! Zar niste vidjeli posljednji broj »Časopisa za modu«?.. Sada svi prave takove nabore, čak i grofica Mantéliard. To je — »Svršetak stoljeća«...

— Čudni su sada plesovi. Ne znaš, da li je valcer, ili galop, ne znaš da li je, oprostite mi, divlji kankan.

— Ne, to je novi ples: »Svršetak stoljeća«.

— Zamislite samo do čega je pala umjetnost! U salonu je mjesto slika nekakva packarija onoga suludog Cézanna. Niti ima ugodne rasvjete, niti oduhovljenosti, a niti lijepih boja. Gadi mi se pisati o tom. A pjesništvo!.. Zar niste čuli o novom geniju? Dakako, izvolite — gospodin Stefan Mallarmé. Neki hohštapler mi je rekao, da je taj Mallarmé nad Sully-Proudhomm-om! Čitajte — vrlo zanimljivo za psihijatra. Tako se i zove: »Odstupanje od smisla«. Mislim, da je to svršetak umjetnosti.

— Ja ne mislim. Jednostavna moda — »svršetak stoljeća«.

— A kuda je zahvatio Clemenceau! Anatol France se pridružio dreifusovcima. Labori je spreman sam ukrasti dokumente. To više nije sudbeni proces, nego škandal za svu Evropu. Milijuni ljudi poludjeli su radi sablje nekakvoga oficirčića.

— Psihoza... Kuga... »Svršetak stoljeća«...

— Millerand nam sprema novu komunu! Vidio sam jučer njihovu demonstraciju. Ona pjesma bandita Pottie-a! One hrpe »petrolejčica«! Medju njima je jedan mladi agitator osobito opasan. To je neki Briand. A vlada se bavi nekakvom glupom izložbom. Svi treba da se složimo u borbi s novim Hunima.

— Prijatelju moj, vi malo pretjerujete. Nisu to razbojnici, nego prije fićfirići. Izbijesnit će se. Prije je bila »bolest stoljeća«, a sada je »svršetak stoljeća«, mala vrtoglavica i ništa više...

— A jeste li vidjeli na Talijanskom bullvardu pravi automobil?

— Četiri automobila!...

— Jedanaest automobila!..

— Izložba automobila!..

— To je zaista svršetak svijeta!..

— Ne, to je »svršetak stoljeća«!..

Pariz podrugljivo gleda brojeve kalendara. Još jedno stoljeće!.. Pariz se više ne može niti zanositi, niti može osudjivati. Vidio je carske kozake i košulje Garibaldinaca, cilindar Musseta, čete komunarda, vidio je Balzaca i Mihajla Bakunjina, G. Thiers-a i Ravachola, Aleksandra Dumasa, perzijskoga šaha, slonovo meso za vrijeme opsade i suze malene Mimi. On je vidio sve. Čega onda može biti u buduće, osim dosadnog ponavljanja?..

Republici je skoro trideset godina. Ona je odavna zaboravila na dječje obijesti. Sada uvodi solidno gospodarstvo. Pomoći će nam baćuška-car. Živio car i dobri procenti!..

Koliko su govorili o carstvu strojeva!.. Pa ipak, strojevi ne donesoše ljudima ni sreće, ni propasti. Pojeftinile su čarape i topovi, pojeftinio je život, malo se je laglje obogatiti i nešto teže upravljati državom. Ali općenito: »što se većma sve mijenja, to više ostaje sve kao prije«.

Neka bradata djeca viču o socijalnoj revoluciji. U četrdesetim godinama svi će oni postati, ako ne ministri, a ono podagrični odvjetnici civilnih stvari, spletkari i ljubitelji strasburških pašteta. Danas ogorčeni gledaoci bacaju gnjila jaja u sliku mladoga umjetnika, a sutra će tu sliku kupiti luksenburški muzej. Život je uredjen i stalan.

U parku Monseaux igraju se djeca. Igraju se rata. Imaju drvene puške, zastave i bubnjeve. Za petnaest godina morat će se skrivati u podrumima i naticati na lica neobične maske protiv otrovnih plinova. Ali oni o tome ništa ne znaju. Obijesno udaraju u bubnjeve. Devetnaesti vijek mirno doživljuje svoje. Nitko ga ne požuruje. Neka se prevrću albumi s obiteljskim fotografijama i neumjesno brblja o burnoj svojoj mladosti.

Samo evo kočija, koja se sama kreće ne će da čeka. S tutnjavom punom nepoštivanja iskače ona na pospane bullevarde. Stara se kljusad diže u propanj, a prestrašene dame izvlače iz torbi bočice s našatirom. Automobil se kreće nervozno. Skače kao klokan. Sad zastaje, sad se neočekivano trza s mjesta. Sve ulice napunja odvratnim smradom. Glasniji je od proljetne oluje. To je običan faeton, ali konje su ispregnuli, i faeton se zloslutno baca po ostruganim prilazima Pariza pokoravajući se nekakvim tajinstvenim eksplozijama.

Ugodno je rugati se automobilu: kako glupa izmišljotina!.. Svejedno će se motor pokvariti, pa će šofer prije ili kasnije morati ići po konje. Osim toga je faeton nakazan. Mnogo je ugodnija i sigurnija dobra kočija!..

Automobilu se rugaju, ali ti nakazni faetoni ne daju mira ljudima. O čemu pjevaju »zvijezde« sviju kabareta?.. Pa razumije se o automobilu: »Gaston je odjurio, s njom u kočiji i bez konja«... Učitelji plesa uče slabokrvne gospodjice nove plesove: »Galop automobila« g. Simona i »Automobilskoj polci« g.

Salabera. Mladi pisac ne zna, kakav originalan svršetak je dostojan njegova junaka. François Coppée savjetuje: »On može, napokon, poginuti pod kotačima automobila!..« Magazin »Louvre« raspisao je nagradu: tko će izmisliti novi oblik automobila?... Čemu faeton, kada nema konja?.. Nagrade dobiše g. Courtois, koji je predložio vrlo visoku kočiju s ukrasima u stilu Luja XVI. i g. Sellmerheim, koji je izmislio dvospratnu tvrdjavu, snabdjevenu sićušnim iluminatorima i kapetanskim mostićem za upravljanje. G. Mille, nezadovoljan svim tim, sagradio je »automobil-labud«. Motor je smješten u želucu ptice. Labud vuče slamnatu košaricu, a u njoj sjedi čovjek i on upravlja strojem pomoću željeznih uzda.

Gg. Panhard i Lewassor otvoriše prvu tvornicu automobila. Oni izradjuju motore s nutarnjim izgaranjem, prema uzorku, koji je dao njemački inžinir Gottlieb Daimler. Kod posljednjih utrka uspjelo je automobilu Panharda prijeći daljinu Pariz-Marseille za 67 sati. On može razviti brzinu do 40 kilometara na sat, naravno u osobito podesnim prilikama. Novine nazivlju ove utakmice »paklenim utrkama«. Gradske općine su strašno uznemirene. One donose stroge zaključke: u gradovima je takozvanim automobilima zabranjeno voziti brže od 3 kilometra za sat. Dobro je još, što ih nema mnogo!.. Tvornica Panharda i Lewassora malena je radionica. Nitko ne kupuje automobil, da se vozi po poslu. A provesti se na šetnju mnogo je mirnije, kada je sprijeda par dobrih konja, nego li nekakav smrdljivi stroj. Automobil čuva strogo junaštvo mladosti. On zahtijeva samopožrtvovanja. K njemu prilaze oni, koji slučajno nisu otkrili sjeverni pol ili žele tražiti zlato u Aljaški.

Davno su zaboravljena maštanja o općem blagostanju, ali u srcu još drijema romantična čežnja. Za fantaste i nemirnjake izradjuju gg. Panhard i Lewassor glomazne strojeve, pune tajinstvene tutnjave i neshvatljivih potresa.

A konji se propinju i feljtonisti se rugaju: glupe li izmišljotine!.. Uostalom automobil je danas doživio priznanje: ne mareći za opasnosti sjeo je g. Emile Zola u faeton bez konja. Automobil se kod vožnje trzao. No g. Zola se dovezao do Versailles-a. Predsjednik »Automobilskoga kluba« nazvao je g. Zolu s pravom »najprosvjećenijim savremenikom«.

G. Zola ima sijedu kosu. Ali on je mladji od svoga vijeka. Gušeći se od astme nastoji zaviriti u novo stoljeće. Njegova braća po peru opisuju carigradske hareme, ljubav medju florentinskim starinama ili suze ostavljene provincijalke. Zola je zabavljen drugim: požudno sluša riku po burzama, zlovoljnu škripu rudnika, zveku strojeva. Putovanje iz Pariza u Versailles nije za nj samo junački izlet, nego i izvidnica u dvadeseto stoljeće, pa smješeći se odgovara predsjedniku kluba:

— Budućnost pripada automobilu. Uvjeren sam o tome. Ovoga časa teško je prosuditi svu važnost ovakva pronalaska. Daljine će se umanjiti, pa je prema tome automobil novi provodnik civilizacije i mira. Napokon, on će povisiti blagostanje...«

Godine 1798. maštaše Filip Lebon o općem blagostanju. Njegov motor ne bijaše nikada izradjen. Sada je 1898. godina. Emil Zola odvezao se iz Pariza u Versailles. Emile Zola govori o blagostanju. A automobil škripi i zaudara.

G. Hay nije Emile Zola. To nije znamenit pisac i junak dreifusovaca. To je osrednji odvjetnik. Živi u Poitier-u, u dosadnom zasukanom Poitier-u, gdje se nalaze moći svete Redegunde i gdje ima 16 ubožišta, gdje svi idu spavati kao kokoši — čim se samo smrkne, gdje je opereta škandal, a g. Millerand — anarhist. Ali g. Hay je napredan čovjek. Bio je u Parizu i vidio ondje faeton bez konja. Od tada ga progoni čeznja — da kupi takvu kočiju. Automobil juri kao divlji

vjetar. Istina je, g. Hay nema kuda da se žuri, a on i znade, da se na automobilu daleko ne dolazi. Prijatelji se smiju:

»Igračka i pri tom opasna!..«

Ali g. Hay sanjari o automobilu kao što učenici maštaju o junačkoj smrti »Jastrebove Pandže« (indijanskog poglavice iz tadanje raširene lektire).

Automobil je skup. G. Hay je nešto uštedio za crne dane. On se rastaje sa svojom uštednjom. Čemu čekati?.. Crni dan dolazi iznenada. Sve ubogarke iz 16 ubožišta križaju se i sakrivaju u podrume. Načelnik izdaje hitno naredjenje. Prijatelji g. Hay-a još nastoje opametiti ludjaka:

— Kraj Mehuna napale su krave na stroj i vlasnik umalo nije poginuo. A u okolici Treila navalio je bik na takav faeton, šofer je skočio u kanal.. Dobro je još, da su ga izvukli...

G. Hay sluša rastreseno sve te tužaljke. Nitko ga više ne može zadržati. Podesnoga travanjskoga dana putuje on sa svojom ženom izvan grada. Automobil juri iz sve snage: možda 30 kilometara na sat! Motor zviždi i napinje se. On je nov, taj motor, novi su kotači sjajni. Stara je samo kao svijet silna radost u srcu g. Hay-a: on juri u susret smrti.

Već na prvom strmom silazu puca kočnica i junaci lete pod kotače. Seljaci gledaju iz daleka mrtva tjelesa: oni se boje približiti tako strašnom stroju.

G. Hay-u nitko nije postavio spomenika. On nije ništa pronašao. Samo je kupio faeton bez konja i odvezao se sa ženom u šetnju izvan grada. Zola je u novinama pročitao o strašnoj katastrofi. Zola nije kao novinari počeo proklinjati automobil. Ne, zaključak je jasan: valja izradjivati jače kočnice. Za trideset godina slušat će sretni unuci s čudjenjem o automobilskim nesrećama... Što se tiče blagostanja, ono će svakako porasti.

3.

Barnay Oilfield došao je prvi na automobilskim utrkama. Prije je bio običan koturaš, a upravljati strojem naučio je nedjelju dana prije utrka. Iznijela ga je sreća. A možda i nije sreća, nego nesumnjive prednosti novoga automobila »900«, što ga je izgradio mladi inžinir Henry Ford. O tom stroju piše se sada u svima novinama. Uostalom Ford ne traži slave, nego dolare. On nije nipošto bogat, a da mu se ostvare njegove sanje, mora doći makar do malene glavnice. Sutra je odlučna rasprava s finansijerima. Henry Ford šeće bukovim drvoredom ponavljajući dialoge. Počinje od najzlobnijega mistera, od onoga, koji ni u što ne vjeruje: niti u moral čovječanstva, niti u genij mistera Forda, niti u običan motor.

— Ne idete li vi krivim putem?.. Ne pripada li budućnost elektrici? Možda će i kod automobila pobijediti makar na glavnim arterijama zemlje rezervoire električne energije? Napokon, ostaju maleni razmaci, t. j. u prvom redu taksametri....

Mister Ford s omalovažavanjem miče vrhom nosa.

— Motor mora biti samostalan. Maleni razmaci su mala stvar. Amerika nije »Luna-park«, Amerika je veliki kontinent. Rezervoiri električne energije, oprostite mi, to je literatura, ali zato su rezervoiri »Standard-Oila« s dobrim benzinom sigurna stvar. Sada nisu devedesete godine i nije razgovor o novom pronalasku. Motor s nutarnjim izagaranjem priznali su svi specijalisti. Spomenut ću vam najistaknutijega čovjeka naše epohe, Thomasa Edisona. Tko je, ako nije on, pozvan da brani elektricitet?.. Pa evo, Thomas Edison mi je rekao: »Potrebe čovječanstva su raznovrsne i složene. Motor s nutarnjim izgaranjem lagan, nezavisan i u isto vrijeme snažan, naći će sebi bez sumnje mjesto«...

Misteri slušaju pažljivo. U očima njihovima je zadovoljstvo i laki nemir: 100.000 se ne nalaze na putu.

Prije no što izdadu tolik novac, valja sve valjano vagnuti...

Mister Ford nastavlja:

— Kako vam je poznato, moj stroj »900« došao je prvi. Preostaje nam samo da prijedjemo na djelo. Automobil ne samo da privlači radoznale umove, nego može donositi i dividende.

Mister Ford je ustao. Govori jasno i svečano kao nedjeljni propovjednik. Ima visoko čelo i visok poziv. O čemu on to pripovijeda?.. Možda o mirisnim gajevima Kanaana?..

— U prvoj godini pustit ćemo 2000 automobila. To je takozvani »model A«. Dva cilindra, 8 konjskih sila. Gradja automobila pojednostavnjena je, koliko je bilo moguće, da njime mogu upravljati najneiskusniji ljudi, pa i žene i odrasliji dječaci. Cijena je takodjer pristupačna: prodavat ćemo strojeve po 850 dolara komad. Za četiri godine dići ćemo proizvodnju na 10.000 automobila. Ovakvo samouvjerenje može vas čuditi, ali ja predvidjam mogućnost, da za jedan dan puštam toliko strojeva, koliko ih sada američke tvornice puštaju cijele godine. Automobilska proizvodnja mora se bezuslovno podići na prvo mjesto.

Osobno ja volim šetati pješice; više od svega na svijetu volim ptičji cvrkut i miris sijena. Ali život je složeniji od mojih ličnih ukusa i ja vodim računa o životu, a ne o sebi.

Dopustite, da vam pročitam nacrt našega proglasa općinstvu: »5 časaka izgubljena vremena jednako je 1 dolaru bačenomu u vodu«... Dalje: »To je odmor mozgu i čišćenje pluća pomoću najsigurnijega lijeka, to jest uzduha«... Napokon: »Prilagodili smo automobil za dnevne potrebe trgovca, kao i za obiteljski život. Razumna brzina. Razumna gradnja. Razumna cijena.«

— A što vam dopušta postavljati tako nisku cijenu?..

— Prvo — naše gledanje unaprijed. Tà nismo mi tvorničari sladoleda i ne trebamo se bojati kišo-

vita ljeta. Sada se ograničujemo. Sutra ćemo za svoju skromnost dobiti stostruko. Kalkulirati treba na mnogo godina unaprijed. Pametnije je prodavati strojeve s gubitkom ili jedva vežući kraj s krajem, da se osvoji tržište, nego li proizvoditi skupe automobile, od kojih svaki donosi priličnu dobit, no koji ne mogu prodrijeti u mnoštvo kupaca. Drugo je — pravilno uredjenje čitavoga rada. Čovjeka radja žena, to jest čovjek. Stroj treba da izradjuju strojevi. Što se tiče radnika, valja ih izmijeniti, približiti tipu stroja. Onda će prestati misliti kod rada. Nije to utopički roman, nego jedino razumno rješenje radničkoga pitanja. Čovjek, koji je lišen umnih funkcija, mnogo je praktičniji za proizvodnju strojeva, nego visoko kvalificirani mehaničar.

— Ali kako ćete to postići? Naši radnici nisu crnci. S njima nije tako lako doći na kraj...

— Polazim od stalnih zakona života. Kako sam vam već rekao, ja volim ptičji pijev, ali ja sam ne mogu pjevati: na žalost nemam glasa. Ali tenor Caruso ima vanredan glas, koji se cijeni, koliko mi je poznato, na stotine tisuća dolara. Jednakost je ne samo opasna, nego je prije svega protunaravna. Radnici ne mogu radeći prosudjivati, kao što ni ja ne mogu pjevati. Žele li unatoč toga pokazivati svoju originalnost, njihovo mjesto nije u tvornici. Jedni od njih postat će izumiteljima, drugi prosjacima ili zločincima. Mi ćemo poći radnicima usutret: pojednostavnjivanjem sviju procesa, oslobodit ćemo ih postepeno od svakoga naprezanja i fizičkoga i duševnoga. Većina će nam biti zahvalna, a čudaka ima svuda. Metnite mene k stroju, ja ću za nedjelju dana poludjeti: za mene je opasna jednoličnost. Uvjeren sam, da je i u vama živo stvaralačko načelo. Ali nas nema baš tako mnogo, mi smo mozak Amerike; a ja govorim o njenim mišicama. Nipošto ne usporedjujem radnike sa crncima Južnih država. Naprotiv, hoću da ih oslobodim od tereta. Podje li im za rukom, da se prilagode uzornim strojevima, povisit će se zarada, pa nije daleko vrijeme, kada će naši radnici kupovati kod nas automobile...

Tu se misteri zgledaju. Jedan se od njih pače nasmijao. Taj Ford je poslovan čovjek, ali se ipak zanosi!

— Ne razumijem vaše čudjenje. Ta ne velim vam, da će radnici pjevati kao Caruso, ili da će upravljati državom. Ne, takovo buncanje možemo prepustiti evropskim socijalistima. Ali kupovati automobile će moći: to je pitanje cijene. Zacijelo se neki od vas još sjećaju vremena, kada je boca petroleja zapadala dolar. Na farmi moga oca dočekana je petrolejska svjetiljka kao nedopustiva raskoš.

Dopustite li mi malo odstupanje, reći ću vam, da Amerika stupa sada na put pravoga usavršavanja. Ona je doista Bogom odabrana. Sačuvala je svjetli um i kršćanske vrline. Nipošto nisam pristalica društva kasta: i sam potječem iako iz imućne, ali jednostavne obitelji. A ipak je nesmisao onakva demokracija, kako je shvaćaju različiti sanjari. Mjesto genija — izborna aritmetika. Pogledajte stari svijet. Liječnik bi život nekih država utvrdio kao paralizu: niti ruke, niti noge ne pokoravaju se više moždjanim centrima. Rentijeri drže zlato u čarapi pretvarajući, sam po sebi vrijedan osjećaj štedljivosti, u škrtost. Time se smeta kolanju krvi. Radnici svakoga dana priredjuju štrajkove. Burza traži laku dobit. Takva demokracija nije sposobna niti da poboljša stanje cesta, niti da gradi nova sveučilišta, niti da podiže muzeje. Kultura pada. Drugačije i ne može biti: u ustima besposlena sanjara demokracija je samo zbroj ništica.

Prava demokracija je automobilska utakmica: sposobni pobjedjuju. Postignem li ono, za čim idem, naći ću se pri upravljanju državom ne baveći se uopće sitnom politikom. Podići ću valjane tehničke škole. Uznastojat ću iskorijeniti alkoholizam i prostituciju. Pozabavit ću se preodgajanjem radnoga staleža, koji uslijed pritoka emigranata, trpi od raspuštenosti i du-

hovnoga somnambulizma. Napokon, povest ću borbu za jednostavnost običaja, za higijenski način života, za kontakt čovjeka s majkom-prirodom. Kako vidite, nisam se iznevjerio svojim ptičicama!..

Sabrali smo se oko ovoga stola, da postavimo temelje »Automobilskog društva Forda«. Svatko ima pravo računati na dividende. Ja sam ovdje samo tehničar, crtač, mehaničar. Ja ulažem četvrtinu temeljne glavnice, projekat »modela A« i svoj rad. Nadam se, da se ne ćete ljutiti na mene, što sam svakomu od vas oduzeo toliko dragocjenih časaka. Tà svi smo mi Amerićani i dobri kršćani. Gospodo, najveće dividende dobit će čovječanstvo: automobil — to je zalog svеopćega napretka!...

Kompanjoni mistera Forda žmire pobožno, kao što žmire u crkvi, kada pastor govori o mirisnim gajevima Kanaana. Tà svi su oni Amerićani i dobri kršćani. Oni dobro shvaćaju svečanost trenutka.

Uostalom, sada nema nikakvih kompanjona. Ovoga časa koraca Henry Ford po pustom drvoredu parka jedva mičući usnama. Oko njega su ptice. On osobito voli lastavicu bregunicu. Da, ona leti brzinom od 180 milja na sat... Ništa, preteći ćemo bregunicu!... Ford se smješka nježno i sablasno. Sutra će biti potpisan ugovor. Sutra će se u čovječanstvo uvaliti novo biće, glasno, brzo i nepobjedivo. Mjesta, gospodo, mjesta!..

Mister Ford ne popušta. Tada bregunice, zacvrkutnuvši lirski, odlijeću.

ŠTO JE TO VRPCA

1.

Dugi redovi radnika. Jedni stavljaju maticu šarafa, drugi pričvršćuju šaraf, treći broje krila, četvrti bojadišu rub, peti režu osovine. Čovjek diže ruku, a onda je spušta. Za ovaj evo klinčić dano mu je ravno četrdeset sekunda. Stroj se žuri. S njim se ne razgovara.

Radnik ne zna, što je to automobil. Ne zna, što je to motor. On uzima zavoranj i stavlja maticu. U podignutoj ruci susjeda već čeka rascjepka. Izgubi li deset sekunda, stroj će poći dalje. On će ostati s opaskom i s odbitkom od plaće. Deset sekunda je vrlo mnogo i vrlo malo. Za deset trenutaka može se sjetiti čitava života, a može ne dospjeti ni dahnuti. On mora uzeti zavoranj i staviti maticu. Gore, desno, polukrug, dolje. On to radi stotine, tisuće puta. Radi neprekidno osam sati. Čitava svoga života radi samo to.

Dugom radionicom puze okviri (châssis). Kotači im sijeku put. Kotači se vrte u zraku. Kotači se žure k okvirima. Čovjek uzima kotač, nasadjuje ga. Jedan kotač. Drugi — drugi. Njegov je poziv u životu jednostavan i svečan: on nasadjuje lijevi zadnji kotač, uvijek lijevi, uvijek zadnji. Navikao je sagibati svoju desnu nogu. Lijeva je nepokretna. Navikao je okretati svoju glavu samo na desno. Lijevo ne gleda nikada. On nije više čovjek. On je samo kotač — lijevi zadnji. A vrpca se pomiče dalje.

Na donjoj su vrpci okviri, na gornjoj koševi. Koš se spušta u rupu bolnom točnošću. To se zove »svadba«, ali nikada se čovjek ne može tako točno

prilagoditi drugome čovjeku. »Svadba« traje ravno podrug čas. Čovjek se nagiba: matica, klinčić. Vrpca se pomiče.

Ona nije svilena, ona je željezna. To čak i nije vrpca. To je lanac. To je čudo tehnike, to je pobjeda razuma, to je porast dividenda i to je običan željezni lanac, kojim je ovdje okovano 25.000 robova.

Pierre Chardain radi u sabiraonici. On pričvršćuje zadnja pera. U njegovoj je ruci željezni kolut. Okvir se pomiče. Pierre Chardain ima 1 čas 12 trenutaka. On prikapča karike. Radi ispravno: tà ima troje djece. Dobiva 4 franka 75 centima na sat. On želi dobivati više. Htio bi kupiti nov krevet. On sanjari što više o svjetlom stanu: njegovi prozori su prema tamnom dvorištu, pa njegova mladja kćerka, kojoj su već četiri godine, još nije prohodala. On o mnogome sanjari. Nastoji prikapčati karike brže, želi uštedjeti deset ili dvadeset sekunda.

Da prikopča kariku dovoljno je 55 sekunda. To je izračunano. Sada za sat kraj Pierre-a prolazi 70 okvira. On još uvijek dobiva ona ista 4 franka 75 centima. Nije kupio kreveta. Njegova kći nije prohodala. Kući se vraća turoban i mrzovoljast. Uvijek šuti. Izgleda, da je zaboravio govoriti. Znade samo jedno: prikapčati kariku. Za 55 trenutaka. Umrijet će pet godina prije. Zato je sada svaki automobil za 6 centima jeftiniji.

Jean Lebaque radi u Sureni. On izradjuje šarnire. Ima staru majku i dvoje djece. Kao Pierre i on sanjari o koječem. Za 100 šarnira plaćaju mu 4 franka Zaboravlja na život. On želi bljesnuti. Nije više Jean Lebaque, koji je igrao na kocke i šalio se s drugovima, ne, on je američki stroj. Mjesto 120 šarnira za sat izradjuje on 220. Kako li će obradovati svoje!.. Ali ne — automobil mora biti jeftin. Ako Jean Lebaque izradjuje šarnire brže, treba promijeniti nagradu. Mjesto 4 franka dobiva on sada za 100 komada svega 2 franka 80 centima. Pokušava raditi još brže. 230. Ali ne, on ipak nije američki stroj. On pada bez snage. Liječnik veli, da je to gripa, a on znade, da je očaj. Kakogod on radio, više od odredjenoga ne može zaraditi. Nema se čemu nadati. Treba se jednostavno žuriti, žuriti se radi žurbe.

Žure se radnici. Žure se inžiniri. Žuri se i g. Citroen.

U prostranoj poslovnici kuckaju tipkačice. Lucie Neuville. Broj 318. Brže! Uložiti pisma — 44 sekunde. Pismo — 3 časa 19 sekunda. Pročitati — 50 sekunda. Staviti kopiju u sandučić — 4 sekunde.

Čovjek s kronometrom ide od radnika do radnika. U ruci mu je sat i bilješke. Vodi računa o trenucima. Gleda na ruku i kazaljku. Bilježi. To nisu smrtne osude, to je samo pojeftinjivanje automobila.

Inžiniri se žure. Oni pronalaze novi tip stroja. Povisiti brzinu. Povećati udobnosti. Umanjiti cijenu. Motor treba trošiti što manje goriva. »Ford« na sto kilometra treba 11 litara. Pa što, Amerikanci imaju i petrolej i dolare. »Citroen« mora biti zadovoljan s malim. 7 litara. Kupac je snob, on zahtijeva 6 cilindara. Kupac je nervozan, on traži motor bez buke. Kupac je štedljiv, ne želi plaćati skupo. Sve valja promisliti: filtar za ulje i oblik sjedala za prikapčanje. Eno ga, onoga neznanoga kupca, stoji pred izlogom dućana. Gleda strojeve raznih maraka. Inžinir putuje kući u vagonu podzemne željeznice. On nema automobila. Ali nepoznati kupac stao je već pred izlogom. Inžinir se žuri: novi model ima biti pušten do prvoga »Salona«. Za nekoliko mjeseci zastarjet će taj model. Inžiniri će tada izmišljati novi. Živi odavde ne će izaći. Ta to je vrpca, ona, što se kreće.

G. André Citroen se mrgodi. Mnoge ga brige taru. Peugeot širi proizvodnju. Peugeot pušta stroj s kordonim prenosnikom. Stari Ford ponovno je otvorio tvornice. Ford ima takodjer inžinire. I oni sjede i

razmišljaju. Treba naći nova tržišta! Pojačati valja reklamu!

G. Citroen radi kao i Pierre Chardain. Misli li on na život?..

Pred njim su automobili Fordovi, Fiatovi, Peugeotovi, Renaultovi. Milijuni. Horde. A zemlja je tako malena! Tako ju je lako proputovati.

Japanci se ne voze na automobilima. Oni se voze na ljudima. Kakovi su to barbari! Čovjek je 8 kilometara na sat. »Citroen« je 80. Zar se može otezati? Ali Japanci su tvrdoglavi. Lako je Fordu: ondje svi radnici imaju svoje strojeve. Radnici Citroena sanjare o koturu. Doduše, povisi li g. Citroen svoje proizvodnju do 3000 komada dnevno, možda će njegovi radnici početi sanjariti o automobilu. To je ona sreća, njihova i njegova! Valja dakle povisiti proizvodnju. Ali u tu svrhu treba povisiti potražnju. Dobro bi bilo reklamirati zrak: tko ne putuje nedjeljom izvan grada, skraćuje svoj život za jednu trećinu. Dobro bi bilo reklmirati život: samo je jedan, drugoga nema.

Zloguko hriplju »Fordi« i »Peugeoti«, »Renaulti« i »Fiati« Hriplju oni prigušeno: tà oni ne dižu buku. I oni imaju filtre za ulje. A zemlja je tako malena! U Rusiji je revolucija. Kitajci kolju jedan drugoga. Crnci, ti jednostavno puzu po drveću.

Svima je poznato, da je André Citroen — kartaš. On obožava bakarat. Ima četvorku ili peticu. Treba još samo jednu povući. Ta tko znade, možda Ford ima devet. Dugo traje ova igra. G. Citroen sad odnosi čitav bank, sad gubi. On pojeftinjuje tarife. Pušta nove modele. Sve stavlja na kocku. Samo da je brže!..

Pierre Chardain misli katkada o g. André Citroenu. On misli, da je taj Citroen zacijelo veoma sretan, što ima ne samo svjetao stan, nego i svjetao život. Kada bi Pierre Chardain znao, da g. André ne smije ni dahnuti, da je g. André Citroen svezan s njim, s Pierre-om Chardainom željeznim lancem, upravo onim, koji nikada ne staje!..

Tvornice su Citroena divno snabdjevene. U njima su ne samo strojevi za dovoženje, u njima je centralno grijanje, snažni ventilatori, stakleni krovovi. G. André Citroen je najprosvjećeniji tvorničar. Zar je on kriv, što su ljudi izmislili automobil, što se žure živjeti, što na svijetu postoji kemija i siromaština, što kupac svakoga dana postaje sve izbirljiviji? G. Citroen pokorava se svojemu vremenu.

U tvornicama Citroena ima 25.000 radnika. Nekada su govorili raznim jezicima. Sada šute. Promatrajući lica može se vidjeti, da su ti ljudi došli ovamo iz raznih krajeva. Ima tu Parižana i Arapa, Rusa i Bretonaca, Provansalaca i Kineza, Španjolaca i Poljaka, Crnaca i Anamita. Poljak je nekada orao zemlju, Talijan je pasao ovce, a donski Kozak je vjerno služio caru. Sada su svi za jednom vrpcom. Ne razgovaraju medju sobom. Pomalo zaboravljaju ljudske riječi, riječi tople i hrapave kao ovčje krzno ili kao grude svježe uzorana polja.

Oni slušaju glasove strojeva. Svaki viče na svoj način. Golema ždrijela drzovito zvrče. Fijuču strojevi za glodanje. Pište svrdla. Tutnje preše. Škripe žrvnji. Blokovi vape. I zlobno zvižduće željezni lanac.

Od rike strojeva oglušuju Provansalci i Kinezi. Oči im postaju svjetle i prazne. Zaboravljaju sve na svijetu: boju neba i ime rodnoga sela. Oni i nadalje stavljaju matice. Automobil mora biti tih. Inžiniri sjede i razmišljaju, kako da načine nijemi motor. Evo ovi ventili još pokušavaju razgovarati: valja se pozabaviti ventilima. Kupac je tako nervozan! Oni, što stoje kraj vrpce, nemaju živaca. Oni imaju samo ruke: staviti maticu, prikopčati kotač.

Agenti Citroena reklamiraju more i gore, obale Loire, klanac preko Alpa, smreke, ozon. Radionice su Citroena pune štetnoga isparivanja strojeva. To su otrovni plinovi, to je smrad vreloga ulja, oštre kiseline, špirit, sitan ugljen, boje i lak. Kovine izjedaju kiselinama — radnici dobivaju ekzemu. Kovinu čiste

pijeskom — na radnike vreba sušica. Kovinu bojadišu automatskim pištoljama — isparine truju radnike. U ljevaonicama suze im oči od ulja i sumpora. Malo po malo prestaju oni podnositi sunčano svjetlo. Ali u radionicama nema sunca. Oni i nadalje odvlače okvire. Čemu im oči, uha ili život? Imaju ruke, stoje pokraj vrpce.

Novak pita Pierre-a Chardaina:

— Hoćeš li doći večeras na sastanak?

Pierre maše glavom. — Ne, on ne će doći. Novak je još zelen. Ništa on ne zna. Vjeruje u knjige i prepirke, u društva za samoobrazovanje i u svjetsku revoluciju. Pierr ne vjeruje više ni u što. Dok je bio mlad, radio je mirno i spokojno. Radio je deset sati, ali ga nitko nije tjerao. Tada je ljubio instrumente i željezo. Radio je s ukusom. Učio se svome zanatu. Tada je čitao knjige i polazio skupštine. Vjerovao je u pobjedu rada i u bratstvo čovječanstva. Kasnije se ispostavilo, da njegova vještina nije za ništa: stroj za glodanje radi s točnošću na jednu stotninu milimetra. Pierre je prestao upravljati strojem, stroj je počeo upravljati njime. Sada on prikapča karike. Zaboravio je na bratstvo čovječanstva. Shvatio je samo jedno: ništa se ne može promijeniti. Vrpca se pomiče. Protiv toga su bez smisla svi dokazi. Bude li vikao, protjerat će ga. Na njegovo će mjesto uzeti drugoga — crnca ili dječaka. Tà tko ne će pogoditi prikapčati kolute?.. Pierre više ne polazi sastanke. Kloni se drugova. Što će čovjek čovjeku? Da šuti?

Žena, ona još sanjari:

— Možda nam uspije, pa ćemo preseliti u Vanves. Ondje je zrak čist...

Pierre šuti. Njemu će uspjeti? Karike za uvijek ostaju karikama. Povise li plaću za 5 sou-a, poskupit će maslac. U Vanves-u je čist zrak? Možda. Ali iz Vanves-a do tvornice je — sat, sat — natrag. A on se tako umara! To je strašan umor. Mogao bi sada, čini mu se, nacijepati drva — čitava kola ili protrčati kilometar bez odmora. Tijelo njegovo nije umorno. Umorna je glava. Brže prikopčati kariku, dok ne ode stroj!.. Zaboravlja lica i imena drugova. Ne shvaća, što ga pita žena. Samo žalosno odmahuje: okani me se!..

Katkada ga žena vodi u kino. Ondje on sjedi težak i pospan. Od mraka mu se sklapaju oči. Teško je shvatiti, zašto je ovaj bankar tako ljubezan s drzovitim posjetiocem... Uza nj, u smedjoj zagušljivosti, usred dima i snopova drhtava svjetla sumorno vrve misli susjeda: onih, koji izvlače osovine, ili onih, koji umeću klinčiće. To su misli bez nogu, bez plivaće opne, bez krila; one vrve kao kišni crvi presječeni budakom. To čak i nisu misli, to je mehaničko vezanje poluzaboravljenh slika, to su sni špiljskoga čovjeka, mukanje gluhonijemoga, to je grozničava tlapnja kalkulatora: mjesto tapeta, mjesto usana, mjesto mikstura uvijek isti neprekidni niz brojeva. U kinu sjedi, kako se čini, obično općinstvo. Svaki je za ulaz platio franak ili dva. Gledaju svjetsku melodramu, propuštenu od cenzure. To je umjetnost, kultura nižih slojeva, to je onaj Pariz, koji je »svjetlo svijeta«. Vrve misli, otiču noge, u očima je treptanje filma i sedef. Zuji aparat. Vrpca se neprestano kreće.

A najednom grohot. To je smijeh stotine grla, smijeh surov i glasan kao rika ventila, smijeh na »o« — »Ho-ho-ho«! Dvorana se trese od smijeha. Na platnu je drzoviti posjetilac plešući pao. Pao i razbio monokl. Kako je silno tresnuo! Kako se pravilno protegnuo! Kako je trznuo nogom! Kako je otro nos! Ho-ho! Ho-ho! Špiljski čovjek na časak širi šape i riče. U njegovim je očima očajno veselje. Onda se pali električno svjetlo, a oči gasnu.

G. André Citroen može biti spokojan. Pierre Chardain pričvršćivat će karike do posljednjega časa. Nikada ne će prirediti revoluciju. On se pače ne pokušava ni blagdanom malo raspojasati. Stroj je učinio svoje: čovjek je rastavljen i ponovno složen. Ruke se

njegove stadoše kretati brže, trepavice trepću rjedje. Vanjštinom je nalik na obična čovjeka. Ima obrve i prsluk. Ide u kino. Ali govoriti se s njim ne može. On više nije čovjek. On je samo dio vrpce: zavoranj, kotač ili klin. On ne živi jednostavno kao drugi ljudi, da jede, da spava sa ženama i da se smije, ne, život je njegov pun dubokoga smisla — on živi da izradjuje automobile: 10 konjskih sila, vožnja bez buke, čeličan koš.

Pierre ide kući šuteći. Žena pokušava razgovarati:

— Zanimljiva slika, odmah sam se dosjetila, da je onaj brinet podlac. A ti?

Pierre ne odgovara. Žena je njegova čitav dan radila: prala je rublje, nosila ugljen, ribala podove. Bole je krsta. Bole je ramena. Ali ona nije stajala pokraj vrpce. Još može govoriti o nekakvom brinetu. A Pierre šuti. Šuteći se svlači. Šuteći liježe. O nečemu razmišlja uporno, ljubomorno. O brinetu? O automobilu? O smrti? Ne, on misli o mrlji na tapetama kraj samoga jastuka. Koliko je ta mrlja nalik na glavu s lulom! Kako je to gadno! Da, da, tu je i dim!.. Dugo misli o tom. Onda veli:

— Slušaj, ovdje treba nešto objesiti...

Žena još krpi čarape. Rastvorivši široko oči Pierre gleda električnu svjetiljku. Gleda ne trepčući. Hladno svjetlo slijeva se u nj. Na časak ono rasvjetljuje: glava s lulom, brinet, kako je pao — smiješno, brže prikopčati kolut!.. Ruka Pierrova diže se, kako je navikla: desna ruka, lijeva, ta leži mirno. Pierre usne. Ruka se nad pokrivačem grčevito miče. Disanje postaje mirnije, odmjerenije...

Žena motri Pierre-a. Kako je mršav i blijed! Prokleta tvornica!.. Ona uzdiše tiho, vrlo tiho — ta Pierre sada spava. On spava, ali se njegovi prsti jedva primjetljivo trzaju. Zacijelo još prikapča kolute: do zore, do noći, do smrti.

2.

G. André Citroen, ako se može vjerovati svjetskoj kronici, ljubimac je sviju kasina. Bez njega nema prave igre. On posjeduje visok dar: umije gubiti. Gubi bezbrižno i lijepo. Zeleno sukno nije surova zarada, to je prije svega poezija besnenih noći, progutani uzdasi, brižno sakriveni znoj, umiranje prstiju, dvoboj sa sudbinom, jedva primjetljiv smješak, koga treba brže otrti svilenim rupčićem kao kapljicu znoja na sljepočicama.

G. André Citroen je rodjeni igrač. Njegove tvornice to su žetoni u džepu prsluka. Nije on uspio u svome radu upornošću, niti lukavošću, niti genijem — rizikom. Istina je, službeni biografi govore o zupcima, koje je u svoje vrijeme izmislio mladi inžinir André Citroen, svršivši parišku politehniku. Ali zar na svijetu ima malo pametnih inžinira, pa čak i novih strojeva na zupce?..

Godine 1915. g. Citroen otvori u Parizu tvornicu. Izradjivao je naravno sezonsku robu: pravio je naboje. Narudžaba nije nedostajalo. Patriotizam se povezao s dobrim dobitkom. No svršio je rat. Pred g. Citroenom bijahu američki strojevi, ali i neizvjesna budućnost. Jedni postaviše na novi rat, drugi na dugu krizu, treći na revoluciju. G. Citroen postavi na Ameriku. Shvatio je, da su svoje doba preživjeli stihovi i landauer, skupštine i rasipnost, konji i ljubav. Jučerašnji zapećkar, sanjar, nemarnjak, sutra će se grčevito hvatati sata.

Već prve godine izradile su Citroenove tvornice 3300 strojeva. Unaokolo su štrajkovi, nemiri, cijene rastu, radnici biraju delegate, dadaisti viču o sudnjem danu, oprezni kapitalisti prenose novac u londonske banke; unaokolo strah i nade. G. Citroen postavi na valjane ceste i na okrutnu borbu za opstanak.

Razmišlja, kako bi spojio američki zamah s evropskim siromaštvom. Treba graditi jeftine strojeve.

Strojevi smiju trošiti malo goriva. Ti jeftini strojevi neka izgledaju što otmjenije. Evropejac je siromašan, ali častohlepan, tà on se tako ponosi svojom tisućgodišnjom kulturom! Pristaje na slab motor, ali ne na loše proporcije.

Poslije dvije godine pustiše Citroenove tvornice u promet trideset tisući stroj. To nije malo, ali g. Citroen ljubi samo krupnu igru. Automobil nije biserna ogrlica, Stradivariusove gusle. Automobil je novo božanstvo. Njemu se moraju svi klanjati. Treba dakle sniziti cijenu. G. Citroen postavi na novu kartu. Mijenja uredjenje radionica. Reklamira svoj posljednji model: 5 konjskih sila. To je pristupačno svima. Sreća za po cijene! Sreća na otplatu! Tvornice izradjuju dnevno 200 strojeva. Promet se povećava. Ulice Pariza postaju opasne. O automobilu sanjare sada sitni trgovci i farmeri.

Željezo je skupo. Ugljen je skup. Boja je skupa. Ali u tabeli rashoda ima jedna rubrika. Njoj je posvećena sva pažnja g. Citroena. Ne može li se sniziti cijena materijalu, može se sniziti radu. 19. je godina minula. Radnički odbori su davno raspušteni. Štrajkovi su izgubljeni. G. Citroen pokazuje svojim radnicima novu, prekomorsku igru: to je vrpca, koja se kreće. Neka radnici negoduju, njihovo roptanje nadglasuje tutnjava novih preša. Automobil Citroena je sada jeftiniji. G. Citroen je ponovno digao bank.

Ali onda ga igra prestaje zanimati: odviše je sitna. 5 sila ne donosi dovoljno dohotka. Igrač nemari za opreznost. Napušta uvedenu marku. Sve je smeteno. Stari automobili od 5 sila prodavaju se u bescjenje: tvornica ih više ne izradjuje. G. Citroen postavlja na obogaćivanje jednih, na neprosudjivanje drugih. Bez automobila se ne može živjeti. Kupci će se dakle baciti na novi stroj — 10 sila B. 12. On je sada išao na žrtve. Njegovi radnici su pridonijeli žrtve. Neka sada Francuska nešto žrtvuje. Neka piju manje likera, neka rjedje idu u kino, neka kaput nose mjesto dvije, tri godine.

Kupci se ne predaše odmah. Stanka je za poslovna čovjeka slom, za dobra igrača samo je biser na sljepočicama i svilen rubac. On brzo tare čelo. Digao je i taj bank. Novi model nosi mnogo više od staroga. Dividende rastu. Igra je stajala udaranja srca.

— Vučete li još?

— Vučem.

Osmica. Igrač je vukao i izvukao previše. Susjedi se delikatno smješkaju. Delikatno šušte karte. Delikatno svjetlucaju žetoni. I ponovno:

— Vučete?

I ponovno delikatno smješkanje. Iza spuštenih zastora šumi more. Igra se nikada ne može svršiti. Igrač sad gubi, sad vraća izgubljeno, ali ne odlazi. On želi dobiti. Napokon i dobiva. Ali ipak ne odlazi. Želi dobiti više. Onda ponovno sve gubi. To je kao plima i osjeka. Igra je stalna. Igrač i ne želi dobiti On želi samo igrati. Nisu li ovi koštani žetoni nalik na dječje igračke. Ne, on čak i ne želi igrati. Vrlo se umorio. Trepere boje pred očima. Devetica se smreška u mizernu četvorku. Tare čelo. Blijed je i mujan. Više mu se ne da igrati. Uostalom, to nije važno — želi li ili ne želi. Ta njega pitaju samo jedno:

— Vučete li?

On mora igrati. To više nije igra, to je vrpca, željezna vrpca. Malo suroviji smiješak. Nešto brže leti u pepeonik predug opušak. Ali glas je njegov miran:

— Vučem.

Onda sviće. U to vrijeme se u Citroenovim tvornicama izmjenjuju radnici. Lica radnička su nepokretna i siva, kao da nisu od mesa. Lice je igrača još nepokretnije i sivije. To nije lice, to je igraći žeton.

— Izgubili ste dakle 4,000.000 . . .

Igrač ništa ne shvaća. Ruka mu još posiže za kartama, ali karata više nema. Igračnica je zatvorena.

Ruka se nehotice dotiče grančice, mokre od obične predjutarnje žalosti. Pred igračem je more. Njegove su kretnje zakonite i nepromjenljive. Najprije udara o kamenje, a onda se odbacuje natrag. Igrač i more ostaju sami. Gledaju jedno drugoga s lakim nepovjerenjem, koje postepeno prelazi u ravnodušnost. Oboje se umorilo, a oboje mora nastaviti svoj posao. Za jadikovanje nemaju vremena, a filozofija je zastarjela. Počinje plima. Igrač se zamisli, iako ne misli ni o čemu. Osvješćuje ga trubljenje automobila. Četiri milijuna... Još dvije nedjelje... Još dvadeset ili trideset godina... Poslušno ustupa igrač put stroju. To je posljednji model Citroena, 6 cilindara, 10 sila, B. 14. Igrač se smješka. Smiješak njegov ne znači ništa, kao ni rosa na obrazu.

3.

Citroen ima 5000 agenata. Oni jure gradovima i selima. Imaju energiju mistera Hoovera i pasji njuh. Mudri su kao biblijska zmija. Snalaze se, dosjetljivi su i strpljivi. Jedni su od njih vanredni govornici: Gambette, Henri Roberti, Briand-i. Druge se može nazvati najfinijim psiholozima. Oni dijele čovječanstvo na nekoliko kategorija: oni, koji automobil kupuju odmah, oni, koji ga kupuju za šest mjeseci, napokon oni, koji ga kupuju za godinu dana. Ljudi, koji nikada ne kupuju automobil, za agente ne postoje: agenti vjeruju u ljudsku sreću i progres. Ovaj je farmer povoljno prodao zeleni grašak: on može kupiti stroj odmah. Što se tiče mladoga liječnika, taj je već našao prve bolesnike, dakle će za pol godine sazrijeti za čarobni automobil. S pekarom se mora pričekati do proljeća.

5000 agenata raznosi po sretnoj Francuskoj novu sreću od 10 konjskih snaga i oblake srebrnaste prašine. Oni šalju u Pariz izvještaje. Hvale izdržljivost

i lakoću strojeva. Mole samo jedno: jeftinije! Još jeftinije! Evo pekar, on nikako ne može. Pa i liječniku je teško. Ta ovdje se plaća po 10 franaka za posjet. Francuska nije Amerika!..

G. Citroen i sam znade, da Francuska nije Amerika. A eto u toj zlatnoj Americi je automobil dvostruko jeftiniji. Ali šta se tu može učiniti?.. Krivulja cijena diže se kao i prije. Poskupjeli su čak i bonboni i ljubice. Na g. Citroena navaljena je nesavladiva misija: on treba da dade automobil svima. To nisu narudžbe. To je zavjet.

G. Citroen prodaje radi reklame automobile-igračke. Djeca ih dobivaju kao božićne darove. Drveni konji već davna nisu u modi. Djeca se sada igraju promjene brzina. Ali djeca osim toga brzo rastu. Eno već su im dosadile omiljele igračke. Doskora će se obratiti na jednoga od pet tisuća. Ne će li moći nabaviti automobil, postat će mizantropi ili još gore od toga, komunisti. G. Citroen mora mladu Francusku spasti od pogubna razočaranja.

Podvornici vješaju u radionicama bijele listiće: »Potrebne su žrtve. Ravnateljstvo je to shvatilo. Sada to moraju shvatiti i radnici...« G. Citroen je sav pun samopožrtvovanja. Neka sapun ili konac poskupljuje — to su zaslužni veterani. Oni ulaze u ljudski život već od prvih riječi, zajedno s poderanim hlačicama i toplom spužvom. Oni su općenito priznati kao sunce i policija. Proizvoditi sapun ili konac pošten je posao, ali kako dosadan! G. André Citroen je — apostol najnovijega zavjeta. On tvrdi, da je automobil potrebniji od mira. 5000 agenata izdaju onima što povjerovaše toliko tona željeza i toliko mrvica nemira. Radi toga spreman je na svaku žrtvu. Spreman je nešto pričekati s dohodcima. Da, on je spreman. Red je na radnicima.

Za prodavanje automobila potrebni su agenti, a za vladanje svijetom potrebna je poezija, kemija i brižan izbor; potrebno je jednomu vojniku darovati epolete, treba zakititi socijalistu vrpcom počasne legije, treba na vrijeme ispuniti nekoliko delikatnih čekova. G. Citroen se ne miješa u politiku. Ne misli na zastupnički mandat, ne plaća konzervativnu štampu i ne osniva »lige gradjanske sloge«. On je izvan toga. On izradjuje automobile u serijama. Kao svevišnji ne poznaje on niti Grka, niti Židova. U njegovim tvornicama rade zajedno razumni patrioti i gorljivi komunisti. G. Citroena zanima samo jedno: brzina. Za prodavanje je stvorio agente, za proizvodnju »pokazivače«. Pokazivača se samoga može pokazivati na sajmovima ili u sveučilišnim klinikama: »Zanimljiv primjerak! Živi stroj!« On ne pazi na red. Ne stoji kraj vrpce. On samo pokazuje. Pokazuje, kako je svakomu čovjeku lako zaboraviti, da je čovjek.

Joseph Lepont je vanredan pokazivač. Obučava radnike sabirne radionice. Koliko vremena troši ovaj momčić za učvršćivanje ručne poluge? 4 časa. Lepont se laća posla. Brzo naravnava zavoranj i brzo uvija šarafe. 1 čas 40 trenutaka. Upravitelj odredjuje: za srednjega radnika dovoljne su dvije minute. Onda pomoćnik ide k vrpci. Pokazivač pokazuje. Za jedan sat pričvršćuje 30 poluga. Onda odlazi — pokazuje drugima i nešto drugo. Radnik ostaje s polugama. Ono, što je pokazivač radio jedan sat, mora on raditi osam sati bez prekida, osam godina, možda čitavoga života. Radnik gleda Lepontova ledja i ogorčeno šapće:

— Hulja!..

Leponta mrze svi. Citroen je daleko, to je kao mit, nešto nalik na gospodina boga ili na kabinet ministara. Teško je mrziti inžinire. Oni imaju svoje razloge. Zar oni znadu, što je to uvijati čitavoga dana šarafe?.. A Lepont je svoj, radnik. On dobiva na sat u svemu samo jedan franak više od drugih. Od

njega potječe sve zlo. Od njega je vrpca. Od njega su sekunde. Od njega je u večer prokleta tupost, kada se ne može niti nasmijati, niti porazgovoriti, pa čak ni zaspati.

Časnicima se odaje počast, imena znamenitih glumaca tiskaju se velikim slovima na oglasima, dobroga inžinira svakoga časa zovu u kabinet ravnatelja. Joseph Lepont živi medju radnicima i radnici ga mrze. On radi, kao i oni, čak i više; on stvara nove rekorde; zadivljuje inžinire. Može stajati na jednom mjestu ne mičući se makar i deset sati neprekidno. Može raditi čitav dan, a da ne ode obaviti nuždu. Može ne jesti i ne spavati. Na rukama, izgleda, nema prste, nego zupce, kliješta, odgrizala, svrdle, kolovrate; a u nutrini mjesto srca motor. Ne sjeća se svoga djetinjstva. O njegovom ljudskom podrijetlu svjedoči samo isprava i porodjajna pjega. On je isto tako nov i božanstven, kao i automobil. Ali tu i nastaje nepravda. O automobilu svi sanjare; čak radnici izlazeći iz radionica sa zavišću motre strojeve viših inžinira; da, i radnici obožavaju automobil. A eto, susretajući se s Lepontom, oni srdito pljuju. Ustanovilo se, da Lepont još nije savršen: u nutrini njegovoj osim motora postoje još arhaička čuvstva, on se može grčiti od uvrede.

Eno, izašao je kroz vrata. Doziva Duranda, primatelja:

— Svratimo, gucnimo po čašicu!

Časti, naravno, on. Ali Durand mrmlja:

— Drugi put. Danas mi se žuri...

Durand voli rum, ali se boji, da ga drugovi ne opaze s Lepontom. I Lepont to shvaća. Tiho psuje. Turobno ide ulicom. Žuriti se nema više smisla. Sada je večer, san ne treba nikome pokazivati, svi i sami umiju spavati. Ogledava se u ogledalo uz pekarnu. Obično lice. Ridji brkovi. Kapa. No da, on je najobičniji čovjek. Ali kada prilazi radniku, zjenice se radnikove šire od užasa, kao da mu prilazi smrt. Lepont je to mnogo puta vidio. Kako se vidi, ugodna dužnost: glumiti samu smrt!

Ulazi u birtijicu. Kraj tezge nepoznati radnici. Počinje govoriti. Postavlja po čašicu. Dirljivo stišće ruku svakomu. Rum guta lagano i sanjarski. Nastoji reći štogod ugodno:

— Eto i proljeća... Posvema je prigrijalo...

Pokazuje na djevojku što prolazi mimo:

— Kakav šeširić!..

Tuži se:

— Umorio sam se... No i taj rad!..

Ali onda čuje, kako jedan od gostiju govori:

— To je pokazivač iz sabiraonice... Poznati gad!

Lepont baca novac na tezgu i šuteći odlazi. Ide niz pustu obalu. Neprijazno svjetluca voda. U nju se bacaju ljudi. A u prozorima je svjetlo. Ondje je udobnost — gramofoni i karte. Neka idu svi do vraga! Neka radije skaču u Seinu! Može li rum razveseliti Leponta? Zadje li ponovno u birtiju, nanovo će svi ispiti i psovati. Uzme li djevojku — može se dogoditi, da i ona rekne: »Ej ti, pokazivaču«... A onda, on je tako umoran! Treba spavati. Sutra će pokazivati, kako se za 30 sekunda vješaju prsteni.

Ali on ne skreće u ulicu desno. Ne ide kući. Ne ide nikuda. Stoji na mostu i gleda dolje. Voda još uvijek svjetluca onako zlobno. Joseph Lepont je običan čovjek. On ne može živjeti. Vrlo je nesretan.

Stražar je opazio čovjeka na mostu. Čuvar reda znade, da se dolje ne lovi riba i ne rastovaruju barke. Dolje je samo hladna voda. On stoji na tom uglu već četiri godine. Vrlo dobro mu je poznato, zašto ljudi gleldaju tako uporno dolje. Običajnim koracima upućuje se on Lepontu.

G. André Citroen čita: »Naš posao, kako smo i predvidjeli, razvija se na potpuno zadovoljstvo. Zaista, u računskoj godini bio je promet 1.210,000.000 franaka za 73.802 izradjena automobila prema 1.005,000.000 za prošlu godinu..«

G. André Citroen diše teško: od zagušljivosti i od brojeva. Vruć je lipanjski dan. Iza prozora riču, pište, hripe, guše se tisuće strojeva. U njihovu je hripanju sve: noć lotaringijskih rudnika, znoj kaučukovih plantacija, težak smrad naftinih industrija negdje daleko, u Venezueli, te zveket vrpce, one, što je ovdje u blizini. U hripanju strojeva je agonija milijuna ljudi, koji su živjeli zbog jednoga, da prave automobile. U njihovu je hripanju i zadržano disanje g. André-a Citroena i sušičavo pištanje brusača. Automobili se pred prozorima naprežu.

Dobivši daha, g. Citroen mirno nastavlja: »i prema 872,000.000..«

4.

Farmer ima davno svoj stroj. Liječnik je pred Uskrs kupio kabriolet. Jučer se napokon predao i pekar: potpisao je tiskanicu, koju mu je donio rječiti agent. Kod toga se zagonetno smješkao, upravo kao Faust. Uostalom, on je najobičniji pekar iz mjestanca Montreile-a.

G. Citroen junački vrši svoju misiju: doskora će pače i sušičavi brusač imati automobil. Jadnik će umirući shvatiti, zašto je živio na toj zemlji.

Ali što dulje igra igrač, to je udaljeniji nepoznati zgoditak. U Francuskoj dolazi jedan automobil na 42 stanovnika, u Americi na 5. Igrač uzima novu kartu. Apostol ponovno polazi tvrdokornim poganima. Nema on niti čudotvornih lijekova, niti grmljavine gromova, niti stigmata. Zato je spretan i nepopustljiv. Kao nitko umije on slaviti svojega boga.

Vele, da je u Parizu parlamenat i Venera Milonska, egipatski obelisk i Paul Valéry, vanredni krojači i premudra Sorbonna. Tudjinac, došavši prvi put u taj grad uvečer, kada spava i Venera i profesori Sorbonne, vidi pred sobom samo jednu riječ; ona gori

na Eifelovom tornju metar velikim slovima: to je posjetnica g. André Citroena. Veliko ime sjaji. Unaokolo sijevaju munje, a od zemlje k nebu kidaju se jezici mističnoga plamena. To je 200.000 električnih svjetiljaka i 90 kilometara žice. To je takodjer nova objava. Sinajske ploče: Osvijestite se! Pristupite! Odmah treba da nabavite — 10 HP, novi model!..

G. Citroen razjašnjuje: to nije reklama, to je samo skromno sudjelovanje Citroenovih tvornica u Medjunarodnoj dekorativnoj umjetnosti. Reklamirati se može sapun ili cigarete. Vlasnik automobilskih tvornica je — pobornik kulture. G. Citroen gradi primjerice automobile s gusjeničnim prenosom. Bezbožnici uvjeravaju, da se te gusjenice uzgajaju tobože za rat, koji je na redu. Šapću o poljskim narudžbama. Zaboravljaju, da je Citroen prije svega apostol. Njegove su gusjenice prepuzale pijesak Sahare.

To je bila izvanredno romantična ekspedicija. Opazivši Citroenove automobile, lavovi i crnci popadaše ničice. Pisci napisaše vanredne knjige. Umjetnici dovezoše iz Afrike egzotična platna. U svima kinima svijeta davao se film »Crni prijelaz«. G. Citroen dovezao je ovaj film čak i u sabornicu. Na platnu su lavovi i crnci padali ničice. Na platnu je treptalo zavjetno ime: Citroen, Citroen, Citroen.

G. Citroen pozove oduševljene zastupnike k sebi u goste: da pogledaju njegove tvornice. Ugledni zakonodavci, radikalni socijalisti i socijalni radikali, vidješe američke preše kao i znamenitu vrpcu. To je bilo kud i kamo zamršenije od sviju zakonskih osnova i ponovnih glasovanja. Zastupnici shvatiše, da je Citroen zaista velik gradjanin: on ne drži govore, nego šuteći gradi automobile. Uostalom, u počast tolikih gostiju izrekao je g. Citroen velik govor, izrekao ga je, naravno, za vrijeme deserta s tradicionalnim vrčem u ruci:

— Držim, da onima, koji su pozvani upravljati zemljom, koji su pozvani da podržavaju harmoničnu

ravnotežu sviju njenih životnih snaga, nije bilo nezanimljivo upoznati racionalno uredjenje automobilske tvornice...

Jedan od zastupnika, radikalni socijalist ili socijalni radikal, sjeti se niza radnika i od straha zažmiri. Tà ne predlaže li ovaj Citroen, da se čitav život preudesi prema sustavu vrpca? Na primjer on, zastupnik, govori s govornice, drugi u to vrijeme unosi ispravke, treći glasuje, četvrti apelira na zemlju, peti u buffetu pije lipov čaj, šesti... Uostalom, možda je osjetljivi zastupnik zažmirio od preobilna objeda...

G. Citroenu je odgovorio g. Le Trocqueur, bivši ministar javnih radova i drug g. Citroena u politehničkoj školi.

O, to nije lanac, koji zarobljuje čovjeka! Ne, to je put k društvenomu usavršavanju!.. Dozvoli, dakle, dragi prijatelju, da ti čestitam...

Govor Le Trocqueura kao i njegov portrait bio je odmah otisnut u »Citroenovim Novinama«. Ispod toga je bilo otisnuto: »Nove cijene! Otplata na 18 mjeseci!«

Koliko ljudi dolazi u Citroenove tvornice? Student iz Bukurešta i »Udruženje automobilista-mitraljezaca 5. konjaničke divizije«, poljski klizači i »Liga žurnalista«, pjevačice, boksači, delegacije odličnih društava, članovi diplomatskoga zbora, pa i karnevalske kraljice. Kao domaćica svjetskoga salona g. Citroen ne propušta ni jedne znamenitosti. U Pariz je doletio Lindberg. Lindberg je — junak Pariza. Dakle Lindberg mora pohoditi Citroenove tvornice. I g. André Citroen dovozi u automobilu avijatičara, koji se smeteno smješka. On pokazuje Lindbergu: evo vrpce. Radnicima pokazuje: evo Lindberga. Sutra će o tom pohodu pisati u svim novinama. U Citroenovim katalozima bit će navedeno: »Citroenove tvornice (krupnim slovima) postadoše simbolom francuske industrije. Junak Atlantika Lindberg (takodjer krupnim slovima) predao im je pozdrav od američke indu-

strije«. Ako ljudi dosada još nisu znali, poradi čega je smjeli avijatičar zapravo preletio ocean, sada će se zacijelo dosjetiti: ta zbog čega drugoga, nego da preda pozdrav Citroenovim tvornicama!

Eiffelov toranj je visok. Nad njim je samo nebo. Treba se dakle pozabaviti nebom. Prodavači sapuna potpisuju se na jadnim plotovima. G. Citroen treba da se potpiše na modrilu nebeskom. Naručuje aeroplane. Skromni drugovi Lindbergovi moraju sada dimom ispisati ime g. Citroena. Dolje stoje Parižani, digavši glave i čude se. Još nikada nisu na nebu čitali ništa osim zvjezdanih hieroglifa. Ali hieroglifi su za egiptologe ili za djecu. A g. Citroen se potpisuje običnim latinskim slovima. Odsada je nemoguće sakriti se od nasrtljivih slova. Ona su gore i dolje. Ona su svuda. Ona trube. Ona pokrivaju polja. Ona zaslanjaju sunce.

S neba se g. Citroen brzo vraća na zemlju. Naklada »Citroenovih Novina« je 15,000.000 primjeraka. Ondje se tiskaju slavospjevi automobilu, razgovori s automobilom, anegdote o automobilu. Ondje pišu zastupnici, pjesnici, pače i operni pjevači. Svi oni pišu, naravno, o jednom: o božanstvenom biću od 10 konjskih sila. Njihova mistična razmišljanja okružena su brojevima: »Torpedo — 22.600«.

G. Citroen poklanja mladiću, koji najbolje položi ispit zrelosti, izvanredan automobil. G. Citroen postavlja na cestama Francuske 150.000 putokaza sa svojim imenom. G. Citroen prodaje 400.000 automobila-igračaka. G. Citroen sudjeluje na svima izložbama: u Maroku i u Peru-u, u Španjolskoj i u Australiji. Coste i Le Brix preletješe ocean. Oni su u Montevideu. Kuda se navraćaju prije svega? Tà naravno predstavniku Citroena. U Pariz dolaze britanski legionari. G. Citroen im odmah šalje čitav eskadron strojeva. Agenti Citroena interviewiraju g. Tardieu-a i g. Decobra, g. Sacha Guitry-a i g. Pierre-a Milla. Svakoga dana prepune su novine senzacionalnih novosti: Citroen namjerava iluminirati trg Sloge, Citroen organizira novu ekspediciju u Tibet, Citroen podvostručuje proizvodnju. Citroen . . . Citroen . . . Citroen . . . Dolje je Pariz, dolje su zastupnici i pisci, dolje je Louvre, dolje je grobnica Napoleona, dolje je modra muzejska prašina. Nad svim tim je — Eiffelov toranj. U nj su zaljubljeni pjesnici nadrealisti i sada se spremaju, da mu dadu vojničku medalju. On je najponosniji Parižanin. On je viši od crkve Notre Dame i znamenite Racinove Fedre. Na njemu plamti sedam sudbonosnih slova: »C-I-T-R-O-E-N«. Žurite, dok nije kasno! . .

G. Citroen voli zaprepašćivati brojevima. Brojevi su uvijek tajinstveni i patetični. On tvrdi: naše tvornice zapremaju 70 hektara. Naši strojevi posjeduju snagu od 46.000 konjskih sila. Do 31. prosinca 1927. pustili smo u promet 319.074 automobila. Sada smo u stanju izradjivati dnevno 1000 strojeva.

G. Citroen pripovijeda o mnogom, ali ne o svemu. U svojim prospektima on na primjer ne govori o tom, da je čisti dobitak Citroenovih tvornica za prvih šest mjeseci 1928. bio 106,000.000 franaka. Kupca automobila to ne zanima. To zanima samo vlasnike dionica. O tome se piše u novčanim rubrikama solidnih novina. Ali opstoje brojevi, koji ne zanimaju niti automobiliste, niti burzijance, iako su oni isto tako tajinstveni i patetični kao izvještaji o hektarima zemljišta. U jednoj od Citroenovih tvornica, naime u Saint-Ouen-u, bilo je kroz 9 mjeseci zabilježeno 1200 nesretnih slučajeva.

U Saint-Ouen-u su kovačke radionice. Ondje je ponos g. Citroena — gigantske preše. Osim preša su tamo — radnici i sekundna kazaljka. Evo izvještaja za jedan mjesec:

7. rujna otkinut je radniku prst. 10. ženi — tri prsta, radniku — ruka, drugoj ženi — tri prsta. 11.

— dva prsta pod prešom, ruka otpiljena vrpčatom pilom. 26. — jedan prst pod prešom. 5. listopada — dva prsta. 6. velik dan: jednomu radniku — tri prsta, drugomu — četiri prsta, trećemu — ruka.

Brojevima prospekta mogu se dodati novi: na jednoj od Citroenovih tvornica bilo je za mjesec dana — 33 otkinuta prsta, 12.000 automobila, 18,000.000 čistoga dobitka. 33 prsta.

G. Citroen se nesumnjivo brine za svoje radnike. Njegove su radionice mnogo čišće i svjetlije od drugih. Ali automobil mora biti jeftin. G. Citroen plaća skupo američke strojeve. A ljude danas uzima, a sutra ih otpušta: Bretonce, Provansalce, Arape, Ruse, žene, mladež. Grme gigantske preše i lete, lete komadi ljudskoga mesa.

Sekundno kazalo brzo je kazalo. Radnik u večer malo što shvaća. U njegovoj je glavi brujanje i praznina. 800 puta spuštao je i dizao ruku točnošću preše. Ovaj put se ruka zadržala — krv mrlja izvanrednu prešu. Ruke više ne slušaju, zapliću se i dršću — pila prelazi preko pijesti. To je vrlo jednostavno i tome se ne može ništa prigovoriti. Ta automobili su svima potrebni. 33 prsta — nisu barbarstvo, niti lakomišljenost, to su samo jeftine tarife i to je uzvišena misija, što ju je hirovita sudbina nametnula običnu čovjeku, koji se zove »André Citroen«.

5.

Prije su stranci i provincijalci dolazeći u Pariz hitali utvarama Notre Dame ili k Giocondi. Sad oni u prvom redu pregledavaju Citroenove tvornice. Jučer je znatiželjna miss Doran bila u Louvre-u, sutra ide u Versailles. A danas? Danas — k Citroenu. Parižani dolaze takodjer pogledati, kako taj junačina Citroen spretno izradjuje svojih 10 konjskih sila. Jedni od njih samo sanjare o vlastitom stroju; s poštovanjem

gledaju svaki zavoranj. Drugi, naprotiv, po domaću ogledavaju goleme peći; čini im se kao da su kod kuće; ta znate, svaki od njih ima svoj »Citroen« i svaki hrli nedjeljom izvan grada, da udiše prašinu i benzin.

Eto idu jedan za drugim: snobovi u sportskim kapama, solidni rentijeri s vrpcama »počasne legije«, gipsove ljepotice, Engleskinje, tetice iz Auvergne-a, i deset ili dvadeset anonimnih cilindera. U ljevaonici, gdje prska kao sumpor žuta kovina, gdje se radnici, pokriveni ugljenom i ugljenim puderom, sagibaju, uspravljaju i ponovno sagibaju, jedan od tuljaka upozorava svoju polovicu:

— Mamice, skini ogrtač, inače ćeš se prehladiti!..

Posjetitelji imaju u rukama poseban bedeker: »Daščicu broj 7. Svratite posebnu pažnju na 4 kotla »Sterling«. 16.000 kila par.« Sprijeda je čovjek sa Citroenovim znakom u zapučku. To je tumač. On objašnjava:

— Obradjivanje kovine pijeskom i zgusnutim zrakom uz pomoć automatskoga strujanja pijeska. Time se postizava čist zvuk.

Jedan od posjetnika »Citroena« se smješka: da, da, čistoća zvuka! Uopće je taj Citroen umnik i on je uza to pravi Francuz. On shvaća, da automobil ima biti ne samo čvrst, nego i lijep.

— Pogledajte... Zanimljiva novost... Naš kemički laboratorij... Samo, molim, ne približujte se!...

Upozorenje je nepotrebno: tetice su davno utekle. Samo miss radoznalo rastvara lornet. Ona je vidjela sve: fakire, apaše, klokana. Ona se ne boji nikakove opasnosti.

Pred njom je čovjek u ronilačkoj maski. Gumena cijev s uzdahom. Okružen je otrovnim parama. Radi. Radi, kao i svi ovdje, bez daha bojeći se propustiti sekundu. Ali eno, zamijeniše ga. Deset časaka odmora. On skida masku. Naporno diše. Običan zrak

za njega je poslastica. Vrlo je blijed. Lice mu je mokro. Mokri dlanovi. U njegovu disanju čuje se lako pištanje. Onda kašlje, pije gutljaj mlijeka i ponovno uzima masku. Miss je zadovoljena:

— Vrlo zanimljivo. To je kao »Pasja špilja« kraj Capri-a.

Sretni vlasnik se i nadalje oduševljava:

— Zamislite — čistoća zvuka!..

Oko kopnenoga ronioca je smrtonosan oblačić. On ne misli niti o Capri-u niti o čistoći zvuka, niti o svojoj blizoj smrti. On jednostavno radi.

— Još mnogo toga moramo pregleldati. Nije potrebno, da se ovdje dulje zadržavamo...

Kazaljke. Natpisi. Popis znamenitosti. S naporom uspijeva tumaču nadvikati riku strojeva:

— Najjača preša u Evropi, tipa »Toledo«, 1400 tona. Pokreće se dvjema električnim motorima: jedan od 100 konjskih sila, drugi...

Snob uzdiše:

— Eto vam nove estetike! Ideje Corbusier-Sognier-a... Zar se nakon toga može ozbiljno govoriti o čovjeku?.. Pogledajte samo njegove zube! Kako zasijecaju u čelik! To je divnije od svake slike!..

Golem se klin spušta na matricu. Posjetitelji se s respektom čude.

— Jeste li čuli — težak je 150 tona! A kakova apsolutna točnost!

— To vam nije radnička ruka. On ne griješi ni za milimetar.

Najednom neka uzbuna. Majstor viče. Radnici trče. Napustili su svoje strojeve. Za dva tri časa sve se uznemiruje. Samo jednoga radnika nekuda brzo odvode. On ide zažmirivši i posrćući. Izgubio je kapu.

Tuljak pita:

— Što se dogodilo?

S radnicima se ne smije razgovarati. Ali tuljak je toliko uzrujan radi nereda, da je zaboravio čak i

na razumnu disciplinu. A radnik već trči svome stroju. Putem odgovara:

— Dva prsta... Takva je preša...

Mladjahna provincijalka je smetena. Umalo nije zaplakala. Muž je tješi:

— To još nije stalno... Mogu ga i izliječiti. Citroen ima zacijelo vanrednu kliniku.

Žena šapće:

— Još je dobro, što nisam vidjela krvi...

A miss nije smetena. Miss je vidjela sve: boj bikova i čovjeka, koji guta sablje. Ona samo pita tumača:

— Na kojoj ruci?

Tumač ne odgovara. On misli, kako da sve zabašuri. Muca:

— To nije naša krivnja! Godišnje trošimo 7,000.000 na osiguranje. Ali oni nikako ne vode računa o stroju!

Izletnici ga medjutim ne slušaju. Već su zabavljeni drugim.

Motor se sastavlja za dvadeset i pet časaka. A koliko je ovdje dijelova!..

Snob se smješka:

— Da, to je ponešto zamršenije od čovjeka!

Evo i posljednjih vrata. Tumač dijeli literaturu. Ne zaboravljajte, mi prodajemo na otplatu! Kabriolet-luksus. Sat. Brojilo kilometara. Mjerilo brzine. Pokazivalo visine benzina. Pokazivalo pritiska ulja. Amperometar. Nitro-celuloidna boja. Trostruk sag. Stakla se dižu polugom. I svega samo 27.600 franaka. Kod narudžbe 2.500. Obzirom na blize praznike valja se požuriti...

Jedan od tuljaka smješka se sanjarski. Taj će zacijelo kupiti. Ako ne kabriolet, onda torpedo. Sada je bio u kuhinji. Sve je vidio. Kolika točnost i brižljivost! Za takav se stroj zaista ne treba bojati. A čistoća zvuka!..

Sa zvekom puzi željezni lanac. Plamsaju peći. Teče željezo. Oko ronioca su fini oblačići. Preša tipa »Toledo« radi. Klin se spušta na kovinu. 25.000 ljudskih i 46.000 konjskih snaga vrše svoj božanski poziv.

6.

Žetoni se na zelenu suknu sad sabiru na jednu hrpicu, sad razilaze. Satove prilijeva izmijenjuje odlijev. Koliko je radnika u Citroenovoj tvornici? Nedavno ih je bilo 25.000, sada ih je 18.000, sutra će, vele, biti 30.000. To zavisi o nepoznatom kupcu.

Citroen plaća nekoliko soua više od drugih tvornica. Dovoljno je, da objesi na ploči: »Ovdje se primaju radnici«, pa da se ne može obraniti. Prošlo je vruće vrijeme, Citroen otpušta. Za zalihu on ne radi. Ta automobili nisu dionice, oni moraju pojeftiniti.

K Citroenu bježe svi. Citroen traži jedno: mladost. 47? Ne vrijedi. U 47. godini je čovjek stara guma. Odviše je blizu kraja, a da živi prema sekundnoj kazaljci. On želi sjesti i mirno porazmisliti: kako se sve to tako dogodilo?.. G. André Citroen dobro znade, što su to godine i umornosti. On više voli mlade. Citroenove tvornice, to je vječna mladost, to je Amerika, to je proljeće.

Osam godina pričvršćivao je André Vidal obrtaljke na drške. Znao je, da se obrtaljke prave u Klichy-u — ondje je radio njegov nećak. Ali zašto postoje te obrtaljke, Vidal nije znao i on nije nikada čuo za upravno-povratno kretanje. To su znali inžiniri. A Vidal je pričvršćivao obrtaljke. Dobivao je na sat 5 franaka 50 centima. Cestama čitavoga svijeta jure tisuće automobila. U svima njima su naravno obrtaljke i te obrtaljke pričvrstile su ruke André-a Vidal-a. Ali devete godine nije Vidal zadovoljio novomu majstoru. Očima? Glasom? Ili time, kako je

kašljao? Tko zna — ljudski su osjećaji nejasni čak i u Citroenovim tvornicama, gdje je sve točno i jasno. Vidal bijaše 44 godine star. Kod prve ga redukcije otpuste. Obrtaljke stane pričvršćivati mlad Talijan. Vidal najprije opsuje. Izgrdio je sve: majstora, Italiju, pa čak i g. Citroena. Onda je pošao kući. Išao je i mislio, što da sada radi? Pokušao je naći mjesto na skladištu ugljena. Za jedan ga dan otjeraju. Radio je kod Citroena osam godina. Ništa nije naučio. Samo se odučio vući na ledjima terete. Svoju snagu je dao nekakvim tajinstvenim obrtaljkama i deset tisuća automobila jurilo je u sav mah.

Vidal se potucao pokraj Središnjega trga. Pomagao je istovarivati kola i sabirati smrznutu repu. Onda je išao na Elyssejska polja. Ondje je zastajao kraj divnih automobila. Kada bi vlasnici izlazili iz dućana ili iz kavane, Vidal bi otvarao vrata i skidao kapu. Automobil s drškom i obrtaljkom bi odjurio. Katkada bi Vidal-u davali nekoliko soua. Onda bi on močio kruh u crveno vino i blaženo sisao. U jesen se prehladio i umro u bolnici Hôtel-Dieu. Sahranili su ga na gradski račun. Pet godina ležat će mirno na groblju Ivri. Šeste će godine njegove kosti, još ne posvema čiste, izrovati i na njegovo će mjesto položiti drugoga: ljevača ili kovača.

Sada je proljeće, pa je čak i na groblju sirotinje nježan, divan, zelen pokrivač zemlje. Sada je proljeće — svježemu zraku raste cijena kao dionici. Kupci zastaju kraj izloga. Gledaju automobile. Citroen je izvjesio zavjetnu daščicu. Pokraj vrata je — gomila: to ljudi maštaju o carstvu vječne mladosti. Vidal-ovo je mjesto pokraj vrpce ispražnjeno. Za pet godina bit će ispražnjeno i njegovo mjesto na groblju Ivri.

7.

Evo, već je smješten koš. Već je razastrt sag i obješena je pepelnica. Vrpca se bez prestanka kreće. Čovjek diže sisaljku s benzinom. Kao odgovor začuje

se glasno disanje. Rodio se automobil. Za današnji dan to je 317. Otvaraju se vrata: on odjuri u veliku garažu. Ondje ga već čeka naručitej. Za 6 časaka izjurit će novi automobil. To je točno i nepromjenljivo.

Imena naručitelja postavljena su na golemoj ploči uz brojeve od pet znamenaka: g. Citroen se razumije u patos brojeva. Vi ste 68.917? Ovo je — vaš stroj.

Susret čovjeka s novim njegovim gospodarom do zla je boga suh i lakoničan. To je — kontroliranje brojeva. Tu je agent društva za sprovode. On će utući sve konkurente, a onda će se i ženiti. Prije svih će stići u pokojnikovu kuću. Oženit će se i bit će sretan. Eno mladenaca. Oni uredjuju svoj život: ona je zanijela, on je naručio automobil. Evo ženskara, koji sanjari o ljubavnim sastancima izvan grada: sjenica, modistkinja i besplatna ljubav usred prašna jorgovana. Eto solidnoga vlasnika apoteke. Tu je početnik odvjetnik. Svi oni s poštovanjem gledaju automobil, što sjaji kao kirurška dvorana. Pred njima su prihodi, kilometri, doživljaji, pred njima je život.

Svakih šest časaka otvaraju se vrata i redni broj sa crne ploče sanjarski podrhtava. Ondje, otkuda izlaze ti sjajni automobili, vlada — tutnjava preše i vrpca. Kupci se potpisuju. Na oko su potpuno mirni, kao da kupuju razglednice ili narandže. Ali potpis odaje katkada nemir. Eto svega, o čemu su tako dugo maštali: sreća od deset konjskih sila na otplatu! U njihovim pritvorenim očima opažaju se muke. Ovoga časa dodirnut će se upravljača. Izgubit će se medju deset tisuća drugih, već zaprašenih i olinjalih strojeva.

Nikada ne će shvatiti, što su zapravo dobili. Bahato će pokazivati svojim prijateljima izvanrednu novost. Zaboravit će na te časove, a sjetivši ih se slučajno, nasmiješit će se: početnička groznica! . . Sutra će uopće prestati misliti. Ali sada, u ovoj golemoj suši punoj željezne tutnjave, ogledavaju se plašljivo na ve strane. Kao da traže zaštite kod živa čovjeka.

Ali ovdje nema ljudi. Na ploči su — brojevi. Iza vrata — vrpca. Treba da se pokore. Drhću motori i jednostavnom ljudskom drhtanju nema ovdje mjesta.

8.

Sa sela dolaze radnici i umiru, umirujuće ulje lije se na vanredne preše, po cestama Evrope, po tim starim stazama križara i varalica, jure strojevi. G. André Citroen — samo je malena povrtaljka ili držak. Njegovo ime gori na Eiffelovu tornju i ono se nalazi u milijunima glava. Ali on nije bogat kao Ford, nije slavan kao Lindberg, on nije niti svemoćan kao ravnatelji banke »Braća Lazar i Co«. On je svoj život dao za veliku ideju: dat će Evropi brzinu, kao što je Buddha dao Aziji mir. Ali na trgovima Pariza ne će g. Citroenu nikada postaviti spomenika. Nitko ne će o njemu napisati ganutljivih stihova. On se mora zadovoljavati statistikom narudžaba.

G. Citroen je — živ čovjek. Ima brkove i strasti. Američke preše mrve radnike. Automobili — 10 HP gnječe slabe pješake. Stroj se ne slaže niti s brcima, niti sa čuvstvima.

Vrućega dana mjeseca kolovoza, kada je žega talila tijela ljevača, kada su automobili turista, zgruvavši se u hrpu kao ovce, tiskali jedan drugoga, i očajno blejali i ludovali, toga teškoga dana je kapital »anonimnoga društva André Citroen« odmah porastao sa 100,000.000 na 300,000.000. Dionice Citroenove počeše kotirati na burzi. One postadoše buncanjem, plesom brojeva na crnim daskama, molitvom igrača, podnevnom rikom maklerske bande, koja se izlijeva na ulice Pariza slijevajući se sa sirenama Citroenovih automobila. Toga dana iščezao je g. André Citroen, samodržac Klichy-a, Saint-Ouena, Javela, Guttenberga, Suresnes-a, Grenelle-a i Levallois-a. To nije bila niti pogreška preše tipa »Toledo«, niti auto-

mobilska katastrofa. To je bila zamršena novčana operacija. G. André Citroena rastaviše i sastaviše nanovo. On postade »predsjednikom upravnoga vijeća«. Burzijanske novine sablažnjavahu klijente »proširenjem novčane baze« i »korisnom kontrolom jedne od najsilnijih banaka«.

Podpredsjednikom upravnoga vijeća izabran je bio g. Philipp, predstavnik banke »Braća Lazar i Co«. Naravno, g. Philipp je samo podpredsjednik. Ali za ledjima toga Philippa je sićušna ploča »Braća Lazar i Co«. Velika je i na svakom mjestu banka »Braća Lazar«! Tko u City-u ne zna za »Lazar Bratlers«? Banka Lazar svezana je s »Indokitajskom bankom«, kojoj je na čelu g. Octave Homberg, kralj kaučuka. On je svezan i s »Royal-Dutch-om« — dobro su mu poznati različiti mirisi: miris nafte i miris knastera od lule sira Henry Deterdinga. Za Pierre-a Chardaina je g. André Citroen gospodin bog. Za banku »Braća Lazar i Co« on je samo upravitelj jednoga od mnogobrojnih poduzeća.

G. Citroen je proširio posao, ali je morao suziti sebe. Upoznao je ono uzvišeno samoograničenje, koje propisuje Goethe pravim stvarateljima. On je sada — predsjednik upravnoga vijeća.

Automobil od 10 konjskih sila može izdržati 100.000 kilometara. Radnik vrijedi do 40 godina. G. André Citroen je neumoran. Francusko je tržište skoro zasićeno. Pa što, g. Citroen odmiče kartu Francuske, mile Francuske, u kojoj je 5000 agenata i 150.000 putokaza. On uzima kartu Evrope. Sav je ovijen carinskim tarifama i diplomatskom paučinom. On je naravno pristalica Panevrope. Ah, kako on mrzi te mrske granice! Šarenilo karte vrijedja mu oko. On kliče:

— Amerikanci imaju tržište od 100,000.000 duša. Ovdje u Evropi je na svakih dvijesta ili trista kilometara — kitajski zid. Narodnoj industriji prijeti opasnost. Ona se može zagušiti...

Narodna industrija to je u prvom redu on sam. I g. Citroen diše teško. On voli svjež zrak i velika tržišta. Ali nije u njegovoj vlasti pokoriti Evropu. Mora se utjecati vojnim lukavštinama, izvidjanju, uhodarenju, potkopavanju. Gradi sabirne radionice u Londonu i u Kölnu, u Milanu i u Bruxelles-u. Oprezno prodire u Holandiju i u Portugal, u Španjolsku i u Dansku. Učvršćuje se u francuskim kolonijama. Vodi pregovore s poljskom vladom o osnutku velike tvornice. Organizira novu ekspedicju svojih »gusjenica«. Ovaj put sanjari o Srednjoj Aziji. Ta on nije nipošto neprijatelj Sovjetskoga Saveza. Čak počinje propovijedati. Drži predavanja. Istupa na kongresima. Svuda govori o jednom: »Nama su potrebna nova tržišta!..« Baca se po departmentima mile domovine, gdje je na svakom koraku putokaz i agent, kako se bacaju zvijeri u zoološkim vrtovima Leipziga ili Rima, bez kaveza, s iluzijom slobode: skači, ako hoćeš, ali izmedju tebe i svijeta je šanac dovoljno dubok i dosta širok, izmedju tebe i svijeta je — smrt.

Ministri sviju evropskih država, pa bili oni fašisti ili socijalisti, govore s američkim bankirima onako, kako su govorili sa Zlatnom Hordom suzdaljski knezovi. Kod tih razgovora oni nipošto ne spominju tisućgodišnju kulturu: Rafaela, dvorce Versaillesa ili »Fausta«. Ta oni znadu vrlo dobro, da »Faust« nosi mnogo manje od filmova Harold Lloyda, da su versalleski dvorci lišeni suvremenoga komforta i da mister Morgan može kupiti s lakoćom sve Rafaele.

G. André Citroen umije poštivati svetinje. U osobito svečanim časovima gleda on zacijelo na zapad, iako ondje nema nikakovih tržišta, iako je ondje samo voda, a iza vode Ford. On gleda na zapad, kako na istok gledaju pobožni Židovi kod molitve. Sion g.

Citroena je Detroit, gdje jedan automobil otpada na dva i jednu trećinu čovjeka.

U Detroitu sjedi stari Ford. Njega ne mogu probosti Citroenovi pogledi. Pred Fordom je karta. Ta je karta kud i kamo veća od one, što uznemiruje Citroena. Na Fordovoj karti su dvije zemaljske polukruglje. Ta i Ford traži nova tržišta, a Evropa je za nj ono, što je za g. Citroena Portugal. On je mora osvojiti. Važe sadržinu novih kolonija: u Englesku 200.000 automobila, u Njemačku 100.000, u Rusiju 100.000.

G. André Citroen snizuje cijene. Vrpca se kreće sve brže. Jeane Lebaque, onaj što izradjuje šarnire, doskora će ili umrijeti, ili poludjeti. G. Citroen još pokušava šaliti se: on, da znate, racionalizira, dakle citroenizira. Složen glagol! Djelovanje je još složenije. On čini sve, što može. Ali Ford je ipak pred njim, njegovi su strojevi dvostruko jeftiniji. U Francuskoj g. Citroena štiti onaj isti kitajski zid, koji on dnevno proklinje. Ali kako da se takmiči s Fordom u Holandiji ili Švicarskoj?

Na Kolumbove brodove odgovara sada Amerika parobrodima od tisuću tona. U njihovoj su utrobi automobili. Što više Ford nastoji prodrijeti i u neosporne departmante g. Citroena, gdje je 5000 agenata i 150.000 putokaza. Već je snizio u Francuskoj cijenu do 25.700. To je točna cijena Citroena. Ali Ford ne miruje. On želi probiti kitajski zid. Gradi tvornice u Francuskoj. Izdaje nove dionice. Te dionice širi banka »Oustric«, ona ista, koja podupire tvornice Peugeote onako, kako banka Lazar podupire tvornice Citroena.

G. Citroen je okružen neprijateljima, Peugeot se zacijelo dogovorio s Fordom! Peugeot izradjuje ili male strojeve od 5 konjskih sila, ili skupe snažne limuzine. Srednje automobile uopće ne izradjuje. Dolazak Forda nije mu opasan. Ford ne ide na njega, Ford ide na Citroena.

Ali Ford nije čitava Amerika. Svemogući Ford ima takodjer neprijatelja. Oni su tu, uza nj, u Detroitu. To je automobilski trust »General Motors«. Poput Forda trust želi prijeći ocean. Samo je »General Motors« izabrao drugi put. Ne kani u Evropi graditi svoje tvornice. Ne šalje u Evropu inžinire, nego diplomate i poslovne ljude. Put krči dolarima: na čelu »General Motors« stoji Pierpont Morgan. Trust se već sporazumio s njemačkim tvornicama Oppela. Trust želi potući Forda. Francuska je vanredno tržište i »General Motors« snizuje u Francuskoj cijene za »Chevrolette«.

G. Citroen motri. G. Citroen važe. Već je jednom saznao, što je to banka »Braća Lazar i Co«. Pred ponosu, kemiji, »Ligi naroda« i tisućljetnoj kulturi. njim su nove kušnje. Može se tješiti jednim: nije sam. Mister Morgan znade cijenu svemu: ustavu, slobodi, Mister Morgan može ne samo srušiti ministre, on može prekrižiti kartu Evrope. Sporazum izmedju »General Motors-a« i »Anonimnog društva André Citroen« za njega je detalj radnoga dana, jedan red stolnoga notesa. Za g. André Citroena to je teška kušnja. Ispostavilo se, da američke preše mrve ne samo prste: one dobro prešaju željezo, one dobro prešaju i ljudski život. Iz New-Yorka se ne vide vatrena slova na Eiffelovu tornju: ondje ima mnogo domaćih tornjeva i svjetala.

Kada su Jeane-u Lebac-u skinuli 1 frank 20 centima na 100 šarnira, on je uzdahnuo, opsovao, ali je nastavio raditi. Znao je, da se vrpca ne zaustavlja. G. Citroen i nadalje izradjuje automobile. Više nema snage niti da se predomisli, niti da se odmori. Učinio je sve, da ljudima dade jeftinu sreću. Nije mu čak ostalo ni njegovo ime. Ono se pretvorilo u poznatu marku. Ono sada pripada ne samo njemu, nego i svima dioničarima »anonimnoga društva«. Sam je pustio tu vrpcu. Sada je k njoj prikovan. Sutra će biti dogotovljena Fordova tvornica. Sutra će se ponovno morati snizivati cijene. Još brže će poći vrpca. To znači

toliko smrti. To znači osakaćivanje, očajanje, gubitak razuma tridesetka tisuća. To znači klonuli znoj g. Citroena. Više nije igrač. On je samo karta. A kraj zelenoga sukna su prekooceanski igrači: mister Morgan i mister Ford.

G. André Citroen radi. U Perziju! U Bugarsku! U Saharu! Na pol! Nove agente! Nove putokaze! To više nije riskiranje. To je udes. Brže! Ta automobili moraju biti jeftini.

GUME

1.

U šumama Brazilije ima mnogo drveća. Imena im poznaju samo botaničari. Jedno se drvo na primjer zove »hevea«. To je visoko granato drvo svjetlo-sivo pjegaste kore, obično drvo. Ono bi moglo ostati u šumama Brazilije medju drugim drvećem. Ta u Braziliji živu ljudi kao šuma — lagano, mudro i ograničeno. Ali na sjeveru, u New-Yorku žure se ljudi živjeti. Oni se valjda boje odviše kasno umrijeti. U Parizu, Londonu, u Berlinu svuda se ljudi žure. Ondje nema granata drveća. Zato tamo ima mnogo automobila. Svakoga dana ima ih sve više i više.

Skromno drvo s pjegavom korom napustilo je divlje šume. U njega su se odmah zaljubili Englezi, Holandijci, Francuzi. O njemu sada sanjari svaki promućurni Yankee. Od njega su nastale goleme plantaže. Za njegov udes skrbe sve banke svijeta. O njemu se govori u diplomatskim notama. Brojeći aeroplane ili ocijenjujući bojnu sposobnost novoga dreutnougtha, ministri sve misle o istom tom pjegavom drvetu. Uostalom, oni i ne znaju, da je to drvo pjegavo. Nikada ga nisu vidjeli. Oni se žure živjeti i potrebni su im automobili.

Na Javi i na Ceylonu, u Malaji i u Indokitaju, za tihih večeri, usred groznice i nevolje, usred centa i piastara, medju žutim suzama i žutim dolarima šume tiho visoki gajevi. Oni šume nježno i značajno kao dionice »Rubber Asociation«. Bijelim ljudima donose oni dividende, žutim ljudima smrt. Šume oni radi toga, što je pod njima lakomost i siromaštvo: u večer

šume zbog toga, što svako jutro goli kuli krivim noževima narezuju nježno-sivu koru i pozledjuju stare rane. Kuli i drveta shvaćaju jedni druge: oni jednako krvare. Ali krv kulia ne stoji ništa i o njoj ne govori nitko, a bijela kao mlijeko krv granatoga stabla zaista je dragocjena. Ona kotira na svim burzama. Zbog nje ljudi luduju. Zbog nje su spremni odmah proliti tone ljudske krvi. Drveće to znade, pa samilosno šumi. Rane na njegovoj kori nikada ne zarašćuju.

Mister Dawis ima 1000 hektara plantaža. Mister Dawis ima 350.000 stabala. Mister Dawis ima 1000 kuli-a. Jedan kuli na 350 stabala. Mlječna krv teče u šalice. Svako drvo daje godišnje dva kilograma. Mister Dawis sabire godišnje 700.000 kila kaučuka. Ima divan kottege. Ima tri limuzine. Ima igralište tenisa. Ima ručnoga pythona i debeli svezak recepata za pravljenje cocktaila. Python hvata štakore kao najobičnija mačka, a mister Dawis u slobodno vrijeme pravi nove, tajinstvene cocktaile: »Južni pol« ili »kraljica Aleksandra«. Misteru Dawisu je dosadno. Ima tropsku groznicu. Nema s kime igrati tenis.

Već je četrnaest godina, otkako je u Pengamu. Kada je otputovao iz Londona, ondje nije još nitko pio cocktaile. Tada je on bio mladić i sanjar. Gledao je more i činilo mu se, da su oči Anine čudno slične na vodu Indijskoga oceana. Ana je tada bila takodjer mlada. Jednom joj je poljubio smedji uvojak. Sada je Ana odrezala kosu, sijedu kosu. Uostalom, on je zaboravio, kako Ana izgleda. Dva puta godišnje piše mu ona duga pisma. Piše o komadima Bernarda Shawa i o koncertima Stravinskoga. Ona piše o bučnom Londonu i o svome neuspjelome životu. Pita mistera Dawisa, ne kani li se vratiti u Englesku. Primivši pismo, mister Dawis dugo hoda dugim koracima po dugačkim hodnicima prazne kuće. On odgovara: »Moja dobra prijateljice! Vi me ne biste prepoznali. Ja sam

se zapustio i ogrubio sam. Ovdje nema čestitoga društva. Prestao sam čak čitati novine. Uzimam »Times« samo da saznam cijene kaučuku i bacam ga. Što će meni sada kazališta ili koncerti?.. Ja sam životinja kao moji kuli. Katkada se sastajemo, nas nekoliko plantatora, ali ne možemo ni poker igrati; odviše je kompliciran. Jemson ponovno pokazuje svoje vještine, Richard ponavlja stare, dosadne anegdote, a ja, da se bar donekle razonodim, pravim cocktaile. Onda razgovor prelazi svakako na jednu te istu temu:

— Kako vi zarezujete? Ja spiralno svaki drugi dan.

— No, to je loše! Ja zarezujem na uglove i svakoga dana.

— Vidjet ćemo, koliko će izdržati vaša stabla!..

— To ste vi, kao urodjenik, počeli šeste godine!..

I tako dalje. Dakle — svadja. Onda pomirenje. Mila, dobra Ano, zar biste vi prepoznali u medvjedu svoga Petera? Ne, dajem vam riječ, ne biste! A godine prolaze... Četrnaest godina — strašno je i pomisliti. Morao bih otputovati makar na godinu dana u Englesku. Ali šta će biti od mojih plantaža? Svi su moji pomoćnici nemarni i ništa ne razumiju. Stabla su delikatna stvar. Treba ih čuvati. Tu nedavno sam preležao u vrućici dvije nedjelje — upropastili su čitav hektar. A ni sanjati ne smijem o tom, da se na dugo udaljim. Tek nedavno sam zasadio novih 300 hektara. Krčiti i orati je bilo strašno teško! Pedeset je ljudi poginulo kod toga. Sada valja oštro paziti. Za sedam-osam godina odrast će moja dječica. To znači, da ću g. 1933. posvema zaglupjeti: 10.000 novih stabala! Ne, Ano, vjerojatno će me ovdje sahraniti! Prijatelji će ispiti koju čašicu i početi raspravljati, da li sam dobro zarezivao. Samo vi ćete uzdahnuti...«

Dovršivši pismo, mister Dawis ne pravi novih cocktaila. Na dušak ispija veću čašu whysky-a, pa

promukao od klonulosti viče, kao list heveje, tamnoj plašljivoj dvanaestgodišnjoj Malajki: »Ovamo! Zove je »Ana« i tuče je, tuče je nježno i srdito. Onda liježe s njom. Onda spava. U snu vidi drveće, iz kojega teče bijela krv.

Mister Dawis nipošto nije lakom. Kupio je klavir, na kojemu nitko ne svira. Kupio je biserje i poslao ga Ani. Ana je spremila biser u ormar, pod rublje, kraj odrezane kose: Ana ima sada muža. Misteru Dawisu ne treba novaca. Ali ljubomorno prati cijene kaučuka na burzama. On viče:

— Ni centa manje!

Kuli-a plaća 40 centa dnevno. Jedan cocktail je kud i kamo skuplji. On viče:

— Ni centa više!

Jede bez teka — vruće je, oh, kako vruće! A nisu mu ni sve Malajke, sve Hinduskinje, sve Kitajke po volji. One zaudaraju po gnjilim bananama, po vlazi, po bujadi. A čestita ženska mora mirisati po rublju i po glicerinovom sapunu: tako je mirisala Ana. Guta gorki kinin. Umrijet će u Pengami. Drže ga krošnjata stabla, iz kojih struje dolari. Bičem udara dječaka, a nježno miluje svjetlo-sivu koru. Kupuje sve nove i nove parcele. Prima nove kuli-e. Boji se pogledati u ogledalo: posjednik tisuće hektara je bez spasa mrtav. Mrtav je, kao što su mrtvi njegovi kuli. Mrtav je, kako su mrtva uzduž i poprijeko izrezana stabla. Ali kaučuk stoji u Liverpoolu 4 šilinga 5 penca, a ljudi se na zemlji žure živjeti. Mrtvi mister Dawis pravi cocktaile. Python je, prenajedavši se štakora, zaspao za mnogo dana za uvijek.

Kuli dolaze iz Indije i iz Kitaja. Dovoze ih takodjer sa Sundajskih otoka. Stotine tisuća kuli-a sagiba se pod granatim stablima. U Malaji ih tuče mister Dawis, na Javi Holandijac Van Croog, u Indokini urodjenik Carcassonne, sin parfimera i obožavatelj Rostana, g. Gaston Baltasar.

Bijeli psuju na različitim jezicima, ali svima je u rukama batina. Što da se radi — kuli su lijeni i glupi, više od dolara vole oni opium i san. Bijeli brane kulturu, onu, grčku i rimsku. Oni brane i kaučuk. Ledja kuli-a su izbrazdana kao kora heveje. Ako umiru, na njihova mjesta dovoze se novi. Mame ih namještenici, mame stražari, mami glad.

Kada krošnjato stablo navrši sedam godina, počinju ga rezati. Kada maleni Hind navrši sedam godina, uzimlju ga na plantažu. Dnevno zaradjuje 10 centa. Za to može kupiti nekoliko šačica riže — baš koliko je i nužno sićušnome Hindu?.. Njegove su noge još slabe i on ne stizava za drugima. Htio bi uhvatiti guštera ili prevrnuti kukca. Onda nadglednik, strašni »kangani« povlači po ledjima crvenu crtu.

Misteru Dawisu izvješćuje:

— Čovjek je utekao. Čovjeka su uhvatili.

Kuli ne smije napustiti posao. U pisarni Dawisovoj su listovi i pečati: to su ugovori. Platio je kuli-u za put. Postao mu je gospodarom za pet godina. Pred njim je bjegunac. On veli nadgledniku:

— Pitaj ga, što želi: zatvor ili pouku?

Mister Dawis ne zna tamilski jezik. Kangani prevodi.

— On moli mistera, da ga ne predaje policiji.

Bjegunac leži na zemlji. Prilijepio se uz zemlju, samo oči, goleme i vlažne kao sva noć Indije, lakomo slijede za kukastim prstima mistera Dawisa.

— On moli mistera, da ga mister pouči sam.

Heveju treba zarezati oprezno, da se ne ozlijedi stablo. Jedni zarezuju spiralno, drugi cik cak. S ledjima kuli-a je kud i kamo manje brige. Mister Dawis broji:

— Šestnaest, sedamnaest, osamnaest . . .

Kuli šuti kao zemlja. Kuda je htio uteći? U domovinu, k gladnoj obitelji? Ili jednostavno u šumu, u susret smrti? Htio je uteći od granata stabalja. Be-

zumnik! Od njih ne može uteći čak ni svemogući mister Dawis.

— Dvadeset i četiri, dvadeset i pet...

Kuli ne će više nikada bježati.

U Singapuru je uprava kaučukovih društava. Specijalisti sastavljaju tabelu: najniža je plaća namještenika na plantažama 200 singapurskih dolara — to mora biti dosta samcu za skroman život. Namještenici društava potpisujući ugovor obvezuju se, da se ne će ženiti stanoviti broj godina. Malajke ili Kitajke su jeftine.

Novak proklinje nebo Azije i škrtost ravnateljstva. To je plavi dugački mladić. On nema novca, niti sreće. Ali ipak ima bijelu kožu. Dobiva 200 dolara na mjesec. Kuli radi od pet u jutro. Najprije zarezuje stabalje, onda sabire sok. Kuli zaradjuje na mjesec 10 dolara. Pri tom se može ženiti. Može imati makar tucet djece. To je njegova urodjenikova stvar. Evropljani su mu donijeli sreću: ugovor s križićem mjesto potpisa, 10 dolara na mjesec i dobrodušnu propovijed obične batine.

Novak proklinje kaučuk i skupoću: pokušajte proživjeti s 200 dolara! Danas je u lošem raspoloženju.

— Tko je ovako zarezao?.. Kangani, tko radi ovdje? Ustegnite 10 centi. Prokleta zemlja!

Novak se sjeća Piccadilly-a. Čemu je dolazio ovamo? Izgleda, da je nagraiso. Ljepljivo lišće. Ljepljiv sok. Ljepljivo zlato. Odavde se ne će izvući, kao ni ovaj kuli. Samo će zamijeniti mistera Dawisa, kada on uistinu umre.

U Indokini se takodjer cijede granata stabla i ledja kuli-a. Francuska nije, kako je poznato, nemilosrdna Engleska, Francuska je odavna zaštitnica svijų potlačenih i kada su na Francusku navalili neprijatelji, malene Annamite dovezoše u Marseilles: da brane zaštitnicu potlačenih.

U Francuskoj, u gradu Clermont-Ferrand ima g. Michelin vanredne tvornice. Ondje se iz mliječne krvi izradjuju čvrste gumene šinje. G. Michelin voli Taylora i racionalizaciju. On voli Ameriku. Još većma voli on Indokitaj.

G. Michelin nije osamljen. G. Octave Homberg takodjer voli Indokitaj. G. Octave Homberg je — pisac. Napisao je nekoliko knjiga o golemoj veličini Francuske. Osim toga je on glava »Kaučukove kompanije Indokitaja«. On zaradjuje novac u kolonijama. Trošiti ih želi u Francuskoj. To nije mister Dawis s njegovim Pythonom. To je Francuz i ugledan patriot. On je uporište 18 dioničkih društava Saigona: kaučuk, šećer, pamuk, fosfat. Ali on sanjari o tom, da postane zastupnikom Rivijere, gdje je glavna industrija — zeleno sukno rulete. Neka kuli sabiru dragocjeni sok! Što se može porediti s nebom Francuske? Tako misli g. Homberg. Tako misle vlasnici dionica »Kaučukove kompanije Indokitaja«.

A kuli? Kuli ne misle. Kuli umiru kao sveci — bez teških misli. Oni umiru šuteći i složno. Na plantaži Phu-Rieg, koja pripada g. Michelinu y Co., izumrla je u jednoj godini trećina radnika. Na plantažama Bodoj ostalo je na kraju godine od tisuću kuli-a 536 duša — ostali su umrli.

Ne umiju li kuli jednostavno umrijeti, velikodušni im kolonizatori dolaze u pomoć. Za utjehu urodjenika postoje: »R. O.« i »R. A.« (Regie d'opium, Regie d'alcool) — monopol vina i monopol opiuma. Nedavno je generalni gubernator razaslao svojim podčinjenim okružnicu: »Slobodan sam dostaviti vam popis državnih dućana, koje treba otvoriti u naseljima, koja su još bez alkohola i opiuma...«

Taj je gubernator poznat u Francuskoj kao fini poznavalac umjetnosti. Ima divnu zbirku suvremenoga slikarstva. Možda se u njegovoj knjižnici nalazi prvo

izdanje »Umjetnoga raja« (Paradis artificiels). Ali gubernator nije samo esteta, on je i državnik. On znade, na primjer, što je to državni proračun. Za opium će kuli izdati posljednji piaster. U Francusku se na radost g. Michelinu i g. Homberg-u žure parobrodi natovareni bijelim naslagama kaučuka. Kuli su poradili. Radili su pri tom badava: dobiveni novac davno je kod vlasnika »R. O.« ili »R. A.«.

Zato kuli umiru sa smiješkom. Umirući gledaju oni dirljive sne kao što su paysage-i Henry Rousseau-a, sne, koji mogu do suza ganuti gospodina generalnoga gubernatora.

U Singapuru je uzbuna. U Liverpoolu uzbuna. Mister je Dawis zaboravio svoje cocktaile. Kuli sada ne bježe — kangani ih sami tjeraju s posla. Umirati mogu, gdje zažele. Rane na hevejama zarašćuju. Još mjesec, dva i heveja će postati posvema obično drvo. Ali što će raditi mister Dawis? Ta valjda ne će putovati onoj sentimentalnoj Ani! Uz to ima ona ljubomorna muža...

Vlasnici kaučukovih dionica opsjedaju banke. U Londonu na uskoj ulici Mincing-Lane stoje kaučukovi makleri i uzdišu upravo onako, kako su uzdisali Židovi kraj jeruzalemske »stijene plača«. Kabinet ministara sazivlje izvanrednu sjednicu. Kuli umiru. Plantatori ostavljaju sve i bježe u Evropu. To je katatrofa!

Tà što se dogodilo? Možda se pobuniše Hindi ili Malajci? Možda su to intrige mistera Krasina? Ne, kuli umiru poslušno pod krošnjatim drvećem. Oni, koji još ne umriješe, nose vjedra mliječnoga soka. Ali kaučuk u Liverpoolu stoji svega 9 penca. To je propast! To je kraj kaučuka! Mister Dawis se prevario: posadio je previše stabala. Kaučuk juri nizbrdice. Kaučuk nitko ne treba, makar Henry Ford radi neumorno, iako pušu, iako hripaju, jure, agoniziraju milijuni automobila.

Mister Churchill veli siru Johnu Stevensonu:

— Vi morate spasti kaučuk... Od toga sada zavisi snaga imperija...

Sir John Stevenson sjeda za rad. Doskora je njegova osnova gotova:

— Da se spasu plantaže, valja umjetno sniziti proizvodnju. Što niže padaju cijene, to manje puštamo kaučuka. Onda će cijene svakako porasti, a ograničenje će prema tome oslabiti.

Jedan od zastupnika potišteno uzdiše:

— Ali to je boljševizam! To je uplitanje države u privatnu trgovinu. To se protivi svim našim načelima...

— Poštovani zastupnik mora izabrati izmedju čistoće načela i spasa plantaža. Od toga sada zavisi snaga imperija...

Poštovani zastupnik, uzdahnuvši iz pristojnosti, ne bira načela. »Stevensonova osnova« je odobrena. Proizvodnja kaučuka će odsada biti elastična kao kaučuk: ona će se moći stezati i rastezati. A u zavisnosti od toga umirat će kuli na plantažama, ili izvan plantaža. Umirat će radi toga, što su svi ljudi smrtni.

Mister Churchill čestita siru Johnu Stevensonu:

— Vaše ime doći će u povijest...

I nakon kratke stanke:

— .... kaučuka.

Mister Churchill je velik šaljivčina.

Kaučukove plantaže su vlasništvo Engleza. Ali automobili se prave u Americi, pa kaučuk od Engleza kupuju Amerićani. Za Singapur je novi zakon — božanska mudrost. Za Detroit je on nesmisao i atentat na moral. Treba ga uništiti zajedno s Darvinovim teorijama i sa sovjetskim listićima. Sir John Stevenson je licemjer i zločinac. On je potpuno isti kao i sir Henry Deterding.

Mister Hoover žvače srdito cigaru. Cigara je odavno ugasla, pa mister Hoover žvače mokri gorki duhan.

— Uplitanje države je prije svega nemoralno. Nismo mi uzalud neprijatelji monopola. Oni žele paralizirati našu industriju, ali im to ne će uspjeti!..

Mister Hoover nije brbljavac. On znade, što je to kaučuk. Zajedno s opuškom ispljune on mnoštvo imena i brojeva. Savjetuje se s diplomatima i botaničarima. Sprema se na dugi rat.

— A kaučuk?.. Kaučuk raste. Mister Dawis ponovno pravi cocktaile. Makleri na Mincing-Lane oživješe; ne stenju više, bodro najavljuju:

— Jedan šiling 4 penca!

— Jedan šiling 6!

Sjedinjene su Države velike i mnogostrane! Ima u njima cedara i banana, Crnaca i Ku-Klux-Klana, nafte i bizona, mister Hoover i Charles Chaplin. Ali granato drvo ne može nikako rasti u Sjedinjenim državama. Botaničari izvješćuju:

— Ni jedno od drveća toga roda ne može rasti izvan ekvatorskoga područja, to jest izvan područja, koje dopire za deset stupanja na sjever ili na jug od ekvatora...

Onda mister Hoover otpušta botaničare. Zove k sebi admirale:

— Treba da se porazgovorimo o Nicaragu-i. A isto tako o Filipinskim otocima...

Oni govore. Ali kaučuk za sada raste. Isprvice se kupci junače: oni, to treba znati, ne će preplaćivati. Mogu oni čekati. Ubrzo će se Englezi opametiti. U Sjedinjenim Državama sabire se stari kaučuk. K tvornicama dolaze teretni automobili s poderanim gumama. Ali pomladjeni kaučuk je mlohav i nestalan. Proždrljivi automobili traže sve nove i nove gume. Onda u London odlazi uplivan posrednik.

Mister Stuart Hotchkiss — podpredsjednik »Američke kaučukove kompanije« predlaže misteru Churchillu da se opozovu sva ograničenja:

— U našim zajedničkim interesima je sloboda trgovine...

Mister Churchill se uljudno smješka.

— Ne valja se podavati vlasti riječi... Ne razumijem posvema dobro, zašto su vam engleski plantatori dužni prodavati kaučuk s gubitkom?

Amerikancima se svidja kravata mistera Churchilla — svima je poznato, da je mister Churchill dandy. Oni saslušaše takodjer nekoliko čarobnih budalaština. Odlaze praznih ruku.

Mister Churchill riskira. On voli rat i poker. Bio je u svome životu liberalac i konzervativac, pisac i slikar, ministar mornarice i kancelar financija. Zanimala ga je samo igra. Nije mu uspjelo potopiti njemačku flotu: to je propustio. Nije mu uspjelo uništiti rusku revoluciju: protivnik je imao u zalihi konja za trku. Možda zato sada nadmudri Amerikance. Igra se na veliko, pa je mister Churchill zabavljen igrom. Mjesto popuštanja odgovara on na nastojanja Amerikanaca novom navalom: daje nalog za nemilosrdnu borbu s kriomčarenjem. Tihim oceanom probijaju se brodovi natovareni rumom i kaučukom. Rum oduzimaju kreposni Yankee. A kaučuk?.. Kaučuk, naravno — Englezi.

Mister Hoover dobro znade, da niti stare gume, niti kriomčarenje ne će pomoći stvari. Obraća se svima gradjanima države: »Treba da se opskrbimo svojim kaučukom«.

Kaučuk i nadalje raste. Američki tvorničari su sada u panici. Spremni su ponoviti sve tragične kretnje maklera s Mincing-Lane. Tvornice u Akronu umanjuju proizvodnju. Nezaposleni viču: »Kruha!« Američki radnici ne umiju gladovati mudro i mirno kao kuli. Oni grde i priredjuju sumnjive sastanke. Nekoliko je dioničarskih društava objavilo, da ove godine ne će isplaćivati dividende. Burza je sumorna.

Sumoran je mister Hoover. Vlada se Sjedinjenih Država obraća vladi Velike Britanije. Ona govori pri-

jateljski. Ona govori malo, ne nježno. Ona moli, da se ukinu ograničenja. Što da se radi — heveja raste u Pengami, a Amerićani trebaju kaučuk.

Ali mister Churchill je nepopustljiv. Čak ni neočekivana nježnost mistera Hoovera ne može udobrovoljiti ovoga razmaženoga pjesnika. Želite li kupovati? Dobro, mi pristajemo. Samo cijene odredjujemo mi.

Mister Churchill je obećao sinu Johnu Stevensonu, da će njegovo ime doći u povijest. Ipak u Americi nitko ne govori o »Stevensonovu planu«, nego o »Churchillovu planu«. Engleska mora plaćati Americi stare dugove. Lukavi mister Churchill odlučio je prodavati kaučuk tri puta skuplje, da plati Amerićanima američkim dolarima! Jedan novinar je napisao, da Churchill želi gumom otrti kartaške dugove. To se svidjelo. No da, kao sovjeti!.. Mistera Churchilla, osnivača »Kluba pedesetorice« i inspiratora intervencije, snoba i posrednoga nasljednika Pitt-a, srditi Amerićani zovu »nemoralnim boljševikom«. Tà vidite, njima je potreban kaučuk, a ovdje se u stvar uplela glupa botanika! Ekvatorsko područje!.. Može se napokon zavladati sitnim republikama Srednje Amerike i osnovati ondje plantaže. Ali, čekajte osam godina!.. Kao da je itko u Americi voljan čekati jedan čas! Dioničari se žure dobivati dividende. Automobilisti se žure istrošiti gume. A nezaposleni se žure jesti. Svi se žure. Svima im je potreban kaučuk.

Daleko od Akrona, u Pengami sjedi mister Dawis. Nedavno je zasijao 200 novih hektara. Sada dobiva tri šilinga za funtu. Uostalom, vrlo je nesretan. Crkao mu je Python. Dosadili su mu do kraja cocktaili. Sada je već jasno, da nikada ne će vidjeti Londona — ta kaučuku raste cijena.

3.

New-York. Burza kaučuka. Ploča, na kojoj se svakoga časa pojavljuju posljednji tečajevi Londona. Šiling 9 penca.

Jedan od klijenata šapće:

— Ne dao Bog, da padne ma i za pol penca!

To je kupac. On želi, naravno, kupiti jeftino. Ali igra mistera Churchilla je — lukava igra. Bude li kaučuk stajao 8 šilinga, doći će na snagu novo ograničenje. Amerićani trebaju kaučuk. Oni proklinju Churchilla, ali oni nastoje dići cijenu. Šiling 9 penca.

— Hvala Bogu!

London se čak i ne mora brinuti: New-York radi sam za njega. Mister Churchill je dobio igru.

Rado bi na tome i završio igru. Ali igra tek počinje. Mister Churchill ima pameti, a k tome i Malajski poluotok. Ali tko zna, što će sutra izmisliti tvrdoglavi Hoover?..

Ne savjetuje se on badava s diplomatima i botaničarima. Zacijelo će ma što izmisliti! Taj čovjek ima željezno čelo. On je sin farmera i pravi kvaker. Pije samo čistu vodu. Mrzi fantaziju. Mister Churchill je uz njega najlakomislenije dijete. Ta mister Churchill pije portsko vino i piše romane. A mister Hoover misli uporno, dugo o svome kaučuku.

Faraon je nekada sanjao strašne sne: sedam mršavih krava požderalo je sedam debelih. Mister Hoover pije samo čistu vodu, a on nije faraon, on je inžinir, kvaker, Amerićanin. Ipak ga progone faraonovi sni. Granato stablo mora rasti sedam godina. Istom se onda može narezati. Kada su cijene za kaučuk padale, mister Dawis nije uopće zasadjivao novih parcela. Istina, sada nastoji iz petnih žila. Za sedam godina podvostručit će se dobitak. Za sedam... Ali što će biti za četiri godine? Ljudi se žure živjeti. Svakoga

časa radja se novi automobil. Za četiri godine nastupit će kaučukov glad. Nauka se pokazala nesposobnom. Na nepriliku misteru Hooveru može se pronaći umjetni gin. No ne može se izumiti umjetan kaučuk. Sjedinjene Države moraju biti ovisne o nekakvom lakomislenom gentlemenu. Ne, to ne može ostati! Amerika mora imati svoj kaučuk!

Pred misterom Hooverom je velika karta zemaljskih polutaka. Crvenom su tintom okružene neke zemlje, u kojima mogu rasti hirovita stabla. Crvena tinta nije — alegorija, to je samo radi jasnoće. Ali stanovnici okruženih zemalja mogu se moliti svemogućemu bogu sviju kvakera: ta pred smrću je običaj da se moli. Crvena tinta poslovnoga Amerićanina znači mnogo. Ona znači kaučuk, ona znači i krv.

Liberija? Dati zajam, kupiti zemlju, poslati upravnike. S tima Crncima se ne treba mnogo baviti. Dovoljan im je pjesnički naziv. Dalje! Filipinski otoci? Ovdje se očekuju neke poteškoće. Prije svega kupiti parcele i dovesti kitajske kuli. Mjesni zakoni smetaju? Treba dakle zaustaviti važnost zakona. Sjedinjene Države obečaše Filipinskim otocima slobodu? Naravno, obećaše. Ali od onda se mnogo toga promijenilo. Ti otoci su samim Bogom stvoreni za kaučuk: mister Shong veli, da ondje ima vanredne plantaže, a mister Shong je predsjednik »Kaučukove kompanije«. Dakle, kupiti i urediti. Dalje! Brazilija? Učvrstiti naše pozicije. Kupiti štampu. Kupiti ministre. Ne plašiti se troškova. Začepiti usta Argentini. Ovdje počinje najzanimljivije... Guatemala. Učinjeno? Vrlo dobro. Nicaragua?.. I to ćemo svršiti bez muke...

Mister Hoover ima željezno čelo. On sjedi i misli.

4.

Noć vruća i rastezljiva slatko miriše po bananama. Na sjeveru su banane delikatesa, no ovdje su samo kruh, onaj kruh, što se rimuje sa znojem: tako

uvjeravaju čestiti patri sviju pet stotina seminarija. Noću uostalom nema niti patera, niti naizust naučenoga prokletstva, samo je mrak. On se sastoji od tisuću najsitnijih zvukova, od šuškanja oteščale grančice, od šuštanja šišmiša, od psikanja zmije.

— Tko je tamo?

To pita čovjek čovjeka. Isprva zabunom odgovara noć, odgovara nervoznim istupom lišća: ah! ah! Onda ponovno:

— Tko je tamo?

Šutnja. Jedan čovjek ne razumije drugoga. Pače i noć nazivaju različito. Jedan je svjetao i širok kao pšenično polje. Drugi, sav crn i vruć, jedva se može razlikovati od noći. Na jednom je vojnička kapa s zaslonom, na drugome pusten šešir široka oboda. Kako se mogu medjusobno sporazumjeti?.. O čemu da gogore? O noći? O bananama? O neimaštini?

Ne, oni ne razgovaraju. Šuteći se valjaju po travi i šuteći dave jedan drugoga. Noć, čitava noć s grančicama, s pticama, pače i sa zmijom, bježi uplašena odanle. U potjeru juri uvredljivo svjetlo projektora. Noć je raskidana, dotučena. Sada praskaju puške i kao budale u cirkusu pljeršču granate: bah!

Dvojice ljudi više nema, propali su zajedno s noću. Kapa i šešir su na travi. Uz njih su i dvije teške vreće napunjene onim, što je još nedavno bio život: rukama, krvlju, pismima Jenni i Mariji, cigaretama. Sve se to lagano ohladjuje kao zemlja. Na svemu je rosa — zacijelo po poruci Jenne i Marije.

Ovdje nema kino operatera. Ne iskoristiše!... Takav šešir! Takova smrt! A praskanje se nastavlja. Jutro će dakle naći dvadeset ili dvjesta jadno ispruženih ljudi pod bananama, pod onima, koje su kruh. Ujedno ih nitko ne će ubrati, a neubrane banane, to je nesnosno i patetično kao nepožnjeveno polje. Što se tiče Jenne i Marije (dvadeset? dvjesta?), to bez bjelkastih listića sa smiješnim kvačicama nema ljud-

skoga života, kao što nema noći bez nenadane oštre rose.

Jedne će nazvati »brzojavima«. Odjurit će u velike gradove zviždajući putem: »Službeno... šesnaest riječi... John... Richard... Eduard... u pet poslije ponoći... na straži...« Brzo će se pretvoriti u crne haljine (ta šiju ih hitno u svakoj ulici) i u sporo izračunavanje mirovine.

A drugi će kao mule puzati po gorama vičući od stida i umora, da padnu na bijelo naselje kao granata: bah! »Pablo... Diego... kraj sela Morobina...« mjesto potpisa kvakama: »Domovina i sloboda«. Sve je to bez operatera, ozbiljno, s velikim jadom i sve je to petit new-yorških novina: »Naš ekspedicioni kor opkolio je jučer jednu od banda Sandina. Zločinci su uništeni. Naši gubici su neznatni«.

General Sandino u bijelom naselju, medju gorama, u zlu, medju kreštavim mulama piše proglas; svima republikama latinske Amerike. Yankee-i hoće progutati Nicaragu-u kako su progutali Panamu, Kubu, Portorico, Hajti, San Domingo. Braćo, sjetite se Bolivare i San Martina! Evo već osam mjeseci kako se borimo. Naše su snage pri kraju!..

Dugo piše. Riječi su njegove svečane i bombastične. Ali ruka dršće od uzbudjenja. U pomoć! Brže!.. Pritajiše se za gorami Honduras i San Salvador. Mrko šuti Meksiko. Uzalud general Sandino stavlja uz pečat: »Domovina i sloboda«. Još dvije kićene riječi... Nisu li miliji od sviju riječi dugi zeleni papiri, koji lete iz Washingtona na jug? Što znače naboji oko pojasa! Evo ih u lukama, čisti kao bolnica, novi minonosci... Sjedinjene Države takodjer su domovina. A sloboda je kod njih kao kod kuće, ona je postala čak kip, tlačilo, milijuni razglednica.

Pismo iz Nerove Segovije: »Jučer je uzdušna flotila opet obasula vatrom četiri sela. Yankee-i su bacili i više od 100 bomba. Ubijeno je 72, medju njima 18 žena«.

General Sandino sjedi i piše: »Sramota ubojicama žena! Nas je malo, ali ne ćemo popustiti...« Na generalu Sandinu je širok šešir i on vjeruje u plemenitost. S njim je tri tisuće partizana.

Mister Hoover se nipošto ne uzrujava. On znade: da se unište tri tisuće, potrebno je toliko sedmica, toliko dolara, toliko ljudskih života. Vojnici Sjedinjenih Država ljube svoju domovinu. Osim toga dobivaju oni pristojno uzdržavanje. Dakle mogu u slučaju potrebe umrijeti. Žao? Naravno da je žao. Mister Hoover nije zločinac. Mister Hoover je čovjekoljubac. Nije li on hranio bečku djecu, pa čak i ljudoždere s Volge? Rado bi poštedio toga Sandina. Rekao bi mu: »U Holivood! Ondje ćete biti normalan figurant«. Nicaragua, kao i sve zemlje, sanjari samo o jednom: o blagostanju. A taj ludi Sandino se sjetio govoriti o svojoj domovini, o svojoj slobodi, ne o kipu, ne, o glupoj slobodi, makar samo o slobodi, da živi u naselcima i da sabire, ili čak ne sabire banane. Nema dakle druge, u takvu slučaju mora taj Sandino biti uništen.

Pred misterom Hooverom je karta. Nicaragua je odavna okružena crvenom tintom. Njemu je vrlo žao ne samo Jennie, udovice čestitoga američkoga vojnika, njemu je žao i Marije, udovice nekakvoga nicaraguanskoga razbojnika. Tà u stolnoj knjizi Hoovera je rečeno: »Ne ubij«. Ali ondje je kazano i za obećanu zemlju. Bez krvi se nije mogla osvojiti. Pravedni Izraelci iskorjenjivali su pogane. I sam gospodin Bog dopušta izuzetke. Ubijeno je 18 žena? To je žalosno. Ali ima i željezničkih nesreća. Automobili svakoga dana gnječe žene. U Nicaragu-u nosimo pravo blagostanje, a onda — zar smo jednom rekli: nama je potreban vlastiti kaučuk!

5.

Puni su ih svi zidovi sviju gradova i sela Francuske, tih triju ljubimaca republike. Nježni, naivni dje-

čarac, koji još ne zna lagati, hvali izvanredan sapun »Cadum«. Zamišljena krava dan i noć muče o mlječnoj čokoladi. Što se tiče trećega gradjanina s velikim automobilskim očalima, on nije izradjen iz mesa kao svi ostali ljudi, pa čak i krave republike, ne, on je načinjen iz gumenih šinja. Zove se »Šinje Michelin«. On je elastičan i lagan. Potreban je svima: bez šinja nema automobila.

G. André Michelin nije nipošto nalik na svojega popularnoga dvojnika. Nema on niti kolutasta trbuha, niti slavnoga smiješka. On nosi punu bradu i cviker. U nutrini njegovoj nije zrak, nego najobičnija utroba. To nije čak ni čarobnjak. To je izvanredan tvorničar. On dovozi kokinkinski kaučuk. Kupuje kaučuk od Engleza. Od kaučuka izradjuje najčvršće šinje. U vrućim i strašnim radionicama, na silnoj vatri tvrde kaučuk kao čelik. Krv heveje, koja je do tada bila meka i podatna, postaje elastična. Šinje se ne boje niti karpatskoga kamenja, niti sibirskih jama.

Po tvornici Michelina hodaju namještenici s kronometrima: tvornica Michelin uredjena je na američki način. Istina je g. Michelin nije obrijao bradu. Ali to mu ne smeta poštivati Ameriku. On izdaje časopis pod naslovom »Blagostanje«. Mister Hoover je postao predsjednikom Sjedinjenih Država zato, jer je njegovom lozinkom bila upravo ta riječ: »Blagostanje«. G. Michelin dijeli svoj časopis basplatno onima, koji ga žele. Dijeli on i mnoge knjige: dirljiv životopis Taylora, pripovijesti o dječjem skloništu kod njegove tvornice, apologiju mira medju kapitalistima i radnicima. On nije samo dobar tvorničar. On nije ni igrač kao g. Citroen. On je veliki mučenik racionalizacije.

Iz automatske kutije iskoči smiješan čovjek s kolutima mjesto trbuha. On zahtijeva: brže! Brže izradjujte šinje! Brže kupujte automobile! Ima li smisla umirati polagano, kada se može umrijeti brzo od prenaprezanja kod rada, medju ljudima s kronometrima

i uzornim obdaništima, kada se može umrijeti na dugoj cesti, puknuti, kako puca šinja?..

Michelinovi radnici nisu kuli. To su prije heveje: njih treba pametno zarezivati. G. Michelin osniva obdaništa za novu izmjenu. Osobito plodnim obiteljima daje nagrade. Što više djece ima radnik, to brže mora raditi. Kronometar bilježi nove rekorde.

G. André Michelin izdaje časopis, svaki dan pronalazi nova usavršavanja: dobiti još minutu, još 40 sekunda. Dvojnik se njegov samo smije. U njegovu dvojniku u nutrini nije krv, nego uzdah. Kotrlja se putovima. Smije se i to je vrlo sumnjiv smijeh. Neka se i ljudi kotrljaju kao on. U njima je krv? To nije važno! Neka se kotrljaju!..

Ovdje se već nitko ne može zaustaviti: niti automobil, niti radnici, niti čovječuljak od kaučuka.

Možda g. Michelina svladava katkada umor. Tà u njemu nije uzdah, nego ljepljiva krv. A onda on nije mister Hoover: njegovo je čelo obično. Ali u Francuskoj ima 1,000.000 automobila. Svaki automobil proždire godišnje 20 kilograma kaučuka. Žurite se radnici! Vi niste kuli. Vi imate obdanište. Ne smijete zastajati. Morate raditi brže. Glad je posvuda isti: u Indokini i u Auvernei. Smrt je svuda smrt. Radnici se žure. Evo još je časak dobio u životu čovječuljak od kaučuka. Jure automobili i on juri. On ima velike očale. Ima nepodnošljiv smiješak. U nutrini mu je praznina. To je nova smrt, bez primitivne kose, bez smiješnog staromodnog mrtvačkoga pokrivala, sva iz koluta, sva iz šinja, ona juri — 100, 200, 300 za sat i ona vreba, koga da zgrabi, čiji je čas došao, ona je ovdje, ondje, svuda, na svima plotovima bezbrižne Francuske.

6.

Mister Hoover gleda kartu. Davno se osušilo crvenilo. Osušila se i krv. Mister Hoover bi morao biti sretan: on je sada predsjednik najmoćnije republike

na svijetu. Svi gradjani teže za tim, da mu stisnu široku poslovnu ruku. Nijemci ga nazivaju »humanim«: sjećaju se smrdljive slanine američkoga komiteta. Crnci ga zovu »Linkolnom«: pobijedio je demokrata Smitha. Ku-Klux-Klan zove ga »valjanim momkom«: on je nasljedni kvaker. Miss i missis ga nazivaju »dobrim Herbertom«: ta on je za apsolutnu trijeznost. Kriomčari zovu ga »razumnim dečkom«: whysky je pod njim poskupio za sto postotaka. Svi Amerikanci cijene mistera Hoovera. Protiv njega su samo anarhisti ili nepopravljivi alkoholičari. Mister Hoover bi morao biti sretan.

Ali željezno čelo ima mnogo dužnosti. Mister Hoover sjedi i razmišlja. Pokorena je Nicaragu-a. Brazilija je pripitomljena. Na Filipinskim otocima stvar napreduje. Na Sumatri su Amerikanci kupili goleme plantaže. Sada i botaničari popuštaju: raširili su to prokleto područje. Ustanovilo se, da Meksiko nije baš tako strašno loš! .. Za deset godina imat će Amerika dovoljno kaučuka. Ali tko može znati, ne će li se prije toga pronaći umjetan kaučuk? Ne će li se pronaći nov način prometa? Deset godina za Ameriku je stoljeće. Deset je godina za mistera Hoovera starost i memoiri. Za tri godine počet će kaučukov glad. »Plan Stevensona« već je povučen — više nije potreban. Kaučuk se sada sam brani. Mister je Churchill nadmudrio mistera Hoovera: spasao je malajske plantaže. A mister Hoover se srdi. Željezno njegovo čelo pokrivaju brojni nabori. On mora čekati, iako se čekati ne smije, ma da je čekanje za Ameriku smrt. On želi zaboraviti na kaučuk, odmoriti se, ispiti s tekom čašu čiste vode, pogledati na modro nebo, tu jedinu radost sviju kvakera, ali kaučukove misli su ljepljive, neodstranjive. On pije vodu — a voda zaudara po paljenoj gumi. Gleda na nebo — nebo blijedi kao mlječni sok. Spava — ponovno sanja faraonske sne. Mister Hoover nešto šapće u snu, šapat mu je gorak i vječan kao šuštanje granatoga drveća.

Mister Churchill ima više mašte. Nije on uzalud vojevao s Burima i slikao tragične krajobraze. Ali mister Churchill je takodjer tužan, ma da je dobio igru, iako ga mister Dawis naziva »spasiteljem kaučuka«. Yankee-i se latiše posla: skoro će imati svoje plantaže. Holandjani se moraju u svemu pokoravati Velikoj Britaniji. Što će inače tima flegmatičnim Pigmejima bogate kolonije? Holandija je — tajni »dominion«. Koliko se stvar ticala nafte, Holandjani su branili interese Velike Britanije. A evo kod kaučuka su izdali. Plantatori sa Sumatre nisu primili »Plan Stevensona«. Iskoristili su stanku, da se istaknu na američkom tržištu. Gore od toga, prodali su Amerikanima goleme plantaže. Mister Churchill nije trgovac. On pljuje na dividende. Ali on je jak za zelenim suknom. Tu je svaka karta dogadjaj. Holandjani su pokvarili. Sada će se ponovno kakav god Keynes izrugivati gospodarskom znanju mistera Churchilla. Potučenom kartom okoristit će se liberali. On ne podnosi podrugivanja, a ljudi drugo ništa i ne rade, nego se rugaju njemu, njegovim ratnim pothvatima, njegovim romanima, njegovom planu morskih sukoba, čak i njegovim kravatama. Sada će se rugati njegovoj politici kaučuka. On mora dobiti igru! Za tri godine podvostručit će se cijene. Za tri.. A za sedam? Ta igra je tek počela, a ne smiju se baciti karte, ne smije se reći, da već valja kući, da će doskora jutro. Treba igrati, igrati čitav život; igrati, makar čekao sigurni gubitak. Proklete karte! Bolje je pisati romane.... Ali ne, on mora misliti o kaučuku. Oprostite, što je to kaučuk? Guma u ruci umjetnika Churchilla? Nepromočiva kabanica na putniku Churchillu? Klistirne lopte, kaljače, potplati? .. Glupost! Kaučuk to su automobili, to su teretnjaci, to su opkopi, to je pobjeda. Kaučuk je naš! ..

No sutra? Ali Sumatra, Indokina, Brazilija, Filipini? Mister Churchill grčevito zijeva. Kako je blijed! Kako je umoran! S takvim licem izlazi izjutra fanatičar »devetice« — u džepu mu revolver ili jedno-

stavno tableta veronala. Zaspati!.. Ali igra se nastavlja. Preko oceana plovi kaučuk, sve ga je više i više, imaju ga ovi, oni, imaju ga svi. Opstoje li zaista krajobrazi i porto? Svijet je načinjen od kaučuka. Pun čuda pipa mister Churchill svoj prsluk — lijepa stvar, tek sada je opazio, da mu je srce od kaučuka! Njemu je svejedno, što je on — desničar ili ljevičar, njemu je svejedno s kim se bori. On ne ljubi nikoga i ni u što ne vjeruje. Nešto se u njegovim grudima ponajprije rasteže, a onda steže. Kućni liječnik mistera Churchilla zove to još po navici »srcem«.

Danju rekoše misteru Dawisu, da je kuli pokušao ukrasti funtu kaučuka. Mister Dawis je naredio, da se zločincu odrapi trideset vrućih. Uveče je mister Dawis igrao s prijateljima poker. Sada je noć i on spava. Spava neudobno i ružno: velik, dlakav — vruće je, pokrivač je spuznuo, on spava sam u velikoj praznoj kući. Čak i python je crkao. Mister Dawis sanja gadne sne: njegova Ana ne miriše više po glicerinovu sapunu. Ona miriše vanredno neugodno. Kakav je to miris?.. I Malajke mirišu ugodnije. Dlakavi se čovjek dugo prevrće. Nije se kadar osloboditi nametljiva zadaha.

— Ano, stara prijateljice, oprostite prostome plantatoru neskromno pitanje. Ano, po čemu zaudarate?..

Ana šuti. Samo smeteno podrhtava. Možda želi pocrvenjeti, ali ne može: sva je bijela, odviše bijela. Kako gadan smrad! Tako zaudara mliječni sok heveje, dok kisne u čabrovima. No ovo nije sok, to je Ana. Svladavajući silom gadjenje odlučuje mister Dawis poljubiti Aninu ruku. Ona ima muža. Ali mister Dawis ima vruće srce. Mister Dawis je prima za ruku. Ruka odskakuje. Dlakavi čovjek prodirno viče. Unaokolo je vrela noć, nebo Azije, usnuli kuli i stotine tisuća granata drveća. Anina je ruka elastična i hladna. To nije ljudsko meso!..

— Ano, od čega su vaše ruke?
Ana šuti. Šute kuli i heveje.

Kuli, onaj, koji je dobio trideset vrućih, ne spava. On kašlje, a na zemlju, koja dobro poznaje bijelu krv heveje, ispada crvena grušavina: kuli prije nije zarezivao stabala, vozio je u kolicima plantatore. Ne može govoriti, samo pišti. Vrlo je bolestan. Ne, nije bolestan, umire. Vuče se u bogomolju. Ondje vidi boga. Bog je od bronze, bog je miran i neshvatljiv. Debeli se Buddha smiješi isto onako, kako se smiješi na plotovima Francuske čovječuljak od kaučuka. Ali Buddha se nikuda ne žuri: nepomično sjedi u prohladnoj bogomolji, sjedi godinu, stoljeća, vječnost. Pod Buddhom je napisano: »Jedni će doći k meni putem junaštva, drugi putem žrtava, treći putevima umora, a tim će putevima k meni doći svi«. Kuli ne umije čitati, ali je vrlo umoran. Deset je godina vozio ljude, a četiri je godine rezao stabla. Sada leži pred bogom, a bog mu obećaje samo jedno, što mogu obećati čak i debeli brončani bogovi: velikodušni mir.

Unaokolo tiho šumi granato drveće. Ono šumi i iz njega teče sok. Ono je takodjer umorno kao Hoover, kao Churchill, kao mister Dawis, kao kuli, kao čovječuljak od kaučuka, kao svi ljudi i svi automobili. Oni mole: »Mir! Mir! A trbušasti Buddha gleda praznih brončanih očiju u noć, koja ne poznaje budućnosti ni prošlosti, praznih očiju, u praznu noć.

PJESNIČKO ZASTRANJIVANJE

1.

Bila je kasna jesen. Pariz je živio običnim životom. Svećenici su vjernicima govorili o vječnosti, ovi su slušali i prskali se parfumom »Dolazi dan«. U izlozima knjižara bijahu izložene senzacionalne novosti: »Tvoje tijelo pripada tebi«, »Bit ćeš kurtizana«, »Kraj brakolomaca«. Kazališni oglasi najavljivahu naredne predstave: Kazalište du Gimnase — »Ljubavne radosti«, kazalište Folies-Dramatiques — »Maksim Groom«. Nadrealistički pjesnici prisizahu, da će uništiti civilizaciju, pa su radi toga zapisivali svoje sne: jedan je sanjao o velikom kokosovom orahu, drugi o jednoj vratarici. Ljubitelji slikarstva pregledavahu šest stotina slikarskih izložaba uzbudjeni, ako ne platnima, a ono značajnim brojevima: na posljednjoj dražbi poskočio je Picasso do 45.000, a Modigliani je prešao 100.000. Konferenciona radnja Esder svetkujući godišnjicu otvorenja, davaše robu s popustom. Gazde uvjeravahu, da se ovdje može dobiti pletena bluza za 27 franaka i 95 centima. U visoko političkim sferama govorili su jedino o najvažnijem dogadjaju: na kongresu radikalne stranke u Nizzi pobijedio je g. Herriot g. Caillauxa. Preko dana bilo je zabilježeno 16 automobilskih sudara, 2 požara i 4 samoubijstva; to nije nipošto iznad norme. Gradjani se zanimahu za svoje dohotke, a ne za poraz g. Caillauxa, pa niti za »Kraj brakolomaca«: za tri dana dolazio je »terme«, to jest rok za plaćanje kućevlasnicima. Na burzi je zabilježen porast naftenih i električnih skupina, rumunjski su se zajmovi kolebali, a tuniski je fosfat pao

za jednu točku. Jednom riječju, sve je bilo u redu u tom najurednijem gradu.

Najednom se nešto malo poremeti. Medju oglasima »Radost ljubavi«, medju sapunom »Cadum« i porezom na pse pojave se usklićnici. Neki ljudi počeše pisati o krvi. No u stvar je bila upletena nafta. Englezi su podupirali Arape. Na nesreću su pronadjeni i u Rifu izvori nafte. Pri tom bijahu nemoćni bilo kakvi usklici. Onda je kao bomba pljusnula na zid jedna riječ: »štrajk«. Bomba ipak nije prsnula. To je bio posljednji dosta slabi grom poslijeratne oluje, sjećanje na 19. godinu, kada je trg Opere drhtao i kada su po tankim žicama nestajali preko granice kapitali, toliko nepokretni, kako se činilo.

Od onda je prošlo šest godina. U Parizu je pobijedio g. Herriot, »terme« i »Tvoje tijelo pripada tebi«. U Parizu nema nikakve revolucije. Ali danas je u Parizu nešto zapelo. Ulice se odmah ispražniše i postadoše prozirne kao jesenski prosjeci. Tvrdokorno se gomilaju automobili u garažama. Po bulevardima trče kao uvijek zabrinuti ljudi. Oni misle o dionicama, koje svakoga časa rastu. Na Elyséjskim poljima iznose na šetnju gipsove ljepotice svoju stalnu nostalgiju, kao i niske škotske terriere. Stražari se mirno smješkaju. Blješte izlozi. Dionice rastu. Psi laju. Samo na časak ulična praznina radja lak nemir: to je kao neko sjećanje na smrt. Tišina predgradja dolazi do trga Sloge, do trga Zvijezde, do gipsova srca Pariza. Grad, koji je u svome vijeku vidio četiri revolucije i više od četiri stotine buna, taj se grad smješka; on se smješka opravdanom ironijom, a možda i neopravdanom dosadom.

U jednim su ulicama Pariza kesteni, u drugima platane, u trećima lipe. Ulica Mira slavna je radi draguljara i krojača. Elisejska polja radi trgovina automobila ili parfuma. Montparnasse radi svojih umjetnika, Passy zbog svoje tišine, trg Burze zbog rike svojih maklera, a Saint-Germainska četvrt po starinskim vilama.

U predgradjima su Pariza mjesto drveća dimnjaci. Ulice su ovdje sumorne kao kišovito svitanje. U malenim dućančićima prodaje se margarin, dugmeta i marseilleski sapun. Pište automatske orgulje birtija. Komadi oglasa su na plotovima: danas je novost: »Smrtonosan cjelov«. Crvena svjetiljka policije. Nakostrušen mačak. Usred ulice mokro nakazno dijete velike glave. Žena isprašuje madrac, udara ga žestoko, od srca, kao da je madrac njen zao udes. Rijetku progrušanu kosu raznosi vjetar. Prašina od madraca miješa se s ostalom teškom, nepokretnom prašinom, koja je ovdje — nebo. Ulica Republike ili Jean Jaurèsa je duga, prazna — brojevi kuća, komadi oglasa, sapun, margarin. Tako dugim i praznim pričinja se život u vjetrovito studensko jutro uz zviždnk tvorničkih sirena.

Usred kržljavih, prignječenih kuća su goleme tvorničke zgrade. Izjutra pribiru one u sebe ljude, uveče ih izbacuju. Čovjek ostavlja ovdje trista odlivenih vijaka i stanovitu količinu svoje topline. Ulazi s kovnim novcem u šaci. Može kupiti pol funte margarina, može novac baciti i na cinkovu tezgu birtije, da žalosno zvekne, da kao odgovor zastenju automatske orgulje, da se od jabučnoga špirita savije u gomilu nepodnošljivo duga ulica, evo upravo ova — Republike ili Jean Jaurèsa.

Suresnes je — pariško predgradje. Ovdje su automobilske tvornice Citroena i Talbota, arsenal, ljevaonica čelika, ovdje je, naravno, i ulica Jeana Jaurèsa, a u njoj kooperativ s marseilleskim sapunom. Ovdje se izradjuju automotori od četrdeset konjskih sila, a stenjući od umora zaspe se devetim snom, čvrstim kao smrt. Ovdje se glasuje za komuniste, gleda se sa suzama u očima »Smrtonosni cjelov«, a sanjari se o ormaru s ogledalom. Ljeti jure dugim ulicama automobili: to Parižani žure k oceanu, da se nadišu soli i joda. Oni su željni pećina i gotskih hramova. Suresnes nikako ne zaslužuje, da se zausta-

vljaju. Suresnes zaudara od čadje, ulja za strojeve, benzina, pa vozeći se mimo tvornice automobila, automobilisti se okreću.

Danas se zora uzalud žurila, badava su vikale sirene, zaman su zinula vrata. Danas nije nedjelja i nije konac svijeta. Crne kvake kalendara zahtijevaju: idite. Strojevi su uzbudjeni:

— Danas je ponedjeljak. Poludjeli ste!.. Proglasite, da se svi otpuštaju!

— Uhvatite početnike! Pozovite žandare!

— Slušajte, vi niste djeca. Vi ste dužni raditi. Inače ne ćemo udovoljiti narudžbama. Napokon, vi imate obitelji, vi morate jesti...

— Što je to? Hipnoza mase? Lijenost? Plaćeništvo?

— Smrviti! Rastaliti! Lijevati nanovo. Da ne budu ljudi, nego oznake bez odmora. Čak i bez ormara s ogledalom. 800 okretaja u sekundi!..

Šute kuće. Šuti ulica Republike, kao i ulica Jean Jaurèsa ili ulica Carnot. Samo vjetar trza komadima oglasa: »Smrtonosni cjelov«.

U Parizu, na trgu Sloge govori mladi nadrealist žmireći ironički svojoj ostarijoj poštovateljici:

— Ne varam li se, u teoriji književnosti naziva se to »pjesničkim zastranjivanjem«.

2.

Sada lunjaju dugim ulicama. Kod nekih vrata zaustavljaju se i dugo buče. To je šala i grdnja, to je hripanje, to je kivna raspuštenost. Gledaju u vrata srdito i nježno kao bjegunac na rub broda.

Ulica Carnot. Beton. Zasuni. To je tvornica »Radiotehničkoga društva«. Vrata su zatvorena. Kroz rešetku vidi se prazno dvorište. U radionicama još rade

žene, odviše tvrdoglave ili odviše bojažljive. Gomila galami:

— Napustite posao! Sramota!.. Žuti!..

Kraj prozora su sjene, jedne su smetene, druge bijesne. Uostalom, teško je odgonetnuti, o čemu one sada misle, te sjene: sjena ravnatelja, sjena mehaničara, sjena telefonistice.

Glasovi na ulici postaju još glasniji i bjesniji:

— Kukavice! Izdajice!

Ravnatelj tvornice g. Demelet je nešto smeten. Tek mu je 29 godina i još nikako nije privikao pjesničkim odstupanjima. Uz to ima odviše uljudan profil. Istina je, vrata su solidna. Navikat će se i otići... Ali tvornica nije samo poduzeće ili dividende. To je sveto mjesto. Ovdje ljudi rade. Oni stvaraju divne stvari. Što će tu uskličnici na plotovima? Neka lijenčine viču na sastancima. Pošteni radnici žele raditi. Nitko im nema prava smetati. To je svetogrdje!

Evo ih, kraj samih vrata! Što da se sada radi?.. G. Demelet koleba.

U pomoć mu dolazi jedan inžinir — Léon Lafosse. Stariji je od svoga šefa i vidio je dosta u svome životu. Prije je radio u automobilskoj tvornici Renault. Po struci je crtač, ali u tvornici nije nipošto zaposlen crtanjem: on pazi na red, kažnjava, otpušta. On je — potpora, vjerna potpora, treba ga samo pogledati: div! Voli se pohvaliti uzrastom: da znadete, metar osamdeset! Široka ramena, na njima velika okrugla glava, okruglo lice, okrugle oči, okrugle američke naočari. Iako mnogo ne razmišlja, ipak su njegove misli vanredno korisne »Radiotehničkom društvu«. Ne boji se on rada. Potječe iz radničke obitelji. Zato iskreno prezire radnike: talentiranu se čovjeku lako izdići. Govori neskladno, ali bira snažne riječi. Bira i jače napitke: gostioničari Suresnesa dobro znadu, da g. Lafosse pije pelinkovac samo iz velikih čaša ne razredjujući ga nikada vodom.

Lafosse negoduje: kako smiju ti vikači napasti najuzvišenije — satove rada, nenadoknadivo vrijeme, nagrade, svetost ravnateljstva, njegove okrugle američke naočari?..

— Ja ću ih naučiti, g. Demelet...

Lafosse ide u dvorište k cijevima za slučaj požara. Pomaže mu stari čuvar. Čuvar je uvijek pijan. Kod prozora su inžiniri. Jedan od njih sažima ramena: čemu?.. Ta sve se dogodilo tako brzo! Nisu se dospjeli snaći. Što je njima stalo do politike. Oni rade. Brzojav bez žica potreban je svima. Zašto su ovi ljudi protiv njih?.. Netom su bili obični inžiniri, a sada su vojnici opsjednute tvrdjave. Nervozno opipavaju džepove hlačâ: je li tu revolver? Jedan pregledava naboje. Drugi se turobno otkrenuo — bio je u ratu, više ne želi ratovati, čujete li, ne želi!..

Ali nitko ništa ne čuje. Telefonistica je ispustila slušalicu i pokrila oči. U radionicama su za pultovima radnice. Možda one i podrhtavaju, ali kako da se opazi to drhtanje medju željeznom stravom strojeva? Strojevi i nadalje rade ne mareći niti za riku gomile, niti za bljedilo mladoga inžinira. Treba na vrijeme dovršiti narudžbe. Danas nije nedjelja. 800 okreta u sekundi.

Sjena se ravnateljeva grčevito trza: Bože, ova će ga budala upropastiti!.. Lafosse se prevario: voda je samo raspalila vatru. Sada štrajkašima nije do šale. Ramenima upriješe o rešetku. Žalosno zacvili jedno staklo. Komad žbuke pogodio je Lafosse-a u lice i div stenje. Nisu to propušteni dani radnica! Mnogo ih je! Imadu kamenje! Čemu je samo započeo tu stvar? Sjetio se, kako su prije sedam godina radnici bacili majstora u Seinu. Bilo je to u Renaultu. Da se sakrije? Ali što će reći ravnatelj?..

U džepu Lafosse-a je revolver. On trči po drugi — vojnički. On je crtač. Oženjen je čovjek. Voli pelinkovac. Nipošto nije vojnik. Ali sada se više ne može

zaustaviti. Ide čuvarevoj kućici — to je zgodno mjesto za motrenje.

Čini se, da vrata popuštaju. Dulje ne smije oklijevati. Onoga tamo... Lafosse gadja, ali mu rukaršće. Promaši! U prozore leti kamenje. On ponovno puca. Onda se začuje jedini krik, koji nadglasuje riku gomile. Viče žena.

3.

Otac André-a Sabatiers-a bijaše kovinar. Njegova je majka radila u tvornici. Kada se André-u navršilo 14 godina, pošao je takodjer u tvornicu. Sabatiers nije Lafosse, on je i ostao radnikom. U obitelji Sabatiers bijaše običaj: muškarci rade u arsenalu, žene u tvornici »Radiotehničkoga društva«.

Ministri su rječito govorili o moralnoj visini francuskoga radništva. Zabrinuti, da ne zaostanu za svojim vremenom, slavili su pjesnici ljepotu prenošnjaka ili poeziju rastaljena čelika. Novine »Humanité« pisahu oduševljeno sad o kineskim generalima, sad o novom govoru Vorošilova. A ovdje je iz godine u godinu vjetar potresao komadima oglasa, a po jutrima vikale sirene. André bi se opekao o kavu i ulazio u proždrljiva vrata. Prolazile su godine. Nije bilo niti požara, niti revolucije, niti katastrofe.

U Parizu se plesao fox-trott i gutala »Bećarica«. Kada je André navršio dvadeset godina, sretne Jeanne-u. Bilo je to jednostavno i dugo, kao što su duge ulice Suresnesa. André-a pozovu na vojnu službu, Jeanne podje u tvornicu. Bila je žena Sabatiera, dakle je pošla u tvornicu »Radiotehničkoga društva«. Onda se rodilo dijete. André bijaše u vojarni, odakle se nato vratio, pogladio sina i pošao u tvornicu.

Uveče bi André čitao; čitao je o smjelim putnicima, o Louise Michel i o ruskoj revoluciji. U susjednom kooperativu trgovahu marseilleskim sapunom. Pr-

voga su svibnja išli radnici na skupštinu s ružicom od celuloida u zapučku. A drugoga svibnja ponovno podrugljivo vikahu sirene.

Tako je živio André Sabatier do svoje dvadeset i četvrte godine. Poznavali su ga samo susjedi i drugovi u radionici: bio je miran i stidljiv. Dodje 12. listopada. U životu Suresnesa nešto zapne.

André-ova sestra radi u tvornici »Radiotehničkoga društva«. Danas ona štrajkuje. Zajedno s drugima viče i ona kod vrata:

— Izlazite!..

André je kod kuće. Sestre nema. Kuda se sakrila? Na ulici je policija. André ide, da sazna, nije li se štogod dogodilo? Dugo se ne vraća: i sam se zanio, stoji kod vrata i grdi »žute«:

— Kukavice!..

Sada majka André-ova, uznemirivši se, ide k tvornici: koliko su policije dotjerali — zar je daleko od zla!..

Lafosse. Mlaz vode. Grdnje. André prilazi rešetci:

— Izdajice!..

Netko ga otraga nagovara:

— Idemo odavde!.. Dosta je!..

Ali zar se sada može otići? André navali na rešetku: ona ne popušta. Hitac. Otraga viču:

— Zasjeda! Oh, ništarije!.. Ubojice!..

Na časak se gomila povlači. Ruke traže: komade boca, kamenje, opeku. André ne odlazi od rešetke. Njegove oči, obično blage, sada su suhe i tvrde. Ne će otići: ni za što ne će otići.

— Ubojice!..

Još jedan hitac. Ovoga puta Lafosse ne promaši. André pada nice. Pada šuteći. Viče njegova majka: ona je uza nj, ona je sve vidjela — krv, mozak, kratku agoniju.

— Pomozite, zaboga!..

Ali ovdje se nitko ne može zaustaviti. Lafosse ponovno puca. Ponovno leti kamenje. A pijani čuvar, taj još uvijek polijeva vodom tijelo André-a.

Iza prozora jure sjene ovamo, onamo.

— Policiju! Vojnike!

Koga se oni boje? Mrtvoga André-a? Žena? Ili možda dugih ulica?.. Stotinu žandara! Brže!..

Lafosse puzi u podrum. Naravno metar osamdeset i goleme šake... Ali njih je mnogo! Njih više nije trideset, nego trideset tisuća, milijuni. Svi se bacaju na Lafosse-a. On se pokušava utješiti: nitko nije vidio. Reći će — drugi. Vrag s njom, s povišicom! Tu se treba spasavati.

Lafosse bježi u nužnik, ondje izbacuje naboje. Nije on pucao! Poštena riječ, nije on! Ni revolver njegov nije napunjen. Tako on razgovara s cijevima i mrakom. On leži u podrumu, pokrivši glavu rukama. Ovdje ga nadje ravnatelj.

— Možete ići gore.

Lafosse se nepovjerljivo obazire:

— No... no...

— Velim vam — možete ići. Sve je svršeno. Ovdje je policija.

Lafosse ipak ne izlazi. Pred njim su sjene, tisuću sjena i jedna: Lafosse je naravno odan »Radiotehničkom društvu«, ali Lafosse je ipak samo čovjek. On tepa:

— Ondje?..

G. Demelet je shvatio. Odgovara brzo:

— Jedan... i izgleda teško...

Nad mrtvim tijelom André-ovim su — tri žene: majka, žena, sestra. One plaču. Na njih su ovoga časa svi zaboravili: i ravnatelj i Lafosse i ulice Suresnesa i pisci uskličnika. One su izvan povijesti. One plaču običnim ženskim suzama.

Brigadir Ballerat ispituje g. Demelet-a. On odgovara:

— Nisam vidio ništa. U to sam vrijeme išao po policiju. Stvar je uostalom jasna: pucali su štrajkaši i greškom ubili svoga.

Lafosse nije takodjer ništa vidio. Samo je nastojao umiriti gomilu. Pritom je žestoko stradao. Lafosse pokazuje svoje čelo: evo gledajte, kolika rana! S naporom opaža brigadir malenu modricu.

Na ulici Jean Jaurèsa govori stražar svom mudrošću starosti i zvanja:

— Jedan je pao... Znadete li poslovicu: da se spremi kajgana, prijatelju moj, valja razbiti jaja...

André Sabatier leži sada na krevetu. Dolaze drugovi, smrknuto stišču kape. Kod susjede plače trogodišnji dječak. I on se zove André i on će biti radnik.

4.

Ravnatelj, a za njim i namještenici iskazaše: Sabatiers-a su ubili štrajkaši. To isto javiše i novine.

»Radiotehničko društvo« je — francuski ogranak gigantskoga trusta. Burzi je dobro poznato, što je to »Grupa Marconi«. To je poznato ne samo burzi.

Ali brigadir Ballerat je običan brigadir. Njemu je povjerena istraga. Bez velikoga napora ustanovio je, da se pucalo iz čuvareve kućice, da je Sabatier stajao kraj rešetke licem prema dvorištu, da je zrno pogodilo u lijevu sljepočicu, dakle, da Sabatiera nikako nisu ubili štrajkaši.

G. Demelet polazi policajnomu komestru Lambertu. Delikatno ga pita:

— Kada bi se dogodilo tako, da se ubojica sam javi, bi li on po vašemu mišljenju mogao računati s tim, da njegovo ime ne će biti odmah objelodanjeno?

U Francuskoj opstoji zakon, a g. Demelet je zacijelo čuo o tom. Ali g. Demelet je ravnatelj »Radiotehničkoga društva«, pa se delikatno smješka. Komesar se začudi: nije navikao na diplomatske pregovore. Možda g. ravnatelj želi policiji dati neke izjave, kako da se pronadje ubojica?.. Komesar je odviše naivan. G. Demelet nema s njim o čemu govoriti.

Lafosse treba priznati: ako ne, zatvorit će ga kao prostoga ubojicu. Javi li se sam, novine će napisati o zakonitoj samoobrani. Na sreću je taj Sabatier bio komunist! Moći će se uzeti najvrsniji odvjetnik...«

G. Demelet razgovara dugo o nečem s Lafosse-om, pa g. Lafosse najednom osjeća pokajanje. On žedja za pravdom. K policiji ga vodi g. Demelet. Prije toga Lafosse svrati kući, da se oprosti sa ženom i sa sinom. I on ima malena sina. Bit će inžinir, ako ne ravnatelj. Okrugla glava. Okrugle oči. Okrugle naočari.

Lafosse se vozi u divnom automobilu g. ravnatelja. Pred njim su duge ulice. Na jednoj je od njih: mrtvački lijes, nepoznata žena, tudje dijete. Lafosse je sada žalostan. Kako god bilo, Lafosse je — čovjek.

Dok je Sabatier živio, malo je tko znao za njega. Mrtav, postao je junak. Ležao je u grobu i jurio po predgradjima. Jedni su se križali, drugi su stiskali šake. Bio je svuda: u birtijama, u uredništvima, u radionicama. Nesmetano je zalazio u kooperative i u sabornicu. Kad je pošao na posljednji počinak, išlo je za njim 100.000 ljudi. Nemirno vijore platna, venu astreje, a neskladno pjevanje sjeća na riku sirene. Tu su novinari i mornari, automobili i vijenci, Maroko i mokri pijesak, ovdje su sve duge ulice pariških predgradja. André je Sabatier zaronio u zemlju, kako je zaranjao u tvornička vrata.

Prošlo je još nekoliko dana. Novine su pisale o novim ubijstvima. Usklićnici su pali zgužvani s posljednjim lišćem. Nastupile su guste kiše. Sabatier-a se više nitko nije sjećao. Ponovno je postao skroman

i nepoznat, kako je bio za života: fotografija na ormaru i rijetke suze Jeannine.

O Lafosse-u su govorili: »Jadnik«. Nekoji su se čudili: nije moguće, da još sjedi?.. Lafosse je bio u zatvoru kratko vrijeme: šest dana. Kraj vrata zatvora čekao ga je automobil. Brzo je zalupio vratašca. Bio je kao i prije visok i krupan, ali mu se obrazi toliko ne smješkahu, okrugle oči mu se ne sjahu, pače ni naočari nisu više onako sjedile. Neka svi zaborave o Sabatier-u, Lafosse će ga dobro zapamtiti.

Nastanio se u drugom dijelu grada. Promijenio je ime. Leon Lafosse je nestao. Sada pije pelinkovac g. Leblanc. Kako je gorak ovaj pelinkovac. Da li se promijenio okus likera? Ili se zajedno s imenom promijenilo i nepce Lafosse-a?.. Čini mu se, kao da sve do sada nije izašao iz tamnoga podruma. Imao je život. Sada mu je ostao samo strah. Na ulici se boji ljudi, kod kuće — tišine. Sucu istražitelju govori, da se boji osvete. Tko zna, možda se boji samo uspomene?..

Tvornica »Radiotehničkoga društva« radi kao i prije. Na burzi kotiraju dionice. G. Demelet izdaje naloge. Zamjenik Lafosse-a kažnjava radnice. A Lafosse leži u podrumu. Što je on učinio? Branio je vlasništvo i pravo na rad, sve najviše i najsvetije. O tome uče u školi i o tome se šapće umirući javnom bilježniku. Zar je on kriv, što svi ljudi nisu sretni? On je samo sitan namještenik. Dobivao je 50 franaka dnevno, nešto više od radnika. Da, to je istina, on je prvi pritrčao vodovodu; ali to bijaše njegova dužnost: politi ljude u slučaju potrebe, kako se polijeva vapno. Pucao je. Inače bi njega ubili. Ta pucalo se i u Nijemce!.. I oni su imali obitelji. Što tu ulaze šaptanja o nekakvom djetetu. Na okruglu licu bolno se miču okrugle usne. Dugo se Lafosse opravdava pred noći, pred ulicama, pred nepoznatom ženom. Onda nastupa noć i g. Leblanc ispija na dušak gorki pelinkovac.

Strojevi se vrte. Papiri »Grupe Marconi« i nadalje rastu.

5.

Od toga vremena prošlo je petnaest mjeseci. U Parizu se sve promijenilo: ministri, odjeća, plesovi. O g. Caillaux-u ne govori nitko. Političare zanimaju izbori predsjednika senata. Princ od Walesa je pao s konja. U kazalištu »Mathurin« prikazuje se »Nevina griješnica«. Dućani »Bon Marché« najaviše veliku prodaju rublja. Maglovit je i siv siječanj. Imućni Parižani žure na jug. Franak je stao na noge i sva Francuska blagosljivlje g. Poincaré-a. Svakidanji gosti kavana raspravljaju o fakirima: da li su to mediumi ili jednostavne varalice?..

Tada iznenada ustaje ispod zemlje André Sabatier. Eno već odvjetnici nespretno mahnuše rukavima svojih talara. Državni odvjetnik popravlja svoj lanac. U boci je — voda, topla i žuta kao sudačka savjest. Iz postranih vrata pokazuju se okrugle naočari. One smeteno svjetlucaju. Lafosse je ponovno Lafosse. Zaboravio je na duge noći. G. Demelet će vidjeti samo izvršitelja dužnosti.

Predsjednik pita:

— Recite, žalite li ono, što se dogodilo?

Sa svim žarom odgovara Lafosse:

— Iskreno.

On govori istinu: ta naravno, da žali! Nipošto nije zadovoljan svojim zvanjem. Kakovo je to zadovoljstvo, polijevati ljude kao vapno?.. Dobivao je samo 50 franaka dnevno. Pucao je iz nužde. To nipošto ne bijaše gungula na vašaru. Ali izbora nije bilo. Inače bi danas sudili Sabatier-a radi optužbe, da je ubio inžinira Lafosse-a.

G. Demelet je nepopustljiv i velikodušan. On iskazuje: vrata bijahu provaljena. Sabatier se nalazio u dvorištu, život Lafosse-a bijaše u opasnosti. Tko

smije nakon toga reći, da se »Radiotehničko društvo« ne brine za svoje namještenike?..

Namještenici pomažu ravnatelju. Istina, iskazi inžinira Raquet-a u nekoliko protuslove riječima g. Demelet-a, ali inžinir Raquet je otpušten iz službe odmah nakon prvoga preslušavanja. Telegrafistica Cotten sjedila je pokraj prozora. Ona prisiže — vrata nisu bila provaljena.

— Radite li vi i sada u tvornici »Radiotehničkoga društva«?

— Ne, otpuštena sam...

G. Demelet je birano odjeven. On birano odgovara na pitanja. Išao je po policiju. Kada se čuo hitac, bio je u automobilu pred samim vratima. Sve je vidio svojim očima.

Gospodja Maindrot stanuje naprotiv tvornice. Smetena je i talarima odvjetnika i lancem državnoga odvjetnika. Odgovara vrlo tiho, ali ipak odgovara:

— Čula sam buku i istrčala na ulicu. Nikakva automobila nije bilo. Ljudi su vikali pokraj vrata. A vrata su bila zatvorena. Onda se čuo hitac i čovjek je pao... Ne, nije bio u dvorištu... Pao je na ulici, kraj samih vrata...

Predsjednik opet pita g. Demelet-a:

— Vi tvrdite?

— Da, tvrdim.

— A vi?

Oni stoje jedno protiv drugoga: birano odjeveni ravnatelj i domaćica iz Suresnesa, jedna od onih, koje izjutra ispražuju madrace. Kod njih su dvije istine... Dvije su istine i kod porotnika. Dvije, jedne nema.

Onda odvjetnik Lafosse-a pita šaljivo gospodju Maindrot:

— Recite, svjedokinjo, niste li vi simpatizerka?..

Ona odmah ne shvaća, a razumjevši, odgovara jednostavno:

— Ne, ne, što vam pada na um, nikako nisam simpatizerka komunističke stranke.

G. Demelet je ravnatelj velikoga poduzeća, pa nije navikao popuštati pred poteškoćama. On je uporan:

— Pošao sam po policiju. Bio sam kod g. Lambert-a.

Komesar Lambert je izvanredno netaktičan. Do sada nije razumio, što je to »Radiotehničko društvo«. On veli:

— G. Demelet nije tada bio kod mene. O dogadjaju sam saznao od policijskoga agenta.

Odvjetnik se mrgodi: ta komesara se ne može čak ni zapitati, nije li simpatizer? Zlovoljno veli odvjetnik:

— Komesar se naprosto prestrašio...

Općinstvo se u čudu pogledava: čega da se komesar boji? Mrtvoga Sabatier-a? Bune? Državnoga odvjetnika?.. Samo se Lafosse ne čudi: on znade, kako duge znadu biti čak i najkraće lipanjske noći.

Vještaci donose brižno nacrtan plan. Na njemu je povučena »smrtna zona«. Evo ovdje je ubijen Sabatier... Porotnici uzdišu. Da, naravno, evo ovdje... Ali zar se može suditi Francuze zato, što su pucali u Nijemce?..

Nad vratima je mramorna Themida. Oči su joj povezane. Drži vagu, lijepu, veliku, kakva je i u kooperativu u ulici Jean Jaurèsa.

A predsjednik sve traži istinu — jednu za sve. Oči su mu umorne. Pripominje:

— Ubili ste nevinoga. Sabatier nije bio čak ni agitator. Ta pošao je po svoju sestru...

Ali zar se može osuditi pilot radi toga, što je bomba pala na dječje igralište?.. Lepršaju odvjetnički rukavi. S dviju strana se viče: ovo je rat! Svi zaboraviše brižno narisani plan.

— Poznate su nam makinacije treće internacionale!..

— Ruka Moskve...

— Buržoazija i socijalne izdajice...

Okrugle naočari ugasnuše. One su izvan prepirke. One su po strani. Odvjetnici se nadmeću duhovitošću. Puni su patosa i citata. Piju toplu žutu vodu i zloguko hriplju.

Porotnici tiho zijevaju. Već je kasno: skoro će ponoć. Nabrzo su objedovali, nisu dospjeli pače ni do sita se napušiti. Dosadne su im političke prepirke. Kao da i sami ne znaju, za koga treba glasovati kod izbora! Prije g. Poincaré-a je franak padao, a sada je ojačao. O čemu da se tu pripovijeda?.. Maroko, nafta, Mossul, Musolini, Staljin, Moskva... Četvrt do dvanaest...

Odvjetnik Lafosse-a je — skup odvjetnik. On znade sve misli porotnika. On veli:

— Da je Sabatier toga dana radio, ne bi bio ubijen.

To je jasno i svima razumljivo. Stresavši polusan i važno se uspravivši porotnici odlaze na vijećanje.

U dvorani je nestalo zraka. Žandari guraju od vrata hrpu znatiželjnika. Na klupi je — mlada žena i dijete. Ona je ovdje kao opomena, da Sabatier nije mit, da nije oglas na zidu, da je uistinu živio, te da je umro u dvadeset i četvrtoj godini života. Ona se okreće od pogleda besposličara. Dječak je zaspao na rukama. Njoj je nasuprot — Lafosse. On sluša pažljivo sve govore. Odgovarao je na sva pitanja predsjednika s poštovanjem i kratko, kao da je predsjednik suda ravnatelj »Radiotehničkoga društva«. Ta on je samo mali namještenik opće poštovane tvrtke.

Porotnici nisu dugo vijećali. Rat je rat. Devetorica rekoše kao jedan:

— Nevin je. Branio se.

A onda su dodali jednostavnije, po domaći kao u kavani za partijom »piquet-a«:

— I mi se moramo braniti...

Trojica počeše protusloviti:

— Vještaci... Vrata... Pošao po sestru...

Ali su bila samo trojica. Rat je rat. Predsjednik pročita:

— Po savjesti pred Bogom i ljudima... ne... ne...

— Lafosse, vi ste slobodni.

Lafosse se uljudno nakloni i postade istoga časa Leblanc. Pustiše ga kroz stražnja vrata. Ondje je čekao automobil. Za nj ponovno poče mučan život: duge noći, šuštanja, pogledi prolaznika i neshvatljivo gorki pelinkovac.

Otišla je Jeanne Sabatier. Otišli su suci i žandari. U dvorani je ostala samo žuta klonula boginja. Oči su joj zatvorene. Šteta: radi toga nije ni vidjela divni kroj odijela g. Demelet-a.

Suresnes. Duge ulice. Glupo je po njima šetati. Izjutra njima dolaze na rad, a uveče odlaze spavati. Po njima se pronose automobili turista. Oni, koji prave automobile, stoje kraj radnoga stalka. Čovjek može umrijeti. Stroj se ne smije zaustaviti. To nije roman; to je izvještaj burze i povijest države. Tu nema mjesta pjesničkim odstupanjima.

BENZIN

1.

Cesta. Dugi niz automobila. U automobilima su, razumije se, ljudi. Ovaj putuje, jer je liječnik.... Onaj radi toga, što udvara djevojci. Ovaj prodaje električne svjetiljke. A onaj je odlučio ubiti draguljara. Svi putuju radi toga, jer imaju automobil. Ne putuju oni, putuju automobili, a automobili putuju zato, što su automobili.

Najednom stroj staje sred predgradske klonulosti, usred krhotina, kržljavih mačaka i dosadne dječurlije, pod oštrim, vrelim suncem. Unaokolo su stupovi sa sisaljkama. Automobili hoće žderati. Na stupovima su razni znakovi: slova, plameni jezici, prelomljeni pravci munje. Kredom je naznačena cijena: 12.70 ili 12.80. Automobilist, onaj, koji ima revolver u džepu, ili onaj, što ima uzorne električne svjetiljke, nemarno gleda munju i plamen. Njemu je jednostavno potreban benzin. On ne misli o tom, da je pred njim rat, da su pred njim bratski grobovi, trofeji pobjednika. Plaća 12.70 ili 12.80. Misli o svjetiljkama ili o draguljaru. Služi za medalju. Smješkajući se juri stroj dalje. Jedino on znade, kuda i zašto.

To se može ovako predočiti:

Vrijesak i sjetan mjesec — svjetiljka sumnjiva izgleda, gdje figuranti junački dugo jedu sandwiche. Naravno, Škotska. Naravno, dvorac. Naravno, jezero. I naravno, te noći osamljeno luta po obali čudak nastojeći odgonetnuti, gdje je voda, gdje su zvijezde i

gdje su podrugljive oči kakove Mary ili Kate. Evo njegove lako uznemirene sjene. Nije više mlad: sijedi brci, preplanula koža opaljena od sunca; u očima se njegovima, crnima kao crna noć pod drugim nebom, svakoga časa pokazuje okrutna vatra. Možda i nije zaljubljen? Možda je samo uznemiren od mjeseca i vlage, od neočekivana ukrštavanja sjena, neočekivana svjetlucanja vode, zagonetne melodije svojih koraka, možda je uznemiren samo od trivijalne nazočnosti, ne Mary ili Kate, nego smrti, one neizbježive suigračice smrti, bez koje nema niti jezera, niti dvorca, pa niti najkraće ljudske noći? Čovjek je taj žalostan i neznatan. Na njemu je otrcan kaput. Monocle mu je izgreben, a sat se jedva drži na starom remenčiću. Možda je to sanjar siromašak, manijak, koji je zaljubljen u starine, koji se dovukao ovamo, da se nagleda baršunasta kamenja, da sebi umišlja, e je škotski revolucionarac, Jakobit, koji je spreman umrijeti strahovitom i mučeničkom smrću za slobodu Škotske? Možda je to propali pjesnik, koji uzalud svake subote šalje uredništvima Sjedinjene kraljevine svoje balade, blijede i sjetne kao mjesec.

Kod vrata je — druga sjena. Ondje nema jezera, plamena u očima, niti romantičnosti. Ipak je mjesec i ondje, on pomaže, da se vidi svijetao nepromočiv ogrtač, zlatan držak naliv-pera, pače i stisnute, odlučne usne. O, taj je čovjek tvrd i nepopustljiv! Ali vrata se ne otvaraju. Bio je ovdje izjutra, bio je ovdje i danju. Sada je ponovno tu. Kate? Mary?.. Tko znade!.. Zalud tura vrataru, oholome kao sam kralj Jakov, posjetnice i šuštav novac. Vrata se ne otvaraju.

Onda mjesec pada, zeleni mjesec u zelenu vodu. Umirući probija još jednom žalosno bijelu paru. Onda se sjena, ona, koja je uzdisala na obali, ona s okrutnom vatrom i izgrebenim monoklom, susreće usred vrba i tišine s novom sjenom. O tome se može napisati balada. Nepodnošljivo je šuštanje sjena. Čak i noć bez osjećaja podrhtava. To se opaža po šuštanju lišća, po pljuskanju vode, napokon po uskim i usredotočenim prozorima dvorca, koji su najednom planuli. Nova sjena — da nije smrt? — klanja se škripeći, klanja se zapravo samo suha kovna šija sjene:

— Mister Teagle vas čeka u salonu za pušenje..

Sjena kod vrata ne zna ništa. Ona se podrhtavajući od studeni umata u kao starinski plašt, široki ogrtač.

Mister Teagle oprezno pali havanu. A domaćin puni svoju lulu jakim, jeftinim knasterom. Laglje je promijeniti vjeru, prijatelje, uvjerenja, domovinu, nego li duhan. Domaćin bijaše nekada vrlo siromašan. Teško je plaćao za četvrt duhana deset centi. Navikao je teškomu gustomu dimu, tome aromatu mornarskih birtija i surovoj neobuzdanoj mladosti. Da, duhanu je ostao vjeran!

Mister Teagle oprezno pušta struju dragocjena dima. Oprezno veli:

— Što se tiče mogućnosti separatnoga sporazuma s Moskvom...

Onda padaju na sag sitne mrvice knastera: domaćinova ruka nešto podrhtava. Uostalom, on se smije. Predstoji nova bitka. Dakle može očekivati novu pobjedu. Ta to je o njemu rekao John Fisher, tvorac velikobritanske mornarice: »Vi ste Napoleon po odvažnosti i Cromwell po dubini«. Mister Teagle može pušiti havanu i govoriti o separatnom sporazumu. Napoleon, koji je i Cromwell, miran je. On je okružen sivim dimom pobjede.

— To nema smisla, dakle je i nemoralno.

On znade, da je pobjeda njegova. A mister Teagle i separatni sporazum — to je samo magla, bjelkasta magla, to je kao boja jezera, kao izmišljeni hod neizbježive suigračice, koja tumara drvoredima parka i koju pjesnici, a i nepjesnici u podesnim zgodama zovu »smrću«. Kakva glupost! Velite »smrt«? No to nema smisla, dakle je nemoralno.

Tko je on? Admiral! Feldmaršal? Ministar vanjskih poslova? Ne, on je samo trgovac. Istina, kralj George podijelio mu je naslov »sira«. Ali on ne mari za naslove. On mari samo za svoje poslove. On je naprosto trgovac. On trguje naftom. On je glava »Royal-Dutcha«. Zove se Henry Wilhelm August Deterding. S njim su njegovi gosti: evo, neočekivana sjena kraj jezera — to je sir John Cadman, ravnatelj »Anglo-Persian«, saveznik domaćina; a evo i mister Teagle-a, predsjednika »Standard-Oil of New-Jersey«, koji tako oprezno puši havanu bojeći se ispustiti riječ, to je suparnik, ako hoćete, nježno ljubljeni neprijatelj.

Iza uskih prozora je vrijesak i mjesec. Tri gentlemana govore sa smješkom nježno i zagonetno dugo o smrdljivoj tekućini.

Stari Perzijanci nisu imali burze, ali su predosjećali veliko značenje papira, koji se sada zovu makar i »Anglo-Persian« — i obožavali su naftu. Oko zdenaca su se zagonetno smješkali prljavi žreci i vječni oganj nije gasnuo. Pa i smrad nafte činio se hodočasnicima preslatkim.

Sir John Cadman smije se zagonetno. Za vrijeme rata trubio je pobjedonosno: »Poškropit ćemo vas uljem pobjede«. Dopustio si je unatoč počasnoga naslova predsjednika naftene komisije čarobnu igru riječi: »oil« je engleski — ulje, »oil« je — engleski takodjer — nafta. Sir John Cadman izvršio je nad hrabrim »Tommom«, koji je umirao u flandrijskim močvarama, visoku ceremoniju posljednje pomasti.

Sada je — sir. Prije je bio samo mister. Nekada je bio dijete. Tada nije ni mislio o božanskoj biti nafte. Dobrodušno, pače i po domaću postupao je s petrolejskom svjetiljkom, koja se sanjarski dimila pokrivajući mu čitavo djetinjstvo dirljivom čadju. Romani Dickensa, kućna udobnost, zlatna medena sreća!.. Stari Perzijanci mirno su spavali na stranicama gimnazijskih školskih knjiga, a maleni John još nije pomišljao na svoj poziv žreca.

Sada je sir John Cadman prepun vjerskoga patosa: on znade, kome se ljudi klanjaju. Prije sedam godina, u Lisabonu služili su biskupi rimo-katoličke, jedine, apoštolske i borbene crkve, nasljednici nesrebrenika i mučenika, presvečanu službu. Molili su svemogućega, da podigne kurs »Anglo-Persiji«. Tamjan miriše, naravno, ugodnije od nafte, ali tamjan je samo mirisava smola. Biskupi grada Lisabona morali su ponoviti stare molitve prljavih perzijskih žreca.

— Sjetite se Venezuele...

Mister Teagle pokušava prestrašiti neprijatelja. On zaboravlja, da pred njim nije običan trgovac, koji trguje naftom onako, kako drugi trguju sapunom ili jabukama, nego Cromwell i Napoleon. Sir Henry Deterding se može bojati vlage i tišine. Amerіčanâ se on ne boji.

2.

Mister Teagle se voli kadgod i pohvaliti:

— Ja sam i sam bio radnikom na nalazištima. Kada sam svršio sveučilište — posljednji ispit — najednom brzojav od oca: »Dodji odmah«. Pomislio sam, da je kod kuće nesreća. Brzo se spremih. Brzim vlakom. Ulazim u očev kabinet, a on mi pokazuje radničku bluzu: »Oblači der ovo i na rad!..« Pa što, nisam protuslovio. Zaradjivao sam 20 centi na sat kao jednostavan radnik. Zato sam naučio svoj posao na licu mjesta...

Kako li se morao smijati Henry Deterding predočujući sebi tu poučnu sliku! Biografija mistera Teaglea uzeta je iz puritanske hrestomatije. Oprezni tatica čuva svoga prvenca od sviju sedam grijeha, koje radja, kako je poznato, lijenost. Evo već i nafta ima svoju nasljednu aristokraciju! Otac mistera Tea-

glea bio je vlasnik nalazišta nafte »Scofield-Shemmer and Teagle«, a djed je njegov po majci bio — prvi kompanjon velikoga Rockefellera.

Henry Deterding nije nikada bio na sveučilištu i nitko se nije brinuo za njegov odgoj. Otputovao je iz sićušne Holandije na Javu u potražnji za srećom. Kao skroman clerk banke Natavias dobivao je 60 franaka mjesečno — manje nego mladi Teagle na očevim nalazištima i na očevoj hrani. Ali clerk nije popuštao. Vjerovao je u sreću — skroman je bio samo po izgledu.

Navršivši trideset godina, sreo je uspjeh. Nije to bilo u starinskom dvorcu, a uspjeh nije nipošto bio nalik na tradicionalnu vilu. Uspjeh se zvao veoma prozaično: »gospodin Kessler«. Gospodin Kessler bijaše ravnatelj mladoga, ali solidnoga poduzeća »Royal-Dutcha«. Taj je opazio skromnoga clerka. Bankovne knjige, škripanje pera, jeftina kravata... Gospodin Kessler je znao pronalaziti ne samo izvore nafte. Historički uzdahnuvši rekao je: »Pred tim je mladim Holandjaninom velika budućnost«. Clerk je prestao biti clerkom. Pozabavio se naftom. Nakon pet godina zamijenio je gospodina Kesslera: on je postao ravnateljem »Royal-Dutcha«. Za godinu dana spojio je »Royal-Dutch« s drugim društvom »Shell«. Prodro je u Meksiko i u Rumunjsku, u Venezuelu i u Kanadu. U malenoj banci Batavije još su se vodili računi klijenata prema bilješkama nestaloga clerka, a vidoviti burzijanci već su govorili o novom kralju nafte.

Napoleona je čitav život mučila velika mrlja zemljovidne karte. Stavši na čelu »Royal-Dutcha« Deterding je poveo navalu na Rusiju. Godine 1903. prvi put prodre na Kavkaz. Neposredno je prije rata izvozio iz Rusije stotine tisuća tona.

Sumornoga, vlažnoga i vjetrovitoga dana progovoriše basom ždrijela »Aurore« »dosta«!.. Nitko nije tada u Rusiji mislio na Henry Deterdinga. Ljudi su mislili na mir čitava svijeta i na komadić obročnoga

kruha. Deterding je pročitao: »Svima, svima, svima... Danas radnici, vojnici i seljaci... Dalje je nejasno«. Bio je dosjetljiv i shvatio značenje sramežljivoga mnogotočja. Toga je dana njegova lula zacijelo često gasnula. Deterding je nervozno palio žigice.

Sada lula gori. Dobrodušno pogledava mistera Teaglea. Ovaj se oprezno smješka.

Prije deset godina značila je »Rusija« — »revolucija«. Sada to znači — »nafta«...

Za mistera Teaglea je Rusija — zemlja, u kojoj opstoje velika iako loše uredjena nalazišta. Za sira Henrya je to — zagonetna pjega i njegova vlastita biografija, dvadeset i pet godina borbe, nejasan radio, kovne oči Krasinove, Gruzini, strojne puške, »Standard«, uljudni, ponešto podrugljivi Rakovski, Genova, Haag, pregovori, prekidi, popuštanja, ultimatumi, a iza svega toga šutljivo kao pjega na karti — nešto veliko i nerazumljivo.

Amerikanci prodavaju naftu. No kome je potrebna nafta, ako ne Amerikanima? Sada oni prodavaju. Za deset godina morat će kupovati. U Rusiji ima 150,000.000 duša. Sada seljaci trebaju petrolej za svjetiljke. Sutra će trebati benzin za traktore. Sir Henry dobiva naftu ondje, gdje uopće nema ljudi. To je razumno, dakle je moralno.

— Ali višak?.. Ali Venezuela?.. Ali slobodni?..

Pred vratima dvorca kao i prije zebe nepoznata sjena. Sjena ima vanredno naliv pero. Ima ugledne preporuke i odebelu bilježnicu. Ta ona nije sjena, ona je — specijalni dopisnik novina »Times«. Ona bi živo željela govoriti s trojicom gentlemena! Ali vrata su dvorca čvrsto zatvorena.

Svijet mora biti organiziran. Kaos je zločinstvo. Kaos je — bjelkasta magla i nazočnost neizbježive suigračice. Organizirati svijet nemaju političari, vojnici, niti diplomati. On, Henry Deterding ima visoku

misiju. On će čovječanstvu dati smisao, dakle i moral. Tko ne radi, neka i ne jede. Da, on je takodjer socijalist, samo što njegov socijalizam nije — dječje sanjarenje, on je pravo djelo, on je carstvo nafte.

Živ je san, koji je progonio Tamerlana, Cesara, Napoleona. Radi njega su noći Deterdingove vrele i bez sna. Jadni Korzikanac vjerovao je u hrabrost mladića. Woodrow Wilson važno je diktirao usred slatkih briga zakašnjela mladoženje nacrt »društva naroda«. Sa zadovoljstvom pogledava sir Henry na ulašten globus. On ima pravo da ga okrene: Meksiko, Curacao, Glasgow, Rumunjska, Gibraltar, Albanija, Port-Said, Suez, Ceylon, Batavia, tu je zaista ono »carstvo, nad kojim nikada sunce ne zalazi«!

Da, ali zelena mrlja, što se raspuzla na dva dijela svijeta?.. Svijet mora biti organiziran. Pokušao je sve. Zaboravio je na radio i na lulu, koja je svakoga časa gasnula. Nije valjda mogao ustupiti zelenu mrlju Amerikancima?.. On je odgovorio: »Ni jedan čestit čovjek ne smije kupovati sovjetske nafte; ta je nafta — ukradena«. Govoreći tako ljubezno je razgovarao s Krasinom, a oči Krasinove su lukavo svjetlucale i sir Henry je kupovao ukradenu naftu. U isto vrijeme kupovao je dionice bivših vlasnika izvora. Te dionice nisu vrijedile ništa nakon srditoga basa »Aurore«, pa se s njihovima vlasnicima bilo kud i kamo laglje sporazumjeti, nego li s pravima vlasnicima nafte. Deterding je naftu kupovao i prodavao. Kupovao je poništene dionice, a u svima novinama svijeta pojavile su se opomene: »Oprez, ne kupujte ukradene nafte!« Tako su govorili bivši vlasnici bivših dionica. Tako je govorio i predsjednik novoga društva bivših, ali ipak zakonitih vlasnika, sir Henry Deterding. On je govorio novinarima: »Ruska nafta pripada njenim bivšim vlasnicima, dakle pripada meni«. Sovjetskim prodavačima je govorio: »Vi možete prodati tu naftu meni, ali jedino meni, a uz to sa stanovitim popustom...« Činio je sve, da svijet bude organiziran.

3.

Jedni se zovu funtima šterlinga, drugi dolarima, treći pjesnički, kao da su tulipanova polja, fiorinima. Svi su jednako nametljivi. Deterding nema vremena ćak ni promijeniti remena na satu. Puši jeftini knaster. Istina, on voli šport. U svjetskom prilogu naftenih novina bila je priložena fotografija: »Sir Henry i lady Deterding na klizanju u Saint Moritzu«. Vlasnici dionica »Royal-Dutcha« mogu se radovati snazi svoga šezdesetgodišnjega protektora. Sir Henry izrekao je u Amsterdamu čak i govor u prilog fizičke kulture. Ali zar su za klizanje potrebni milijuni? Zimi se smrzavaju kanali Delfta ili Dordrechta, a dječaci, koji ništa ne znaju o dionicama, režu veselo kao fajans modri led.

Što će Deterdingu novac? U zemlji Prometejevoj bilo je dovoljno toplo. On je sanjario o vatri, a ne o peći. Eto drugoga zapovjednika, bivšega uporišta »Anglo-Persian-a« — sira Basila Zaharova. Njegov imetak cijeni se na milijune engleskih funti. Osamdeset je godina star i sam. John Rockefeller dugo je skupljao novac. Onda ga je počeo razdavati svim marom kvakera i domaćine. Razdao je sve. To je tužno kao stihovi Salamonova Propovjednika. To je pravilno kao tok valova. Nije se sir Henry mučio radi novca. On želi organizirati svijet.

On vjeruje u besmrtnost duha. On trguje takodjer naftom. On ne može dati zelenu mrlju Amerikancima. Kada je »Standard-Oil« htio zaključiti ugovor sa sovjetima, Deterding je poslao brzojav pobožnome Rockefelleru, koji je već strugao o vrata raja. Kako?.. Rockefeller želi dati novac zakletim bezbožnicima, koji ugnjetavaju kršćansku crkvu?.. Deterding se pako ne boji pakla. Bio je spreman platiti novac čak i tima zločincima i recidivistima. Želio je samo jedno: platiti jeftino.

Plašio je Ruse i sablažnjavao ih je. Zelena mrlja ostala je zagonetka. Onda je sir Henry izgubio str-

pljivost. On ima guste, oštre obrve. Ima vrelo srce. Obrve se skupiše. Lula je turobno pištala. Sir Henry je najavio zelenoj zagonetci rat.

Krasin je negdje rekao Deterdingu: »Prošlost se ne uzima u obzir. Treba početi sve iznova«. Oči su mu kod toga lukavo sjale. Sir Henry uživaše u njihovoj igri. On i sam mrzi staro. Staro — to je bjelkasta sjena pokraj jezera. Staro — to je smrt. Ne jednom uništavao je on sve oko sebe. Svemu se iznevjerio, osim možda knasteru. Dionice bivših vlasnika za njega nisu članak vjere. Za njega su one jednostavno dobar šahovski potez. On je spreman početi sve iznova. Neka na Crvenom trgu pale lutku kapitalizma. Ali kod toga neka ne zaborave, da je nafta njegova, Henry Deterdingova, a to ne zbog toga, što su u njegovu pretincu sada hrpe bezvrijednih papira, ne, nego jer on može stvoriti veliko carstvo nafte, a prema tome darovati čovječanstvu sredjeni moral.

Na sablasnom Sjevernom moru puši se smrknuto gigantski dreadnought. On vlada petinom svijeta. Za njega rastu palme, za nj pod zemljom blješte almazi, za njega cijede smolu kaučukovi gajevi, za njega Rabindranath Tagore piše pjesme o mudrosti Indije, sve je za njega. Taj dreadnought zove se velika Britanija. Njegovi topovi spremni su iskazati počast izgrebenom monoklu. Istina je, Henry Wilhelm August je — tudjinac, ali slobodoljubivi Britanci proučavaju putnice možda jedino siromašnim emigrantima. Na zapovjedničkom mostu može se pokraj grčkoga profila Basila Zaharova vidjeti i holandijska lula Deterdingova. Sir Henry je navijestio rat šestini svijeta. Sir Henry ima divnu vojsku. Prije nekoliko godina vodila se rasprava u londonskom sudu njemu podčinjenoj kompaniji »Astro-Romana«.

Evo preslušavaju bivšega upravitelja velikobritanske protušpionaže mistera Mac Dogona:

— Dobivali ste godišnje 4000 funti. Medjutim vi niste nipošto specijalist u poslovima nafte. Možda ćete mi razjasniti, u čemu je bila vaša služba?

Mister Mac Dogon podrugljivo uzdiše:

— Oprostite, ali moje funkcije je veoma teško odrediti...

Sir Henry govori o Lloydu Georgeu: »Moj prijatelj«. To mu ne smeta biti u dobrim odnosima i s Chamberlainom. Ta on prezire nisku politiku, izbore, promjenu kabineta, bučne riječi i napirlitane perike. Najavio je rat nepokornoj državi. Dreadnought je dobro opremljen. Dim je dreadnoughta crn i strašan.

Lijepoga svibanjskoga dana opkoliše policajske brigade običnu kuću na ulici Moorgate. Činovnik šifriranja sovjetskoga trgovačkoga predstavništva, neki Hudjakov opazi pred sobom športsku šaku jednoga od agenata. Hudjakov možda i želi pitati nezvana gosta za znameniti »Habeas-Corpus«, ali teško govori engleskim jezikom, a uz to ima športaš batinu u ruci. Hudjakov pada bez riječi na pod. Stražar ide načelniku s pobjedonosnim izvještajem.

Sir Henry veli: »Pobjeduje onaj, tko djeluje«.

Za dvije nedjelje potpisuje Chamberlain bojovnu notu. Sir Henry osvojit će zelenu tvrdjavu gladju. On već vidi veliku koaliciju. Samo ni riječi o nafti! Govorite o krvi strijeljanih, o oskvrnjivanju crkava, o slobodi riječi, govorite, ako želite, u stihovima, govorite mnogo, lijepo i dirljivo. Vrhovni zapovjednik ostaje nevidljiv. Njegovo se ime ne smije izustiti, kao ni ime Jehove. U nepoznatoj sobi puši on prostonarodni knaster.

Napoleon polazi na istok, da stvori jedinstveno carstvo nafte.

4.

Prostran kabinet. Zeleno sukno. Presladak miris od duhana i meda. Predsjednik »Nort-Caucasian Oilfieldsa« govori uvjereno i uvjerljivo. To je divizijski general, kojemu je poznata osnova navale.

— Najbitniji dogadjaj prošle godine bio je uklanjanje ruskoga poslanstva. Nadamo se, da će Francuska slijediti primjer Velike Britanije. Sir Henry Deterding izvršit će na francusku vladu sav pritisak, što ga samo on može izvršiti...

Gentlemeni dišu lakše.

Dà, ako sir Henry..! S oduševljenjem šapću oni jedan drugome:

— On je rekao, da ne će proći ni godina dana, pa će pasti vlast Kremlja...

»On« — to je, razumije se, sir Henry. Sir Henry je raspaljiv i neoprezan. On voli davati izjave. Protuslovlja ne podnosi. Nad Kavkazom se mogu vijati bilo kakve zastave, ali kavkaska nafta mora biti njegova.

Tajnik naručuje kajutu: sir Henry putuje u Pariz. Pariz se smije, pije aperitive, čita o utrkama u Deavillu i o novim automobilima Citroena. Nipošto ne očekuje Deterdinga. Pod platanama se ljube sentimentalni parovi. Entuzijasti zahtijevaju pomilovanje Sacca i Vanzetti-a. U narodnim plesalištima sviraju harmonike smione »jave«. Zastupnici pecaju ribe i umiruju izbornike. Pariz kao uvijek zaudara od pudra i benzina. On ne zna, da je benzin nafta, da je kabina već naručena, da je modar dim nad trgom St. Lazare — put sira Henry-a k požarištima Moskve.

George Clemenceau završuje svoj dosta slavičan život aforizmima o ispraznosti svake slave. On piše o Demostenu. Osim toga uživa u svome škotskom terieru. Njegov pas ne voli suha kruha, ali Clemenceau treba samo da baci mrvice vrapcima, da ih terier odmah proždire. Clemenceau piše: »Zar ne, koliko je to ljudski poriv?..«

O Clemenceau-u govore naivni ljudi, da je cinik! Sir Henry Deterding se smješka. Tà Clemenceau se hranio ministarskim krizama i običnom ljudskom dosadom. Vjerovao je čarima Mate Hari, bubnjanju, misticizmu krvi, govorničkoj vještini. Još je mogao priznati željezo ili ugljen. Ali naftu?.. Za vrijeme versailleske konferencije upozoravali su ga: Englezi nas žele prevariti. Oni sabiru u svojim rukama svu naftu. Šaljivčine pripovijedaju, da se strašni Clemenceau za odgovor tobože prezirno nasmjehnuo: pa što, nama će ostati elektricitet.

Nakon godine dana izjavio je ponosno drugi Francuz, g. Millerand: mossulska nafta je naša i mi zahtijevamo slobodne ruke. Onda se nasmješio sir Henry: Imat će slobodne ruke. Slobodne i prazne. Nakon toga je podosta francuskih vojnika ostalo u Siriji. Arapi su pucali. Zrna bijahu engleska.

A nafte Francuzi nemaju i nadalje. Zato je poneki nabavio dionice »Royal-Dutcha«. Kada se diže cijena nafte, podižu se i papiri. To je — gubitak za industriju, to je — kriza i nezaposlenost, ali to je — klasična sreća koje stotine rentiera.

Francuzi nemaju nafte, a imaju mnogo automobila. Kupuju naftu »Royal-Dutcha« ili »Standard-Oila«. Po Crnomu moru plove naliv-brodovi. Ali sir Henry ratuje sa zelenim prostorom. Sir Henry dobro znade, od čega je sastavljen ljudski život. Poznato mu je, što je to visoka politika. Znade takodjer, što je to smrdljiva nafta.

Diplomati su ljudi zagonetni i zanimljivi kao mediji ili čikaški banditi. G. Cambom, bivši francuski poslanik u Berlinu, izdao je nedavno, spuštajući se do znatiželje neobaviještenih, knjigu pod naslovom: »Diplomat«. Potanko pripovijeda, kako treba da se uzoran diplomat smješka i kako treba da se drugi smješkaju njemu.

Neupućenih ima mnogo. Osim knjige g. Cambona čitaju oni obične pariške novine: »Matin« ili »Echo

de Paris«. U tim novinama piše se o jednom diplomatu: »razbojnik... krvnik... ubojica... špijun...«

G. Cambon, jedan od »besmrtnih« Akademije, nije moguće da je izmislio sve smiješke, koje je opisao?.. Uostalom, »razbojnik« to nije jednostavan diplomat, to je poslanik goropadne države, koja ne će odmah da dade širu Henry-u neka nalazišta. Iako je g. Cambon, osim što je član Akademije i predsjednik francuskoga odjela »Standard-Oila«, govoreći o diplomatskoj etiketi, on zacijelo zaboravlja na naftu.

S pravim diplomatima razgovara se u Parizu prema spisu g. Cambona. Evo redni gost — ministar predsjednik Rumunjske Bratianu. On se naravno smješka i Francuzi se smješkaju njemu: ta g. Bratianu nije Rakovski!

Ima ih trojica braće i svi su Bratianu. Oni vole engleske dionice, rumunjsku naftu, dividende željezničkih društava i francuske zajmove. Oni vole pače i skromne leje. Teško je reći, kako bi tekao život te poduzetne braće u drugoj zemlji. Ali Rumunji vole visoku umjetnost i braća Bratianu uspješno upravljaju svima Rumunjima.

Bratianu-glavni uzdiše pred pariškim novinarima:

— Rakovski?.. Žalim samo jedno — što ga nisam za vremena objesio...

Pariz, sav modar i klonuo, pije orangeade. Sir Henry je za njega jedan od bogatih stranaca, od onih, koji bacaju tisuće, da vide grobnicu Napoleonovu ili Milonsku Veneru. Vele, da neki od tih dobričina čak i plaču pred bezrukim kipom! Možda i monsieur Deterding plače?... Tko da odredi bjelinu mramora i osjećajnost ljudskoga srca?

Pariz ne misli na naftu. Samo jedan sanjar sjedeći na kavanskoj terasi pod velikim zvijezdama, okružen mirisom lefkoja i limuzina, šapće:

— Gledaj, što je ovdje napisano!.. Nominalni kapital toga »Royal-Dutcha« iznosi 600,000.000 fiorina. Dodaj-der »Shell« — 500,000.000 fiorina. Dodaj-der »Bataviju« 300,000.000 fiorina. Dodaj der...

Prijatelj uzdiše — od brojeva? Od riječi »fiorini«?

— Kako lijepa riječ!

Pariz ne misli o nafti. Na časak ga smućuju spletke istočnih barbara. U malenoj birtiji na bulevardu Saint-Marcel, koja nosi dug, ali mudar naziv: »Sve je u redu« vlasnik radionice nadgrobnih spomenika i niži knjigovodja »Pariške diskontne banke« piju picon-curacao. Na stolu pokraj zamaštenih karata leže svježe večernje novine.

— Jeste li čitali?.. U New-Yorku je nečuvena vrućina. Tri čovjeka umriješe od sunčanice.

— No ipak je to bolje od studeni. Sjećate se zime 1917.?.. Jedanaest ispod ništice!.. To vam nije New-York! Svakoga je dana na ulici padao netko mrtav.

Grobar uzdiše, iako je sa smrću u najprijateljskijim odnosima.

— A što velite o našim blesanima? Brbljavci! Englezi, ti su mnogo pametniji. Držati kod sebe pod okriljem njemačkoga špijuna! Ta on može ukrasti sve planove.

— Naravno! Onda je on mučio tisuću čestitih ljudi. Sam je provaljivao u pretinac. Nacionalizirao je za sebe žene.

— Da je kod nas prava čvrsta vlast, njega bi već odavna otpremili u njihovu divnu Sibiriju.

— A u Sibiriji je sada ugodno... Uh, kako je vruće!..

— Da, upravo New-York... Dederte, prijatelju moj, da jednu zaigramo... Kolika sreća!.. Zacijelo sami aduti...

U najtišoj četvrti Pariza, gdje žive starice s titulama, abbati, lakaji, a i poslanici velikih država, gdje su mjesto kavana crkve i policija, u toj ubož-

nici, koju su samo jednom provjetrili sansculloti, nalazi se čestita kuća. Tiha je i pristojna kao i sve njene susjede; vrata su čvrsto zatvorena; dvorište je posuto žutim pijeskom. U uglednoj vili, u prostranom kabinetu, usred starih gobelina, što uokviriše bradu Martovu, medju poslovnim papirima i pomalo butaforskih cigara, sjedi osamljen čovjek. On pregledava iste novine, koje su čitali filozofi s bulevarda Saint-Marcel. »Razbijač... sadist... varalica...« Smješka se. Onda ponovno postaje opor i mračan zapadajući u sjenu kabineta, sivoću kuća i dana.

Lice njegovo, čisto izbrijano, ponešto naduto, oživljeno jedva primjetljivim smješkom — to je lice pristupačna opata ili pako očajna glumca. U očima mu naivan patos bugarskoga četnika zamjenjuje potištenost čovjeka, koji mnogo znade, koji je dugo lutao po svijetu kao Candit bez Kunigunde, koji je vidio sira Henrya i Ukrajinu devetnaestoga stoljeća.

Da, poslanik zelene mrlje, Hristijan Rakovski, vidio je sira Henry-a. Sudbina ih je jednom sastavila. Nije to bilo na romantičnoj barikadi prošloga stoljeća, nego u raskošnom salonu hotela »Claridge«. Nisu ih okruživali ustaše, a niti žandari, nego uslužni lakaji, nisu govorili o svjetskoj revoluciji, nego samo o nafti.

Henry Deterding je sin malena naroda i dosta siromašnih roditelja. Mogao je ostati običnim clerkom. Životna staza Rakovskoga svidja mu se i ona ga zadivljuje. Taj Bugarin iz Rumunjske mogao je takodjer ostati učiteljem negdje u Varni. Postao je poslanikom velike države. Zašto je samo svezao svoj život s nekakvom glupom revolucijom?.. Sir Henry ne mrzi revolucije, on je prije prezire. Organizirati treba, gospodo, a ne rušiti! Nije li taj Rakovski mogao postati potkraljem naftene Rumunjske? Mjesto toga zelena mrlja i podrugljivi smješak. Nakon besprikorna zajutarka u »Claridgeu« osjećao je sir Henry laku gorčinu.

U sivoj tišini kabineta čita Rakovski večernje novine. Pred njim su obrve Deterdinga, guste, tvrde obrve, Rakovski je vidio engleske tankove i vidio je glad. On znade, što je to rat.

U kabinet ulazi noć. Pred vratima turobno drijemaju policajci. Četvrt pobožnih špijuna i nasljednih podagrista sluša zvonjenje zvona, zvonjenje odozgo, zvonjenje slatko kao blejanje nebeskoga jaganjca.

K visokoj kući na Kuzneckom mostu dolazi automobil. Automobil je korektan, a korektan je i putnik. G. Hebertte smješka se prema knjizi g. Cambona. To je kao stihovi Hugo-a. O nafti g. Hebertte ne govori ništa.

Sir Henry se može vratiti u London. U uglednoj vili već su dešifrirali brzojav: mora se popustiti.

Iza zatvorenih vrata guraju se novinari. Oni govore o jednom: kada će otputovati?.. Policija šuti. Ona ništa ne zna. To čak i nisu ljudi, nego modre sjene modroga Pariza. Oni imaju samo kape i broj. Novinari zabrinuto stenju: »Ta kada? kada?..« Stakla ugledne vile melankolično svjetlucaju. Sir Henry je dobio još jednu bitku.

U prostranu su kabinetu — otvoreni kovčezi, razvrnute mape i zlato kamina, gdje tinjaju ispisani listići. To je kao bojno polje, a nekoja pisma još stenju na podu. Usred svečanoga nereda je — onaj isti umorni osamljeni čovjek. Ako oči njegove i gore, to je od neprospavanih noći. Odavna je navikao tudjoj izdaji, udobnosti progonstva, kada čovjek nosi sa sobom samo sumnjivu toplinu brzih stisaka ruku, nekoliko imena, jedan par rublja i svoju turobnu nepomirljivost.

Djed mu je bio četnikom, a riječ »zatvor« zvučala je u obitelji Rakovskih onako, kako u drugim obiteljima zvuči riječ »ljetnikovac«. Majka mu je bila svečano isključena iz crkve. Malomu Hristianu donesoše raj na krivoj oštrici mača. Jednom je zavirio u crkvu, ondje mu se prohtjelo s govornice sablazniti

seljake uzvišenim zapovijedima evandjeoskoga komunizma.

Kada su ga kasnije pitali, što je on — Bugarin ili Rumunj, odgovarao je u šali: »Nisam Homer — dvije se države bore za čast, da me ne smatraju svojim pripadnikom«.

U Genovi uči medicinu. Uči takodjer kod ruskih emigranata, Akselroda, Plehanova, Zasulićeve težak nauk racionalizirane revolucije. Onda zamjenjuje ženevske profesore berlinskima i Akselroda Liebknechtom. Uostalom, iz Njemačke ga brzo tjeraju. Doktorsku diplomu izdaje mu montpelliersko sveučilište. Opet je u Bugarskoj i u Rumunjskoj. U revolucionarnim društvima deset zemalja, u tim se dobrodušnim i asketskim samostanima na svršetku prošloga stoljeća može sve češće čuti ime Rakovskoga. Internacionalizam nije za njega apstraktna dogma. S lakoćom mijenja on zemlje i citira Marksa na svakom jeziku. Evo ga u Sankt Petersburgu. Sjeverni romanticizam ne traje dugo: Rakovskoga gone iz Rusije: Ostaje Francuska, »kolijevka revolucije«, »zemlja slobode«, stidljiva, ali vatrena ljubav svih tih raznonarodnih buntovnika, koja se još koleba na pragu novoga nerazumljivoga vijeka. Ovdje onaj umor, koji Francuzi nazivaju »slašću života«, prozirnost neba, oblina brežuljaka, jasnost i riječi i osjećaja na čas ili na godinu okružuju Rakovskoga. Liječnik je u sićušnom gradiću Beaulieu-sur-Loire. Pred njim mirno teče Loire. Odavna je već rekao Joachim Balay, da je Loira daleko ljupkija od burnoga Tibera. Kod polaganja temeljnoga kamena novoga mosta izreče Rakovski sjajan govor. Govori o plemenitosti revolucije i svima vrlinama republike. Spreman je postati Francuzom, možda zastupnikom. Spreman je zavoliti revoluciju od god. 1793. i jednostavnu ljudsku sreću iz godine 1903. Ali raj Beaulieu-sur-Loire nije raj oštrice krivoga mača. Molba o naturalizaciji leti u peć, most se gradi tek nakon odlaska simpatičnoga liječnika, a mjesni Gambette rješavaju se opasna protivnika.

U Rumunjskoj je nemir. Rakovski putuje dakle u Rumunjsku. Ondje odmah postaje vodjom. Seljaci i radnici govore: »Naš doktor«. Zatvoren je. Istjerati? Naravno istjerati. Ali Rumunjsku smeta jedna činjenica: kako bilo, ali Rakovski je rumunjski podanik. Onda ga dosjetljivi ministri proglašuju strancem. Na ulicama Bukarešta su demonstracije. Žandari razgone gomilu. Jedan deran osobito glasno galami. Vode ga u policiju. »Ime«? — »Panait Istrati«. Ne misleći još o sjaju francuske književnosti mladić se mrzovoljasto brani: »Vragovi, oni tjeraju našega liječnika! ..«

Rakovski je protjeran. Rakovski se vraća. Ponovno ga protjeraju. Ta igra traje dosta dugo. Carigrad. Mladoturci ne kolebaju: zatvor, sva slikovitost turskih tamnica, a onda vulgaran progon. U Švicarskoj se Rakovski sastaje s Lenjinom. Djed i otac Rakovskoga vjerovali su u Rusiju. To je bila sentimentalnost, ali i samoobrana. Sada se lice Hristijana Rakovskoga, pravovjernoga marksiste, okreće prema istoku. On ljubi romane Balzacove, ljubi kavanu Latinske četvrti, francuski patos i francusku lakomislenost. Ali on vjeruje samo u rusku revoluciju.

Ponovno u Rumunjskoj. Rat. Opet je u Rumunjskoj, dakle je opet u zatvoru. Ovaj put će valjda biti strijeljan. Onda ga spašava toliko očekivana ruska revolucija. Riječ »Dno« nije odmah dopuzla do rumunjskoga fronta. Ali evo pismenjak čita prijestolnički listić, a svi permski ili penzenski zemljaci se smješkaju. Grde kapetana Petrova radi gnjila kupusa, viču: »Vrijeme je da se ide kućama«, od radosti otvaraju vrata rumunjske tamnice. Jedan od njih veselo viče Rakovskomu: »Izlazi-der, druže! ..«

Onda? Deset godina rada vreloga, tamnoga i astmatičnoga kao ključanje lave: Mahno, če-ka, denjikinjci, novine, glad, oklopljeni automobili, pobjede, Nep, diplomatski frak, stranačke prepirke, kriza za krizom, noćne sjednice, promuklost, lupanje srca, onda — onda ono više nije biografija Hristijana Ra-

kovskoga, nego povijest velike revolucije, o kojoj će rječito govoriti njegov unuk prigodom postavljanja temeljnoga kamena novoga mosta preko Hopera ili Suhone.

Kovčezi su stegnuti. Ohladio se pepeo u kaminu. Izgleda da je sve gotovo... Novinari dojavljuju jedan drugomu:

— Njegov je tajnik naručio dva mjesta u »Nord-ekspressu«.

— Sutra dakle?..

— Da, sutra u tri...

Oni odlaze. Kraj ugledne vile ostaju samo stražari. Sada spava čitava četvrt tih divnih licemjeraca.

Smiješeći se Rakovski broji: osmi put... osmi ili deveti?..

Možda se gobelini i mrgode od nezadovoljstva, ali Marks, on se smješka, Marks je, čini se, zadovoljan: mjesto diplomatske etikete vidi napokon klasičan smiješak buntovnika.

Rano jutro. U dvorištu diše prigušeno automobil. Prilazi Istrati. On želi putovati s Rakovskim. Malo ga zanimaju pregovori o dugovima, nalazišta u Baku i srdžba Deterdinga. Ali sada je u ovom osrednjem automobilu zatvorena duša revolucije. Istrati voli slavu kao rahat-lokum. Ali Istrati je skitalica i on moli:

— Ja — takodjer!..

Zastori automobila bijahu spušteni. Policajci se tako i nisu dosjetili, tko je mogao otputovati iz poslanstva u tako rano vrijeme.

Jesenje je nebo čisto i visoko. To je nebo Francuske. To je nebo izgubljenoga raja, onoga, što se nije ostvario u Beaulieu-sur-Loire-u. A kakve je boje nebo nad pravim rajem, nad onim, što je bio darivan malome Hristijanu na oštrici mača? Ili toga raja uopće nema?.. Motor dobro radi. Kazaljka se naginje: 60, 70, 80. Automobil juri prema granici Njemačke. Zalud će novinari bježati po vagonima Nord-ekspressa. Onaj, o kome su tako mnogo pisali, otišao je nenadano, kako odlazi vjetar.

Najednom stroj staje:

— Treba uzeti benzina!..

Na žutoj budi ponosno stoji: »Shell«. To sir Henry prati Rakovskoga.

5.

Sabornica. Vratar s masivnim lancem na vratu svečano najavljuje:

— Gospodin predsjednik.

U dvoranu ulazi g. Buisson. On je socijalist i plemenit čovjek. Sloboda savjesti mnogo mu je razumljivija od goriva. Tek nešto sumnjivo ogledava dvoranu sjajno uglačanih košulja. Empire naslonjač obamire. Zastupnici galame kao učenici, a g. Buisson dobrodušno udara ravnalom. Dosadan sat. Ta danas će govoriti o nekakvoj nafti...

Mnoga su mjesta prazna: doskora će izbori, a najokretniji već su na straži — u zabitnoj pokrajini. Ondje oni s patosom stišću ruke veterinarima i bilježnicima, ljubezni su s gostioničarima i s kuharima, nude nekomu mjesto duhanskoga prodavača, nekomu mirovinu, nekomu opću jednakost, a nekomu zagrobni život. Ondje oni udarajući šakom po stolu u zadimljenim kavanama prisižu, da će braniti interese industrijalaca, rentiera, radnika, seljaka, interese sviju i svakoga, da će sagraditi nov most, izgraditi vanrednu cestu, pojeftiniti stanarinu, nadmudriti Amerićane i spasti toliki put pedeset i osamgodišnju Marijanu.

Zastupnici slušaju jednim uhom: koga, recite, može zanimati nafta?.. Oni pišu pisma izbornicima: Durant moli, da mu smjeste nećaka u Algiru, a Dupon je ogorčen intrigama konkurenta. Treba svima odgovoriti. Neki od dosade izrezuju na sjedalicama svoje

inicijale. Čak i klupa, na kojoj sjedi vlada, sva je šarena od monograma kao najtrivijalnija školska klupa. Šuškanje. Smijeh. Pucnjava novinskih listova. Od vremena na vrijeme udarac predsjednikova ravnala: mir!

— Crackov način ne može se upotrijebiti kod nafte, koja sadrži sumpor...

Zijevanje. Žamor. Šuštanje papira. Predsjednikovo zvonce. Dvorana oživljuje, kada jedan od govornika veli:

— Mjesto »cherhez la femme« starih vaudevilla možemo sada reći »cherchez le pétrole« — »tražite naftu«.

Odmah drugi zastupnik uzvraća:

— Ne usporedjujte naftu sa ženom! Žena je božanstvo.

Smijeh i primjedba mizantropa:

— A uz to se ona ne upaljuje...

Pitanje o upaljivosti ljepotica nailazi ovdje na mnogo više razumijevanja i mnogo je milije od nepoznatoga crackovog načina.

Govori se dalje. Na govornici je sada socijalist Charles Baron. On je s juga, ima sijedu grivu i klasično rikanje. Pun je, naravno, patosa. Voli pripovijedati:

— Moj djed sjedio je u konventu i rekao je Maratu...

Sveto poštuje »deklaraciju o pravima čovjeka«. O nafti govori isto onako lijepo, kako je njegov djed govorio o Jeana-Jacques-ovim idejama.

Ipak zastupnička kuća 1928. godine nije konvenat i gradjanin znade sačuvati uljudnost:

— Sir Henry Deterding pošao je dalje, pokušao je djelovati i na francusku vladu. Treba izreći priznanje našoj vladi i g. Poincaré-u...

G. Poincaré je suh i nepopustljiv. G. Poincaré prekida oduševljenoga južnjaka:

— Nitko nije pokušavao utjecati na mene.

Škripe pera stenografa. Ukočili se vratari s lancima. Laka srebrnasta prašina sjeda na lice Kliose najmračnije od sviju muza.

Zakon o uvozu nafte je primljen. U zapisniku su nabrojeni po abecedi svi zastupnici, koji su glasovali »za«, koji su glasovali »protiv«, koji su se uzdržali, koji su na dopustu. Iza toga slijedi: »Nisu mogli sudjelovati kod glasovanja gg. Cachin, Doriot, Duclos, Marty, Vaillant-Couturier«. To je rečeno nježno, abstraktno, ali ipak i vrlo točno: gore nabrojeni zastupnici nisu mogli sudjelovati kod glasovanja, recimo i zato, jer su se nalazili u tamnici Santé.

6.

Henry Deterding je dobio bitku. Ali zeleno sukno nije izbrisao s karte. U Baku se i nadalje crpi nafta i unatoč moralu ta nafta nije tekla u rezervoire »Royal-Dutcha« ili »Shella«. Deterding se sprema na novu navalu. U isto vrijeme vodi pregovore. Predlaže pomirbu. Što da radi? Što više dobiva, to više gubi. Tražio je naftu svuda. Ustanovilo se, da nafte ima previše. Cijene stadoše padati. Automobilisti su se radovali. Sir Henry se mrgodio: moral je u opasnosti! Ovi istočni smušenjaci prodavaju naftu mnogo jeftinije od svjetskih cijena. U Venezueli skoro svakoga dana otkrivaju nove izvore. »Nezavisni« puštaju naftu u bescjenje. Sir Henry nemirno zagledava u burzovni izvještaj. Bijeli listići su — kao sjena pokraj jezera.

Onda navali na nj stari njegov neprijatelj: »Standard-Oil« snizio je cijenu u Indiji za 20 dolara po toni. To je bio udarac u ledja. Dividende »Royal-Dutcha« padnu. Deterding je vodio pregovore radi zajma u Americi. Htio je dobiti 80,000.000 dolara. Ali

»Standard-Oil« nije spavao, pa su američki bankari zatezali stvar.

Ideal je — jedinstveno carstvo, ali čovječanstvo još nije doraslo do toga. Pa neka onda postoje tri carstva. To je bolje, nego kaos. Sir Henry je tvrdoglav, ali on znade popuštati. Poziva saveznika »Anglo-Persian« i neprijatelja »Standard-Oil« na vijećanje. Treba da podijele svijet.

U stari dvorac Achnacarry dolaze gosti: sir John Cadman i mister Teagle. Nad dvorcem je mjesec. Pokraj dvorca jezero. Tri gentlemana dugo razgovaraju. Vrata su čvrsto zatvorena. Tajnici i stenografistkinje odaslani su u ladanjsku kuću osam milja udaljenu od dvorca. Tu nema mjesta uhodama.

Ta tri imperatora nafte nisu nalik jedan na drugoga. Sir John Cadman je — učenjak. Mirno je čitao predavanja o narodnom gospodarstvu. Onda je najednom kao Newton zakon teže, pronašao zakon o gospodovanju nad svijetom. Od toga vremena poznata mu je samo jedna riječ: »nafta«. On je naučio gospodare Velike Britanije, kako da se bore s Amerikom. Skroman profesor Birminghamskoga sveučilišta postade on glavom »Anglo-Persiana« i sirom Johnom. On je ovdje tumač. Mister Teagle je — sila, nasljedna sila, država Rockefellerova. A Deterding? A Deterding je samo volja, volja, koja mora pobijediti sve.

Pušeći oprezno havanu veli mister Teagle:

— Dobro, podijelit ćemo tržišta, zadavit ćemo nezavisne. Ali Rusija?..

Onda se sir Henry smješka:

— S njima se lako dogovoriti.

On će predobiti zelenu mrlju! Predobit će je popuštanjem, nježnošću, makar čim! Ne će je prepustiti tome opreznome misteru.

Sjena se dugo smrzavala pred vratima dvorca. Napokon se vrata otvore. Posebnoga dopisnika novina »Times« velikodušno primi mister Teagle.

— Može li se saznati za svrhu vašega dolaska u dvorac Achnacarry?

Novinar je sustegao disanje. Dobit će najsenzacionalniji interview. Pa će on, nepoznati reporter, postati sutra moćnim urednikom.

Smiješeći se oprezno mister Teagle veli:

— Ja, kao i sir John Cadman bili smo gosti sira Henry i lady Deterding.

— Ali svrha? Oprostite, mister Teagle, ali svrha vašega pohoda?..

— Dobro, odgovorit ću vam. Glavna svrha našega dolaska jest ribolov i lov na jarebice. U okolici dvorca ima mnogo jarebica, a mi smo se sa zadovoljstvom dali na tako rijedak šport.

— No, no?...

Novinar ne može ništa reći. Utučen je. Jarebice rastu. Postaju mitskim grifima. Novinar je blijed. Pušta iz ruku divno naliv-pero. A mister Teagle smiješeći se isto tako oprezno veli:

Ne ću vam uostalom zatajiti, da smo u slobodnim časovima govorili o nafti. Ustanovili smo, da nafte ima odviše i da je potrebno umanjiti njeno dobivanje u korist samih potrošača. Jeste li me dobro razumjeli? U korist samih potrošača.

Na stubama sviju burza, londonske i pariške, new-yorške i amsterdamske vlada bura. Lete slamnati šeširi i polucilindri. Štapovi se dižu kao žezla. Zavijanje iz tisuću grla slijeva se u jedno tuljenje golema rupora:

— »Royal-Dutch« jučer — 36.000, danas 41.000.

Sir Henry mirno zuri u burzovni izvještaj. Doći će vrijeme, kada će se tri imperija sliti u jedan.

Rat su sanjarije, rat je potražnja, rat je za pjesnike, to je, kada se grozno dimi knaster, kada padaju obrve i srce udara: na juriš. Rat je san o imperiju nafte. Bio je bas »Aurore«, intrige Amerićana, smiješak

Rakovskoga, škripalo je pero Chamberlain-ovo, Francuzi su govorili o narodnoj časti, Holandjani su citirali sveto pismo, a sir Henry je svakoga časa izdavao nove naloge.

Sada je mir potpisan. Zelena je mrlja popustila. Popustili su Amerićani. Popustio je i sir Henry. Svi su popustili. O čemu je dakle u basu govorila »Aurora«? Čemu je sir Henry skupljao strašnu koaliciju? Svijet je dosadan i star; on je stariji od rata. Svijet je 60 fiorina mjesečno i izlizani rukav mladoga clerka. Čak je i jaki knaster katkada neukusan. Sir Henry je u svakidašnjici.

Ta svakidašnjica pričinja se glupim ljudima blagdanom. Deterdingu svi čestitaju. Pobijedio je. Tà istrgovao je od sovjeta 5 postotaka. Veli, da je taj novac odredjen za bivše vlasnike, da on, sir Henry, štiti prava osiromašjelih emigranata. Možda je to i zaista pobjeda?.. On je popustio, ali popuštajući on je dobio. Dobio je zelenu mrlju. Ti ludjaci ne mogu više pobijati cijene. Nezavisni su uništeni. Lakirani globus vrti se poslušno. S dragošću pogledava sir Henry na poznatu mrlju. Evo modroga nosoroga: to je Kaspijsko more. Nafta teče . . Usput ih treba upozoriti: rezervoire valja držati u redu. Da se ne ishlapljuju . . . To je njegova nafta! . . 5 postotaka . . . Naravno pobjeda! Sir Henry ima imperij nafte. Sir Henry ima sina-prijestolonasljednika. Uz to sir Henry vjeruje u besmrtnost.

Sir Deterding je u domovini, u Holandiji. Istina, njegova je domovina mnogo veća. Holandijski pjesnik Van Eeden rekao je: »Trgovčeva domovina je — čitav svijet«. Te pjesme se moraju svidjeti Deterdingu. On je svuda kod kuće: u Londonu i u Bataviji, u Haagu i u Baku. Ali ipak on voli svoju sitnu Holandiju. Ovdje se njime svi ponose onako, kako se seljaci ponose svojim suseljaninom, koji je postao brigadir

ili odvjetnik. Eto i danas je pjesnik Doornebos napisao pjesmu o Deterdingu. On naziva sira Henrya »kamenim stupom Nizozemske«. Sir Henry uzvraća ljubavlju za ljubav. On šalje siromašne studente u kolonije: neka ondje traže uspjeha. Daruje za muzej skupocjene slike. U Haagu ima čarobnu kuću na ladanju. U Haagu ima osim toga još i drugu kuću, koja se opaža izdaleka, koja je čitava crvena naduta. To je — uprava imperija. Na pročelju je mjesto heraldičkih lavova ili grifa jedna svečana riječ: »Batavija«. Svake godine, pa ma gdje se on nalazio, žuri se sir Henry odredjenoga dana u Haag: na ples svojoj kraljici. On je — engleski sir. On može, naravno, postati predsjednikom Venezuele ili perzijskim šahom. Ali on prezire titule. On je — samo vjerni podanik Wilhelmine, božjom milošću kraljice Nizozemske.

A možda je to šala? Sir Henry se voli šaliti. Možda su ovdje svi, od kraljice Wilhelmine do kolportera, što raznosi »Telegraph« samo vjerni podanici Henry-Wilhelma-Augusta Deterdinga?

U mirnom Delftu je danas slavlje: tehnika je dala siru Henry-u doktorsku diplomu »honoris causa«. Istina, sir Henry nije sir John Cadman, on nije sušio svoj um naukama. Zato je on »kameni stup Nizozemske«, a isti onaj pjesnik Doornebos prisiže, da je sir Henry pobratim Minerve. Profesori žmirkaju od oduševljenja: ta oni silno poštuju tu boginju. Na rektoru je tradicionalni kalpak i lanac. Rektor govori bez zapinjanja:

— Ponos Nizozemske . . . Čitav svijet poštuje . . . I mi smo smatrali da nam je čast . . .

Velika dvorana je prepuna. Vjerni podanici, oni, što se nalaze na galerijama, zadržaše disanje. Princ Heinrich je ganut. Princ Heinrich nije kralj, on je samo muž kraljičin i on nije imperator nafte, on ima samo skromnu civilnu listu. Princ Heinrich dobro

znade, tko je pred njim. Složio je ruke kao na molitvu. A novi doktor s lakim smiješkom sluša govore. Da, da, naravno, Minerva!...

Po mirnim ulicama niz neizbježive kanale gurkaju se jadni smrtnici, koji nikako ne mogoše doprijeti na proslavu. Oni pozdravljaju sira Henry-a. Oni pozdravljaju doktora Deterdinga. Oni pozdravljaju imperatora nafte.

Onda?.. Onda se ljudi razilaze. Iz uskih kanala izlazi noć. Tu svršavaju novinski izvještaji. Na njihovo mjesto dolazi autorova mašta. Doktor Deterding razgovara sada s noću. Taj razgovor je neokretan, podroban, taman. Mnogo laglje bilo je razgovarati s misterom Teagleom, pa čak i s Rakovskim. Noć ne popušta, a doktor je tvrdoglav i raspaljiv.

Gdje je vidio ovu ulicu?.. Ah, da, na staroj slici! Sliku je kupio u Londonu, na dražbi. Poklonio ju je amsterdamskom muzeju. Neka ondje visi. I neka šuti. Ulice ne trebaju razgovarati. Noć mora šutjeti. Rektor tehnike je već odavno svršio pozdrave. Holandjani iza bijelih zastora piju kavu i čitaju, jedni bibliju, drugi burzovni izvještaj. Oni čitaju: »Royal Dutch« — deset zapovjedi — poštuj — u znoju lica svoga — »Shell» — na sliku i priliku — dividendi — ne poželi — cijene na benzin se ponovno dižu — na dobrobit samih potrošača — položiti dušu svoju...

Tako vele novine i sveto pismo. Tako veli doktor Deterding. A noć, nasrtljiva, nepomirljiva noć tvrdi drugo. Ona se ne da čak ni nadvikati: ta ona razgovara šutke. Doktor juri uz neizbježive kanale, po uskim, skoro nevidljivim, samo označenim ulicama.

Delft nije raznojezični Rotterdam. U Delftu žive skromni podanici kraljice Wilhelmine. Ta otkuda se javiše ove sjene?..

— Sir, mi smo vaši podanici.
— Nizozemski?
— Ne, naftini.
— Osiromašili smo. Obogatili smo se. Nema nas.

Umrli smo. U streljačkim jarcima. Mi smo Meksikanci. Bili smo uz Obregona. A mi — mi smo protiv. Za vas. Mi smo iz Albanije. Ubijali smo druge. A mi smo iz Rifa. Ta i ondje ima nafte. Iz Mosula. Clemenceau nije shvatio. Vi ste razumjeli. Vi, sire. Mi smo francuski vojnici. Mi smo Gruzini. Mi smo vikali: »Sakartvela!« Ta mi nismo znali, što je to — nafta. Postrijeljali su nas. U rano jutro. Mi smo Poljaci. Mi smo makleri. Mi generali. Mi djeca...

— Dosta! Na stvar! Što želite? Dionice? Povišene cijene? Mir?
— Sire, mi smo mrtvi.
— Vi dakle želite smrt?
— Doktore, zaboravili ste — a besmrtnost?..
— Sada shvaćam — vi želite besmrtnost?..
— Imperatore, smiluj se! Mi ne želimo besmrtnosti. Mi ništa ne želimo. Nas nema.

Sir Henry se ogledava: ista ona noć, svjetiljke i sjena. Samo jedna sjena

— Lady to ste — vi?.. Ili, oprostite, jeste li i vi iz Venezuele?..

Sjena šuti. Onda se sjeća: dvorac, jezero, mjesec. Mister Teagle ga je čekao u salonu za pušenje. A sjena je jurila drvoredima.

— Lady, vi ste — smrt.

Sjena šuti. Sjena je vanredno nalik na sira Henry-a, na Henry-Augusta-Wilhelma.

U kanalima je tamna voda, ljepljiva voda. Možda to i nije voda, nego nafta. Nafta je posvuda. Proizvodnju valja hitno umanjiti. Začepiti. Oglasiti, da nafte više nema. Nigdje. Jer inače danas Venezuela. Sutra — Kolumbija ili Ural. Cijene lete. Imperij se ruši. Čemu je on živio? Što će odgovoriti Sucu? Što će odgovoriti svima ovima bez kostiju iz Venezuele?..

Ali stojte! Nafta je — energija svijeta. Nafta je svima potrebna. Radi blagostanja potrošača. Parobrodi, automobili, aeroplani. Vrtite se! I to brže! Zašto oni sjede iza zastora? Oni moraju juriti. Kućo, leti u

zrak! Moste, odbij od obale! Ta bacite bibliju! Ja ću je pročitati za vas. Kasnije, jednom. Nakon smrti. Ja vam zapovijedam: jurite! 100, 200, 300 km na sat!..

Ali ako se umore? Ako zamole: »Čemu tako brzo? Zašto? Kuda? K smrti?.. Ta čovjek laglje stane, nego nafta. Nafta teče. Prodavat će je za sitan novac. Dionicama »Royal-Dutcha« će ložiti peći. Nafte je tako mnogo! To je nafta u kanalima. Ili nije nafta — krv je. Svejedno! Onda je odviše krvi. I svi će se umoriti. Kao on. On je umoran, vrlo umoran. Tetura. Tetura u sjenu.

— Lady, ostat ću s vama.

— Sire Henry, prevarili ste se. Ja sam za druge. Za Albance. Napunite svoju lulu i sjetite se: imperij čeka. Nisam ja za vas. Ta vi ste, sire Henry, besmrtan.

BURZA

1.

— Citroen — 1841...

To je Akropola i stolna crkva sv. Petra. Ovdje poštuju jedinoga boga, čije se ime ne smije izustiti, a klanjaju se tu trima tisućama svetaca. Njihova imena, zvučna i zagonetna, napunjaju visoke svodove, ona izlaze na trg, razilaze se po uskim pariškim ulicama; zalijevaju bankovne urede, gdje je sve puno knjigovodstvene žurbe, namješteničkih jada i opušaka na staklenim tezgama; ona prodiru svuda: u uredništva novina, u ministarske kabinete, u spavaonice ljubavnica prosipavajući ondje po sagu puder ili biser; lako uzlijeću na Eiffelov toranj, da postanu valovima božanstvenoga etera, koji obavija i normandsku farmu i palubu prekooceanskoga parobroda i automobil Citroena usred pijeska Sahare. Velika imena, znoj presladak i težak kao mošus, ljepljivost krvi, zagušljivost sanja, pamćenje, blagotvorno očajanje: »Royal-Dutch«, »Rio-Tinto«, »Thomson-Houston«, »Canadian-Pacific«, »Malopoljska«, »Santa-Fé«. Ne, nije to bakar, nije to nafta, nije surova materija svijeta, nego su imena svetaca, kolebanje brojeva i valova, pobožna strava čovječanstva.

Negdje daleko klonulo umiru nepoznati ljudi i ne naslućujući, da se ovdje, u ovom hramu s neizbježivim kolonama svakoga dana od dvanaest do dva vjernici za njih tiho mole.

Rumunjska. Crna zemlja. Ni drveta, niti travčice. Samo tornjevi izvora, žega i smrad. Vjerni podanici sira Henry-a vrve medju cijevima i cisternama. Tu-

robni su, prljavi i smrde od nafte. Ovdje pako je samo nježno ime:

— »Astra-Romana«! Prodajem 80 po 376!

Pokraj Pengama kao uvijek curi sok iz heveja. Zaudara kiseleći mliječni sok. Mister Dawis prevrće se na sivim plahtama, oboren napadajem groznice. Kuli se vrte i padaju kao komarci.

— Kupujem »Malacca« po 311!

U Kapstadtu traže Crnci diamante: »Johannesburg« — 95. U solunskoj luci tovari se lišće nježnoga duhana: 1117. U Indokini — fosfat: 310. Sentimentalni misteri žure se sa svojima polovicama u Evropu: »Spavaći vagoni« — 674. »Švedske žigice« — 2895. Ta komu nisu potrebne žigice?.. Doktori propisuju bolesnima na jetrima rudne vode: »Vichy« — 2645. Bolesni na jetrima potajice loču likere: »Cusenier« — 2850. U Galiciji udaraju krampovi rudara: »Dombrova« — 1948. Evo ulaze u gostionicu sjajni mladoženje. Šest visokih vratara teškom mukom vuku duge kovčege oblijepljene kao globus šarenim etiketama: »Hotel Continental« — 655. U Genovi je osudjen plinski rat, ali ostaju umjetna gnojiva, ali ostaje sva nesavršenost ljudske naravi: »Nitrat« — 323. Na Montparnasse-u u kavanu dolaze turisti pogledati, kako to žive veliki umjetnici; turisti piju, naravno, pivo i zaglédaju jeftine djevojke: »Rotonda« — 189.

Župljani velikoga hrama ne vide niti nafte, niti djevojaka, niti tutije. Ne vide što više ni ljepuškastih zelenih papirića, na kojima su otisnute heveje, tornjevi, goli Crnci, dimnjaci, pšenična polja. Papiri leže u pretincima neizgorive blagajne. Ljudi ovdje daju jedan drugome samo brojeve, zvuk, najfiniji eter.

Njihove su uši osjetljive: oni čuju, o čemu šapće zemlja. Neka samo bukne požar u Transilvaniji ili se rodi novi meksički general, pa odmah podrhtavaju brojčani nizovi. Na izborima u Norveškoj propali su konzervativci! Nadjena su nova nalazišta srebra! Brojevi dršću. Dršće glas: prodajem, prodajem, prodajem!..

Izvoz kaučuka iz engleskih kolonija pao je u svibnju sa 49.800 tona na 43.960, a Ford je ponovno otvorio svoje tvornice. Dionice »Padang« rastu. Revolucija u Kitaju popušta. Može se uvoziti roba... Na putu je zabrana: gospodine kapetane, vadi der 800 funti!.. U računskoj godini — 6.084 broda. »Suez« visoko skače: 1.264. Kupujem!

U New-Yorku se opaža višak šećera. 145.000 tona ga je previše. Vlasnici šećernih dionica bolno uzdišu: »Point-à-Pitre« juri nizbrdice — 2.685.

Pronadjen je nov način reprodukcije: »Neogravüra«. To je naravno na dobrobit čovječanstva, ali dionice »Publication Périodique« u to vrijeme padaju: 635.

Za dva su tjedna u Južnoj Africi izbori. General Smuts?.. Ili general Herzog?.. Izgledi su jednaki. Dionice nalazišta zlata »Goldfield« i »Brakpan« sad rastu, sad padaju. General Smuts?.. General Herzog?..

Ali evo sve je zaboravljeno: i pobjedonosni bakar »Rio-Tinto« i šećerna bolest i afrički generali; zaboravljen je čak i škandal nekakvoga »Colomb-Oila«: tamo nije bilo niti nafte, niti novca, niti ljudi, koje bi se moglo uhapsiti da se zadovolji duša. Sada je sve zaboravljeno. Sada je pod svodovima samo ime »Citroen«.

— »Citroen« 1840!

— 1845! Kupujem!

— 1860!

Kao uvijek u tvornicama Clichy, Levallois i Javel brenči željezna vrpca. Piere Chardain kao uvijek natiče kolute. Kvrckaju strojopisačice. U garaži čekaju uzbudjeni naručitelji. G. André Citroen sprema izvještaj o carinskim pregradama: industrija automobila se guši!.. Preša tipa »Toledo« preša kovinu i meso. Ondje je — utorak, svakidašnjica, rad.

A ovdje je rika, oduševljenje, katastrofa: »Citroen! Kupujte »Citroen!« Samo »Citroen!« Brže. Vidite — 1865! Nečuveno! Dobiti u igri! Obogatiti! Spasti se! Brže! 1880!

U tijesnim telefonskim kućicama viču znojni makleri:

— Halo! »Citroen«. 60, 65, 70, 80.

Ondje, gdje su opušci na tezgama i mnoštvo knjiga ne pušta ravnatelj malene banke iz ruku telefonske slušalice. Šuti. Sluša: 65, 70... Onda tare rukavom čelo i pišti:

— To je zacijelo sindikat... Michot, halo, kupujte!... Do 90...

Kraj tezge se gurkaju igrači. Sa ženskih lica silazi puder: vrućina. Muškarci turaju opuške u tintarnice. Žureći se bilježe narudžbe. Ruke doršću, a brojevi skaču — sedam svetih slova: »Citroen«.

Mladi clerk skače s mjesta: ima, vidite li, grčeve u želucu, ali trči u obližnju kavanu. Ondje ne pije kave. On telefonira svojemu stricu, umirovljenomu vrataru liceja Michelet:

— Možeš kupiti deset »Citroena«. To je posvema sigurno. Vidio sam Collotove narudžbe. To znači — bez opasnosti... Samo brže!..

Prodavači novina jure sa sivim, još vlažnim listovima. U novinama ima naravno mnogo stranica i mnogo novosti. U Grenoble-u na primjer zaklao je momčić staricu. Španjolski je kralj razgovarao danas veoma hladno s Primom de Riverom. Eksperti su se odmarali. U Slovačkoj se sudi ciganima-ljudožderima. Ali sve to samo proleti. Pravi život počinje dalje: burza bilježi silnu potražnju za »Citroenom«. U upućenim krugovima tvrde, da je ta haussa vezana s namjerama nekoga velikoga američkoga trusta da sakupi u svojim rukama dionice poduzeća. Članak: američka opasnost. Informacija: »General-Motors« ide na Evropu. Opaska: prema glasinama Citroen vodi pregovore s »General-Motors-om«. Brzojav iz Moskve preko Rige; ovaj put nije niti glad, niti ustanak u Gruziji: Citroen organizira ekspediciju u Turkestan. Citroen sprema sporazum sa sovjetima. Odio »industrija«: obzirom na proširenje izvoza povisuje Citroen u najbliže vrijeme proizvodnju na 1000 strojeva dnevno. Odio športa: kako se govori, Citroen će doskora izdati novi model, koji će imati sve prednosti prijašnjih, ali će biti još jeftiniji. Burzovni odio: 1960. 1975.

Vrpca brenči. Preše tutnje. U Javelu i u Levalloisu.

Makler Cheloné skokom trči uskom ulicom Vivienne. Ništa ne vidi. Pun je uzvišena samozaborava. Ima ridje brkove i oči bakantice. Srušio je nekakvu staricu. Nije dospio ni izgovoriti: »oprostite«. Kao ptica uzlijeće na stube hrama. Viče. Viče prastaro: »evoe«.

— 85! Kupujem!..

U malenoj ulici pokraj same burze nalazi se neugledan doduše na oko, ali potpunoma vrijedan pažnje restaurant pod imenom »Zlatna patka«. Ondje zajutarkuju vrijedni burzijanci. Oni hvale paštetu od fazana i Mexican-Eagle«, jedu iz školjki neku sadržinu s mayonnaise-om, zalijevaju pad električnoga sindikata »Pommardom« iz dvadeset i prve godine. Od vremena na vrijeme zalijetaju u nj zadihani makleri. Oni, koji zajutarkuju, gledaju na listiće notesa, te ne dožvakavši komadića, mrmljaju: »Nastavite, do 425«.. Makleri trkom odilaze. Oni se i sami nadaju zaraditi na ovom »Brakpanu«. Doći će vrijeme, pa će i oni ovdje zajutarkovati izdavajući izmedju dva gutljaja šampanjca važne odredbe: prestanite, kupujte, stop kod 70.

Vratar takodjer dobro poznaje sve goste. I on voli poigrati. Pružajući kaput g. Leblois-u pita s razumijevanjem stvari:

— Što mislite, gospodine Leblois-u, hoće li bakar još rasti?..

G. Leblois, bakreno-crven od pure i od »pommarda« smije se bodro:

— Kao tijesto, prijatelju moj! Ne trebate sumnjati...

Vratar znade, tko pije običan bordeaux, a tko »Lafitte« od 78. godine, tko igra na malo, a tko sačinjava velike sindikate. G. Aubert mu daje na čaj uvijek jedan franak: to nije bogzna što, ali g. Aubert vodi velike poslove. Tà nedavno je on organizirao pad »Kali-a«. Pustio je glasine, da su nadjena nova nalazišta potaše u Perziji, kao i u okolišu Mrtvoga mora, pa je spustio tečaj za osam točaka. Vratar vjeruje sveto u moć g. Auberta i oduševljeno pogledava na maleni stolić u kutu: g. Aubert siše špargu i ravnodušno gleda u daljinu. Teško je reći, da li je veseo ili žalostan, na što igra — na porast ili padanje, čim je na kraju zabavljen njegov mozak: bakrom ili ugljenom?

Kod svih stolova govore sada samo o »Citroenu«. Čuvši odisaj maklera, gosti mažu stolnjake vinom tamnim kao bikovlja krv. Evo ovaj je prodao prije dva sata 80 »Citroena«. Može li on sada mirno glodati listiće artičoke?.. Samo g. Aubert čuva svoj mir. Ne tiče ga se »Citroen«. Možda se bavi »Salonikama«?.. Tko zna! On lagano siše špargu. Eno k njegovu stolu prilazi mladić s bilježnicom. Nešto pokazuje g. Aubertu. Ovaj, ne otkidajući se od jela, progundja:

— Dobro. Nastavite.

Vratar skidajući prašinu s cilindera šapće:

— Što mislite o »Citroenu« g. Auberte?

G. Aubert sliježe ramenima:

— O tom uopće ne mislim. Ded zovnite stroj!

G. Aubert sjeda u automobil. To nije »Citroen«. Ne, g. Aubert je dovoljno zaradio i na bakru i na potaši, da bi mogao nabaviti valjani »Buick«. Vozi se lijeno se njišući. Ne gleda kroz prozor druge automobile. Ne čita izvještaja burze. Mirno pritište puce. Na vratima je daščica: »Uredništvo Republikanskoga financiera«. G. Aubert šuteći pozdravlja. Urednik mucajući šapće:

— No, što je?.. Što?..

Urednik ima pleten prsluk. Brci mu smiješno poskakuju. Nalik je na kvočku. G. Aubert ponajprije vadi cigaretu, kucnuvši njome o dozu, pali je, onda sjedne na izlizan stolac od voštana platna, pa razvlačeći lijeno riječi, veli:

— U redu. Posljednji tečaj 80. A sada se dajte na posao. Najbolje zagrizaju na konzorcij...

Otrvši staro pero o prsluk, urednik piše velikim slovima punim raskošnih zavijutaka: »Moramo izvijestiti o pregovorima Citroena s »General-Motors-om«, kao i s tvornicama Opela i Fiat-a. Uspon vrednota je na taj način potpunoma pravilan, pa možemo samo preporučiti svojima...«

Staro pero škripi. Urednik glasno diše: bez sumnje, on je uzbudjen.

2.

G. Aubert čita Marcela Proust-a. Živi medju siamskim mačkama, medju krajobrazima van-Gogha i starinskim globusima sam s kicoškim i prljavim slugom Luisom. Nitko ne bi rekao, da je to — stan burzijanca. Godišnji izvještaji, tečajni izvještaji, novinski izresci, sve je zasuto pjesmama nadrealista, fotografijama marseilleskih pajzla i srebrnim pepelom cigara.

Nije se g. Aubert uvijek bavio fosfatom ili bakrom. Prije je i sam bio pisac, čak socijalist. Htio je poći tragom Emila Zole i boriti se za pravednost. Tada je prezirao raskoš i »Crveni Ljiljan«, životnu stazu g. Millerandа i šakalsku riku oko burze. Bio je mlad

i nepomirljiv. Iznajmljivao je malenu sobicu u ulici Monge i vozio se u drugom razredu tramvaja.

Godine su prolazile. Roman Paula Auberta »Povijest nahodčeta«, izdan ušteđnjama njegove stare tetke, prodan je u četrnaest primjeraka. Nitko nije o njemu napisao ni jednoga retka. Knjiga baš nije bila tako slaba, ali u Parizu svakoga dana izlazi desetak novih romana, a kritičari imaju svega dvije ruke i jedan želudac. Aubert se nadje uvrijedjen: nadje se uvrijedjen ne samo od kritičara, nego i od čovječanstva.

Pisao je u novinama lijevoga smjera izazovne feljtone. Tražio je revoluciju: samo revolucija može prozračiti Evropu!.. Ali mjesto revolucije dolazili su općinski izbori i socijalistička stranka slavila je bučno pobjedu: u Blois-u dobila je 68 glasova. Gradjanina Auberta zahvati najozbiljnija čama. Tada se upozna s Lucienne-om. Lucienne je bila obična modrooka stenografistica. Raspitavši se oprezno o imućstvenom stanju novoga obožavatelja, ona je s njime jednom objedovala u jeftinom pajzlu, malo prkosila, malo uzdisala — ta imala je modre oči, a onda se mirno udala za agenta osiguravajućega društva. Onda je Paul rekao svome prijatelju, medicinaru, da ima staroga slijepoga psa, pa da treba strihnina.

Mogao je umrijeti. »Zlatna Patka« onda ne bi upoznala tako solidnoga gosta!.. Nije umro. Možda je toga rujanskoga jutra bilo odviše lijepo vrijeme, pa je sunce nadvladalo sve? Možda se naš mizantrop iznenada uplašio bolova u želudcu? Lutao je čitav dan ulicama, onda je zaspao, a probudivši se sutradan, pružio se ponešto umorno. Ništa se ne da učiniti — živjeti se mora, pravednost je glupost, nikakve revolucije ne će biti, Lucienne pa i sve ostale je lako dobiti, za to treba samo novca. Zato ćemo dakle, prijatelju Paule, zaradjivati novac!..

U duši se Aubert ipak nije mogao osloboditi od svoje ljubavi za književnost. Postao je sitnim suradnikom jedne od burzijanskih novina, ali pišući slavospjeve sumnjivoj banci »Hutkins & Co« ili hvaleći akcije fantastične »Quatemala« ponavljao je često omiljele riječi Chamforta: »U životu čovjekovu svakako nastane vrijeme, kada srce mora ili pući ili okameniti se«. Spremio je bocu u ormar, prema tome mora sada naivnim provincijalcima turati u ruke ove papire rudnika, što ne opstoje. Izbor je učinjen!

Prošle su dvije godine. Žurnalist Paul Aubert postao je g. Aubert, gost »Zlatne Patke«, uzvanik najboljih pariških kuća. Pomogle su ga dionice nafte. Igrao je na porast i dobio je. Njegovo se blijedo i melankolično lice pretvorilo u barometar i stotinu ljudi svakoga dana nagadja: da li je žalostan ili veseo danas g. Aubert?..

Slučajno je sreo Lucienne. Pozvao je na šetnju po Boulogne-skoj šumi. Lucienne je kriomice pogledala »Buick« i stidljivo se smješkala: njen muž tek mašta o malenom »Citroenu«. Aubert ju je mogao dobiti. Nije je uzeo. Da li je to bila stidljivost, još živi osjećaj, ili samo lijenost?.. Pažljivo joj je pomogao izaći iz automobila i opazivši u njenim očima čudjenje, nasmjehne se:

— Vidite, Lucienne, ja sam sada vrlo zaposlen. Tà više ne pišem romanâ. Zaposlen sam vrlo surovim poslom: igram na burzi. Drugim riječima, moje se srce okamenilo...

G. Aubert nije slučajno izabrao »Citroen«. Sve je uzeo u račun: živahnost na automobilskom tržištu, naravni porast papira, glasine o pregovorima s Amerikom, sporazum s Poljskom, napokon, blizinu godišnje skupštine. Pripremne radove načinio je za njega već sam g. Citroen. Na njemu je bilo samo da dovrši stvar. Dionica stoji 1560. Lako ih je dovesti do 2200. Kod vješte prodaje ne će pasti više od 100. Na taj se način može na svakoj zaraditi 500. Za operaciju

potreban je slobodan kapital. Milijun i pol. Sastavit ćemo dakle malen konzorcij. Gospodin Poulaille, g. Cressillon, urednik »Republikanskih financija« i konačno on, Aubert. 500.000 za štampu. Nakon kupovanja prve partije — g. Poulaille uzima zajam na dionice. Dovesti tečaj do 2000. Dalje se ne gurati. Za svakoga učesnika osigurano je 600—700 tisuća čistih. Konzorcij je bio osnovan u posebnom kabinetu restauranta »Normandie« i posvećen potpunoma dostojnim dogadjaja »Mouton-Rothschildom« iz g. 1893.

G. André Citroen pročita jednom izjutra posvema iznenadjen u svima dobro upućenim novinama, da on tuče sve svoje protivnike i da budućnost pripada samo njemu. Začudio se, ali se nije uvrijedio. Ta znao je, što je šala i što je to burzovni konzorcij. Uostalom nije imao ništa protiv povišenja tečaja. Samo kad bi se ti nepoznati dobročinitelji znali zaustaviti!.. Ako se razmašu, može slijediti nagli pad, pa će kreditu g. Citroena biti zadan osjetljiv udarac. Najvažnije je znati se za vremena rastati sa zelenim suknom! G. Citroen uzdiše. On dobro razumije, da uteći ne može. »Kupujem!..« G. Citroen uzima slušalicu:

— Koliko?..

Zanijelo ga tudje igranje. Ovoga trena nije predsjednik upravnoga vijeća, ne, on je samo igrač. Srce udara. Iz slušalice dolazi nerazumljiv šum kao iz školjke: to šumi vrijeme. Napokon: 75! G. Citroen se smješka: imaju ljudi sreću!.. Ponovno devetica...

U Parizu ima oko tri tisuće novina i žurnala, koji se bave burzom: »Ekonomski pregled«, »Za i protiv«, »Maleni financijer«, »Novac«, »Burzovni vijesnik«, »Francuska banka«, »Nenotirane vrednote«, »Tendencija«, »Izvještaj efekata«, »Lisnica Francuza«, »Glas

financija«, »Kapital«, »Burza i republika«, »Argus«, »Apropos«, »Gore i dolje«...

Konzorcij, koji je osnovao g. Aubert, odredio je za štampu svega 500.000. Valja se dakle ograničiti samo na malen broj izabranih. Kampanju počinje dioničar sindikata »Republikanski financijer«. Njega odmah podupriješe 36 novina. Ostali šute. Oni šute radi toga, što su svi ljudi optimisti, a ponajviše urednici burzovnih novina. Nadaju se zaraditi svojom uljudnom šutnjom.

Halo! Halo! U Pariz je doputovao mister Sloan, predsjednik »General-Motors-a«. Put mistera Sloana u tijesnoj je vezi s budućnošću Citroenovih tvornica.

Uz to je »General-Motors« mnogo jači i okretniji od Forda. »General-Motors« prodao je godine 1928. 1,842.443 stroja, što čini 42 postotka čitave američke proizvodnje.

Citroenove tvornice ponovno su potpunoma preuredjene. Spremne su za pojačanu proizvodnju. Iduća sezona obećava, da će biti osobito sjajna. Od siječnja diže se naglo krivulja narudžaba. 52 postotka sviju pariških automobila su »Citroeni«. Madridski taksametri su — »Citroeni«. U Japanu je otvorena prva podružnica...

Financijska strana poduzeća »André Citroen« zaslužuje potpuno povjerenje. Za Citroenom stoji, kako je poznato, najsilnija banka »Braća Lazar«.

Prošla godina dala je 24.85 dividenda. U ovoj godini očekuje se porast prometa kao i dividenda.

Novine pišu značajno i pjesnički. Pozivaju se na narodne interese i na organizaciju.

Stric promućurnoga clerka, umirovljeni vratar, nije izdržao. On dobiva sićušnu mirovinu. Novac ne dostaje niti za čašicu ruma, niti za paketić duhana. Odlučio je malo zaraditi: svi zaradjuju na tima papirima, a u čemu je on gori od drugih? Kupio je deset »Citroena«. Sada je prestao spavati. Noću stojeći kraj svjetiljke, po stoti put čita burzin izvještaj. »Citroen«

raste, ali starca bune nerazumljive riječi: »Opća tendencija je više u iščekivanju radi odgode stručnjačke odluke, kao i zbog blizih izbora u Engleskoj«. Starac glasno i žalobno uzdiše: Gospode, što ulazi tu Engleska?.. Ta Citroenske tvornice nisu u Londonu, nego ovdje, u blizini, na obali Javel... to li će biti sutra s tima stručnjacima? Da se nategne još po stotina na dionicu, a onda ih može prodati, ipak je bez dionica mirnije u duši!..

G. Aubert je kao i prije miran. Prije spavanja čita Paula Valéry-a. Onda ispije čašu »vichy-a«, navije sat i zapada u snažan i dubok san. Sanja o maklerima, tlačilu, haljinama Lucienne dubokim izrezom i jako kreštavim papigama. Sve su te prikaze žustre i bez veze. Spušta se noć. Više ništa ne vidi. Ali onda najednom izlazi golemo uvredljivo sunce. Ono je od bakra. Blješti kao kuhinjski poslužavnik. Sili g. Auberta da otvori oči. No da, sve je to vrlo jednostavno: zaboravio je ugasiti svjetiljku!.. Sada može mirno spavati. Ali od posljednjega se sna namršti: sunce je bilo od bakra... Danas na burzi nije nitko htio čuti za »Citroena«. Svi su ludovali za »Anacondom« ili za »Dodge Brothers-om«. Vrag neka nosi to bakreno sunce. U nezgodno je vrijeme izašlo...

U New-Yorku su cijene bakru naglo porasle. Jučer za — 18 centi!.. Bakrene dionice rastu. Žicama, medju seoskim lastavicama, medju nepokretnim pospanim ribicama, na nebu, pod vodom jure vreli brojevi: »Nevada« 46, a odmah nakon toga počinju pariški makleri zdvojno vapiti:

— »Rio-Tinto« — 6700! Kupujem!

— 6800!..

G. Aubert ne može nikako zaspati. Čuje brujanje žica i škripanje krede. To je bakar. On silno raste. »Citroen« je potisnut. »Citroen« je postrance. Nije to

krivnja Auberta. On je učinio sve. Nije mogao predvidjeti bakrenoga sunca. Što, ako čitava stvar propadne?.. G. Aubert pije »vichy« i nespretno se prevrće.

Može se naravno sutra početi prodavati. Dionice će letjeti na 720—780. Na kraju će ostati malen dobitak. Ali ne, to je nemoguće!... Onda je bolje proigrati sve!..

Mnogo je vremena prošlo od onoga dana, kada je razočarani Aubert odlučio zamijeniti slavu Emila Zole za tekući račun u jednoj od kulisnih banaka. Zaradio je milijune i proigrao ih. Uvjerio se, da novcem može dobiti sve: Lucienne, automobil »Buick«, pjesme nadrealista, odane darove, prijateljske zagrljaje, sve osim možda sreće. To je — jednostavno kao u staroj melodrami. Sreće uopće nema. Preostaje jedno — igra, samo ona može prisiliti okamenjeno srce, da jače udara. G. Aubert je postavio na »Citroena«. Mora dobiti. Bakar je — udarac, ali nije smrt. Konzorcij može lako proživjeti nekoliko dana. Groznica će popustiti. G. Aubert će postići za čim ide. Svakako će postići. Svakako...

G. Aubert je zaspao.

U jutro donosi Louis smješeći se uljudno i drzovito, namirisan i prljavih noktiju, nekoliko pisama i novine. G. Aubert ponajprije otvara novine: tu je najvažnije: bakar. Hm!.. U Londonu tona — 76 funti. Ogavno!.. Kiša, ružno vrijeme... Nemarno pregledava novine. Što je s tim stručnjacima?.. Najednom se diže. Nestalo je običnoga mira. Prsti g. Auberta srdito deru mekan papir. On čita: »Porast Citroenovih dionica ima otvoreno špekulativni značaj, pa smatramo svojom dužnošću upozoriti«.. Louis stoji spreman s ogrtačem za kupanje. G. Aubert viče:

— Odijelo! I brže!..

Pun je očaja, bjesnila, sile. Pred njim je nepoznati neprijatelj. To je gore od bakra!.. Stvar je

jasna: netko igra na pad. Kod toga se sve može svršiti običnom katastrofom.

Kavu? Do vraga! Stroj! Brže!.. Preostaje samo jedno: zgaziti onoga, ili sam crknuti.

Pjesme Paula Valéry-a lete na pod.

3.

Velika je i prekrasna pariška burza! Bez nje ne bi se dimili parovozi usred argentinskih prerija, ne bi gorio plin u kuhinji radničkoj, ne bi blistali briljanti na mesu lihvarskih žena, bez nje ne bi bilo niti rumunjskih liberala, niti tramvaja u Lisabonu, niti automobila, niti progresa, niti kulture.

Kontoirist Jean René ne misli uostalom o veličini svijeta oko sebe. Pokorno bilježi u golemim knjigama imena papira, imena klijenata i brojke. Jedna od tih imena bogate, druga siromaše. Imaju automobile, djecu, revolvere, sluge, suze. Za Jeana René-a to su samo imena. On misli na to, da je njegova žena bolesna od plevrita i da joj je liječnik propisao obilnu hranu. Liječnik je izgovorio te dvije riječi jednostavno, kao da Jean René nije skroman kontoirist banke »Raymond Barret & Co«, nego jedno od velikih imena, kao da je on — g. Cressillon, uz čije ime stoji: »3000 »»Citroen«« po dnevnom tečaju«. Otkuda da René uzme tu »obilnu hranu?..« Kontoiristova ruka oršće. Umalo te nije zamrljao osmu narudžbu g. Mateux-a: 425 — »Rio-Tinto«.

Jučer je na pariškoj burzi preprodano 2,980.008 papira za svotu od 1.621,864.425 franaka. Milijarda i šest stotina milijuna. Jean René dobivao je mjesečno 750 franaka, 25 franaka dnevno. Vlasnici banke »Raymond Barret & Co« zaradili su posljednje godine više od četiri milijuna. Banka je sudjelovala u mnogim sindikatima: izazvala je sniženje norveškoga dušika i na tome dobila za dvije nedjelje milijun. G. Raymond Barret kupio je vilu u okolici Nizze: on boluje od reumatizma, pa voli toplinu. Plaće namještenicima g. Barret nije povisio. Tko može reći, što ga čeka sutrašnjega dana?.. A ako propane na kakovoj operaciji? Treba štedjeti! Vila u Nizzi to je kapital, a plaća namještenicima to je izgubljen novac. Osim toga plaćaju neke banke čak 600 franaka mjesečno. Čemu da se on bavi dobročinstvima?..

Neki od drugova René-ovih živu vrlo lijepo: voze se na automobilima, pohadjaju »Moulin-Rouge« i kupuju skupe kravate. Dobivaju isto tako 750 franaka. Ali oni ne upisuju tupo imena i brojeve kao René, ne, oni prosudjuju, zašto eto g. Barret prodaje »Norveški dušik«, zašto je g. Cressillon dao nalog, da se kupi toliko i toliko »Citroena«. Oni znadu vrijednost i značenje svakoga klijenta. Neopazice škripeći rdjavim perima ulaze oni u svetilište. Oni počinju igrati. Oni ili zaključuju poslove sa sitnim igračima, ili za nekoliko stotina franaka prodavaju »tajnu«. Nemarno spremaju mjesečnu plaću u džep prsluka — to je za cigarete! Ali René je pošten i glup. On znade samo svoj posao: otrti pero krpicom, nagnuti glavu i pomno upisati: ime čovjeka, onda ime papira, onda broj, sve to lijepim glatkim rukopisom, bez popravljanja. Kada mu spominju »tajnu«, on u čudu sažima ramenima: ta on nije igrač, on je običan kontoirist.

Dogodilo se to ovako: najprije je liječnik rekao o boljoj hrani, onda je Luiza prestala jesti, čak je odbila i kokošju juhu. Dobila je silnu vrućinu. Došao je i liječnik i flegmatično mahnuo cijevčicom. Propisao je lijek. Vrućina je pala i Luiza je otišla na rad: šivala je šešire u radionici u ulici Pépinière. Ali je i nadalje kašljala i neprestano se tužila, da nema više snage. U večer se znojila. René ju je ponovno poslao liječniku. Luiza se vratila kući s dugim receptom i zaplakanih

očiju. Liječnik je rekao, da ima tuberkulozu i da mora otputovati na jug u sanatorij.

Onda je René šapnuo jednomu od sitnih klijenata:

— Znadem siguran posao. »Lisabon« mora porasti. Kupite dionice i dajte mi četvrtinu dobitka. Nikada se nisam time bavio, ali oboljela mi je žena...

René se slabo snalazio u burzovnim kombinacijama, ma da je u banci »Raymonda Barreta & Co« proslužio jedanaest godina. Dao je klijentu prenagao savjet. Istina je g. Coledeau dao je nalog za kupnju veće partije »Lisabona« i nema sumnje, g. Coledeau je krupan klijent. Ali René nije shvatio lukavu igru: g. Coledeau bio je u konzorciju, koji je igrao na sniženje »Lisabona«, kupovalo se radi zabašurivanja istine. Za nekoliko dana počeo je »Lisabon« naglo padati. Klijent je psovao. Udarao je drškom od palice po staklenoj tezgi. Vikao je René-u: »Vi ste stara varalica, prevarant!« G. Barret pozvao je René-a na stranu:

— Vi škodite ugledu naše banke. Ako se to ponovi, morat ću vas odmah otpustiti.

Prošlo je još nekoliko nedjelja. Došao je red na led i jastuke s kisikom. Luiza je umrla u rano jutro. Ležala je otvorenih usta kao riba. Nije imala zraka. Zrak je bio negdje daleko, možda u Nizzi...

Tada se i dogodio u uglednoj banci »Raymond Barret & Co« nečuven slučaj, o kojemu su dugo govorili svi clerki gradske četvrti: Jean René sjedio je kao uvijek nagnuvši glavu i pisao. Ali pred njegovim očima bijahu otvorena usta Luizina. Pobrkao je sve: g. Cressillon je dao nalog za kupnju »Citroena«. René ga je ubilježio u rubriku »prodati«. Još gore od toga, on je turio u džep zajedno s rupčićem nalog g. Cressillona. Spriječio je g. Cressillona, da kupi 3200 dionica. Možda je zadržao za jedan dan porast papira. I ne znajući upleo se najednom u život svetilišta.

G. Cressillon je vikao:

— Taj je kontoirist potplaćen!.. Zacijelo je dobio nekoliko novčanica... Nikada nisam mislio, g. Barret, da se u vašoj banci mogu nalaziti špijuni različitih konzorcija!.. Izgubio sam 11.000. Dobro je još, da sam na vrijeme opazio.

G. Cressillon je pripovijedao g. Aubertu o neugodnosti, koja mu se desila. Ali g. Aubert se nije čak ni nasmiješio.

— Što je na stvari, g. Auberte? Radi čega ste zabrinuti?.. Mislim, da će bakrena groznica za koji dan pasti. A ovaj kontoirist!.. Ha-ha!.. Kako vam se svidja sva ova pripovijest?..

— Ne volim burzovne anegdote. Što se tiče bakra, imate naravno pravo. Ali predvidjaju se neke komplikacije: pogledajte što je ovdje napisano.... To je — ili Fochard ili banka »Delonnais«...

Razgovaraju u »Zlatnoj Patki«. G. Aubert se prestao sakrivati. Čak je savjetovao vrataru igrati na »Citroena«. On pojačava stvar svojim autoritetom.

Prilazi makler. G. Aubert pregledava brojeve. Brišući usne veli lakaju:

— Iako imate patku na firmi, ne umijete spremati rouenske patke. Odnesite to.

Onda mirno veli g. Cressillonu:

— Kampanja je počela. »Citroen« je pao za 60..

U to vrijeme ide žalobnim pokornim korakom Jean René. Ne plače. Samo se od vremena na vrijeme klonulo usekuje. Na grobu je — maleni vijenac od bisera. Kod kuće je ostao krevet za dvoje. To je sve. Iz banke »Raymond Barret & Co« — René je naravno izbačen. Luiza je umrla. Sada će se vratiti kući sam. Čak i bez lijesa. A što će biti dalje?.. U glavi René-ovoj mrse se misli kao nepočešljana kosa. To nije život, nego škripac. Možda se treba pokoriti?.. Crkva... Ispovijed... Nebo... Susret s Luizom... Ili se upisati u komunističku stranku, da viče na ulici gorkim i promuklim glasom: »Neprijatelji, neprijatelji, neprijatelji«?... Ili napokon domoći se revolvera i

uvući se noću u stan g. Cressillona? Ondje ima dionica, briljanata, novaca... Onda — samo jesti i spavati. Mnogo spavati, da se ničega ne sjeća. Da se ne sjeća Luize. Da potpuno zaboravi... Potpuno...

Čuvar lijeno zijevajući otvara vrata groblja.

— Desno, lijevo i ponovno lijevo. 16. aleja...

René se usekuje. Tà sahranio je ženu. Uostalom to nikoga ne zanima. On nije čak ni kontoirist. On je sada izvan burze i izvan života. Najbolje je — umrijeti. Na 16. aleji ima još mnogo slobodnih mjesta.

4.

G. Aubert nije odmah saznao, tko su njegovi neprijatelji. Istina, »Banka Delonnais« bila je upletena u stvar, ali konzorcij je osnovao g. Sandou, ma da su svi govorili, da g. Sandoua i nema u Parizu, da je prije dva tjedna otputovao na odmor u Biarritz. G. Sandou je radio potajno. Svoje je dane provodio uz telefon. Dao je za štampu više od g. Aubert-a, pa su progovorile novine, koje su uljudno šutjele.

Financijsko vodstvo društva »A. Citroen« ne zaslužuje povjerenja. Svi se sjećaju nedavnih poteškoća g. Citroena. Opasno je ulagati novac u poduzeće, koje je izvrgnuto toliko čestim individualnim hirovima.

Specijalisti tvrde, da još mnogo toga nedostaje obzirom na čvrstoću Citroenovih automobila, dok maleni strojevi Renaulta i Peugeota mogu izdržati i najteže kušnje.

U vezi sa živahnošću na burzi oko »Citroenskih« papira možemo spomenuti svojima čitačima škandaloznu kroniku Deauville-skog kasina. Pariški tvorničar i to A.... C..... izgubio je za jednu noć dvanaest milijuna.

Kako se čuje, sporazumio se Ford s tvornicama Peugeota.

Saopćeno nam je, da je Ford počeo graditi svoju tvornicu u Francuskoj. On namjerava sniziti cijenu automobilima, a u isto vrijeme povisiti radnicima plaću. To je svakako vanredno zanimljiv pokus.

Pred francuskom automobilskom industrijom stoji strašno pitanje o prezasićenosti tržišta i o hiperprodukciji. Teškoće, što ih osjeća jedno od najvećih pariških poduzeća, pokazuju, da je kriza blizu.«

G. Sandou je pregledavao novine nemarno i ravnodušno. Znao je vrlo dobro, koliko je kome plaćeno i tko će o čemu pisati. Sam on nije vjerovao niti u Forda, niti u krizu. Igru je počeo, opskrbjevši se dobrim kartama. Glavni adut — to je bolest g. Fillota. G. Fillot ima rak na jetrima. Liječnički je konzilij odredio, da će povući još nedjelju-dvije. Osim raka na jetrima ima g. Fillot 90.000 dionica »Citroena« i zalutala sina, koji ne može dočekati da mu otac umre, kako bi čitavo nasljedstvo uložio u konjsku ergelu. On ne razumije ništa u papire i znade samo jedno: utrke. Nakon smrti g. Fillota njegov će sin odmah odrediti, da se prodaju svi burzovni papiri. U prvom redu prodat će on »Citroene«, da namiri porez za nasljedstvo. Sve ovo poznato je g. Sandou-u vrlo dobro. On ne čita Paula Valery-a i ne razmišlja o aforizmima Chamfort-a. On se bavi samo svojim poslom. Posvuda ima pomoćnike. Doskora će na burzu biti bačeno 90.000 dionica. Treba sve spremiti: štampa, malena kolebanja, prodaja sitnih partija... Onda će dionice g. Fillota zadati posljednji udarac.

Kampanja je bila uspješno započeta. Tečaj je počeo padati. G. Aubert je novinama dao naknadno 200.000. Ali g. Sandou je raspolagao s mnogo većim kapitalom. Zgodan čas za povišenje bio je propušten radi nesretnoga bakra. »Citroen« je čas padao za 20, čas se za 10 dizao, ali mjesto nagloga dizanja, vidio je g. Aubert samo sitno skakanje gore dolje. G. Sandou je zajedno s bankom »Delonnais« izbacio još nekoliko tisuća papira. »Citroen« je pao za 80. G. Cressillon

je počeo roptati: uopće ga je ovaj Aubert uvukao u neunosan posao!.. Mogao je dati dnevni novac u Ameriku uz dobre kamate! To je mnogo sigurnije i unosnije...

Urednik »Demokratske burze« zatraži neočekivano od g. Auberta nečuvenu svotu: 50.000. A ne dobivši toga novca, on se odmetnuo i počeo pisati o »špekulativnoj igri«.

G. Aubert je pokušao dobiti zajam na dionice u nekoj velikoj banci, ali je banka odbila. I pri tom se pokazala svudašnjost g. Sandou-a.

Konzorciju je nestalo novca. Kupovanje je prestalo. Dionice se počeše topiti kao šećer u vrelu čaju. Vrpca je kao i prije brenčala. Kao prije gurkali su se kraj vrata nestrpljivi naručitelji. Novi automobili su kao i prije prkosno zviždali. G. André Citroen je razmišljao, kako da osvoji istočna tržišta. Ni jedna od njegovih tvornica nije izgorjela. Ali g. Aubert je prestao čitati Marcela Prousta. Čak je prestao zajutarkovati kod »Zlatne Patke«: izgubio je tek i trpio od silnih migrena. Još uvijek je nastojao susrećući ljude da se smiješi, ali gledajući njegovo izmučeno srdito lice makleri su govorili:

— Jeste li vidjeli Auberta?.. Mirne duše možete igrati na pad...

Vratar u mirovini, proživjevši jednu noć punu mòre, kada se već vidio kraj kavane s kapom u ruci: »Dajte starcu za kruh«, prodao je svojih deset dionica. Izgubio je 1360 franaka. Što da čini! Može se biti bez duhana i piti rum samo nedjeljom!

Najednom je sva burza zadrhtala: s ekspertima se dogodilo nešto nemilo. Nisu se sporazumjeli. Ne mogu se dogovoriti. Predstoji duga kriza. U New-Yorku je panika. Panika je i u Parizu. Svi izbacuju na tržište desetke tisuća papira. Novac! Samo novac! Oko hrama čuje se bolna rika:

— Prodajem! Prodajem! Prodajem!..

»Citroen« je, oslabljen kampanjom g. Sandou-a, klonuo. Pred očima g. Auberta titraju brojevi. Ali on

ne može sabirati. Više ni na što ne misli. Zacijelo je pogrešno smatrao sebe dobrim financijerom. On je samo neuspio književnik s osrednjom maštom i slabim živcima.

Pred večer g. Aubert pozove Louisa:

— Večeras možete poći u kino ili u kazalište. Više vas ne trebam.

Louis uljudno zahvali g. Aubertu. U kuhinji se medjutim zagrižljivo nasmije: slabo idu naši poslovi!.. Izgorio na burzi, pa ne može nikoga gledati.. Izgorio je zato, jer je glupan. Da je Louis imao novaca, odmah bi zaradio milijun. Ne treba čitati pjesme, nego mozak napregnuti!..

Louis nije otišao niti u kino, niti u kazalište, nego na ples.

Ondje je čitavu večer plesao s dvjema šveljama, koje su se oduševljeno pritiskale njegovoj košulji. Jedna je čak i rekla:

— Vi zacijelo mirišete najmodernijim parfumom...

Louis se dobrodušno nasmiješio:

— Posebna smjesa po narudžbi. To je mnogo modernije, nego na primjer Guerlain...

Louis je mogao s jednom od njih, veselom i lijepuškastom brinetkom, u hotel. Ali zato je trebalo novaca: dvadeset franaka boca — pjenušca, da se djevojka ne otima, trideset — soba, automobil, na čaj, jednom riječju, s manje od sto, ne bi bilo ništa. Louis je u sebi izgrdio g. Auberta: eto ovakovi glupani imaju sreću! Što je za njega sto franaka?.. A Louis se mora odricati najpotrebnijega. On ima samo dvije kravate i obje su isprugane, a sada se nosi s točkicama... Kada li će se on napokon obogatiti?..

Uza sav svoj uspjeh Louis se vratio kući smrknut. Skinuvši cipele, pošao je tiho u blagovaonicu, da uzme bocu portskoga vina. Zavirio je u pukotinu: radi li g. Aubert? Ono, što je vidio, u prvom ga je redu za-

brinulo: g. Aubert je ležao na sagu uz pisaći stol. Nije moguće, da se tako nalokao?..

Louis je oprezno zašao u kabinet i pokorno počeo pitati g. Auberta:

— Možda ćete mi dozvoliti, da vas svučem?.. Ne biste li htjeli čašicu »vichy-a«?..

G. Aubert nije odgovarao. Smiješeći se nadalje pokorno Louis gleda sobu: gdje su boce?.. Vidio je na stolu malenu bočicu i početo pismo. Louis je uvijek bio radoznao. Iskrenuvši oči, počne čitati: »Za moju smrt neka se nitko ne okrivljuje. Ono, što ostane nakon likvidacije obveza, dajem za mačju bolnicu. Radi znanja g. komesara mogu dodati, da Chamfort nije predvidio trećega izlaza: srce može najprije okameniti, a onda ipak pući«.

Louis nije razmišljao o značenju posljednjih riječi. Ponajprije je otrčao u svoju sobu i obukao cipele: ostati izuven, činilo mu se sumnjivim — makar je pismo i potpisano, zar ne zna na kakve misli dolaze detektivi?.. Onda se povratio u kabinet. Pogledao je g. Auberta sa zanimanjem, a u isto vrijeme prezirno: usne su pune sline!.. Nije se mogao uzdržati od malena užitka: šiljkom cipele je nemarno gurnuo glavu g. Auberta. Zavidno je pogledao istočkanu kravatu: propast će! A i sve će propasti!.. Za mačke!.. No, to je ništarija!.. Uzdahnuvši, otrčao je do najbliže policijske stanice.

5.

»Jučer su stručnjaci obnovili svoj posao. Napokon je nadjen kompromis. Razumije se samo po sebi, da je burza zabilježila taj dogadjaj naglim porastom sviju vrednota«...

Ali g. Aubert nije doživio pobjede: nije mu dostajalo novaca, niti živaca. G. Cressillon je bio mnogo sretniji: on može obilno pokriti sve izdane

svote. Dionice »Citroen« digle su se za 120. Zato se g. Cressillon smješka jedući pastrve kod »Zlatne Patke«: pomirili su se, ha-ha!.. Ali g. Sandou-u nije do smijeha. Posljednji dogadjaji istjerali su ga iz Biaritza kao zvjerku iz brloga. Sve je protiv njega: opća tendenca burze, štampa, koja je donijela najnoviju objavu g. Citroena, napokon i sama priroda: ustanovilo se, da g. Fillot mjesto raka ima jednostavnu oteklinu. Liječnici su se, vidite li, prevarili! Ubojice! G. Fillot ozdravljuje, za mjesec-dva vratit će se poslu.

»Citroen« je bodar. »Citroen« nastavlja porastom, koji je bio privremeno prekinut. Tà tvornice g. Citroena nisu izgorjele, narudžbe se nisu umanjile. Pierre Chardain natiče kao uvijek kolute, a »Braća Lazar« su još uvijek svemoćna i nepokolebljiva. Što je njima do jeftinih duhovitosti urednika »Demokratske burze«? Urednik ima samo zardjalo pero i četvero dječice, a »Braća Lazar« imaju kapital i istinu.

G. Sandou je izgubio igru. Prodao je 120.000 dionica uz najnižu cijenu. Sad mora prodavati papire. Treba plaćati po visoku tečaju. G. Sandou nema novca, da plati.

Kod kuće ga čeka žena. Na njoj je večernja haljina. Ona je divna i mlada. Istina, ta mladost stoji skupo. Zato svi znanci sa zavišću govore: »Pogledajte gospodju Sandou, eto, ona ne stari!..« Gospodja Sandou se živahno smije: danas je premijera ruskoga baleta. Ondje će biti čitav svijet. Oni imaju ložu. Svi će vidjeti njenu divnu haljinu. Ona pita g. Sandou-a:

— Nisi li se umorio, prijatelju moj?..

Do ovoga vremena koketira ona sa svojim mužem, ma da je već četrnaest godina, kako živu zajedno. G. Sandou ne odgovara. Tada ga ona gleda i smjesta nestaje s njenoga lica smiješka.

— Što se dogodilo?.. Na burzi?..

G. Sandou šuti. Šuteći ulazi u kabinet i zaključava za sobom vrata. Gospodja Sandou stoji kraj vrata i moli:

— Reci, što se dogodilo?.. Pierre dragi, otvori vrata! Otvori na časak! Odmah ću otići! Tako sam uzrujana!..

Ali g. Sandou šuti. Ona se prilijepila uhom k pukotini. Sluša. Eto, pričinilo joj se, da on otvara ormar. Ona pada na koljena:

— Pierre, molim te!..

S njena su lica sišle sve kreme, sav puder, bjelilo, rumenilo. Ovoga časa ne bi nitko rekao, da je gospodja Sandou mlada. Vrijeme je uzelo svoje: stara je, sada kako bilo, 43 godine. Plače. Viče. Ustao je.... Gospode, što on radi?..

Ostarjela žena u plesnoj haljini, napudranih, odviše bijelih ruku, iskrivljena i prljava lica od crnih suza, cvili kao pas pred širokim vratima gospodskoga kabineta.

— »Citroen« — 1960. Kupujem! Kupujem!

Viču makleri, škripi kreda, u pisarnama škripe pera kontoirista. Ljudi i nadalje siromaše i bogate se. Oni, koji su izostali iz igre, odavna su zaboravljeni. Ta ovdje nema ljudi: tu su samo imena i brojevi, imena visoka i nježna svih 3000 papira: »Royal-Dutch«, »Rio-Tinto«, »Malacca« — nafta, bakar, kaučuk; imena i brojevi; brojevi se roje, vrte, zuje kao skakavci. Ovdje sve rješavaju brojevi.

Na burzi nema ljudi. Uostalom, nema ih nigdje. »Citroen« to su dionice, to su električne svjetiljke Eiffelova tornja, to je željezna vrpca, preše, kiseline, auto gume Michelina, benzin Deterdinga, to je na ravnoj cesti smrad i prašina, podrhtavanje kazaljke, udaranje motora, a ljudi nema nigdje, a ljudi, to je samo izmišljotina.

PUTEVI

1.

Automobili ne poznaju domovine. Kao dionice nafte ili klasična ljubav prelaze oni lako granice. Na norveške skale penju se talijanski »Fiati«. A u taksima »Renault« tresu se po nèravnima Moskve neizbježivo zabrinuti specijalisti. Ford je svuda i na svakom mjestu, on je u Australiji, on je i u Japanu. Američki teretni automobili »Chevrolet« prevoze duhan sa Sumatre i palestinske kajsije. Madridski bankar ima njemački »Mercedes«. »Citroen« — 10 konjskih sila u izlozima Piccadilly-a« ili Unter den Linden jednako zaustavlja sanjarske prolaznike.

Automobil je došao da dokaže najnedosjetljivijima, da je zemlja zaista okrugla, da je srce samo pjesnički rekvizit, da je u nutrini čovjeka — obično brojilo: ono pokazuje kilometre i časove.

Karlo Lang je — šofer. On služi kod »Univerzalne kompanije«. Zaradjuje 10, a u sretnim danima i 15 maraka. Upravlja pristojnim strojem od 10 HP, a na stajalištima žvače velike tvrde sandwiche.

Šofera ima na svijetu mnogo i svakoga dana ima ih sve više. Zamijenili su ne samo kočijaše, nego i stare Erinije. Ford, Citroen, Opel izbacuju sve nove i nove strojeve. Njihovo hripanje puno je pretenzija. Hevejama curi sok. Ispod zemlje izbija nafta. Čovjek ostavlja vile ili blanju: on postaje šoferom.

Karlov otac bijaše ribar. Lovio je sledjeve. Znao je, kada dolazi riba. Znao je, kada se sprema bura.

Poznavao je prilijeve vode i blizinu smrti. Imao je fine modre mreže i veliku obitelj, ali je bio sretan.

Karlo je shvatio, da je more odzada. Gledao je naprijed i sjeo za upravljač.

On prevozi ljude i žvače sandwiche. Motor sastoji iz mnogo stotina dijelova. Grad se sastoji od mnogo stotina ulica. Karlo je — dio motora i dio grada. Pritišće pedal. Vrti kotač. Pruža u noć ruku crvenu kao krv. Desno, lijevo i ponovno desno. Sjene trče preko ulice. Smiješne su i jadne kao sledjevi. U gradu ima tako mnogo automobila. Oni se žure, prestižu se medju sobom, boluju, psuju se drzovitim sirenama. Mehaničko brojilo značajno udara. Ono vodi račun o okretajima kotača i sandwichima Karlovim.

Karlov je otac razmišljao o mnogočemu: o vjetru, o djevojkama iz kuće St. Pauli-a, o svadljivoj ćudi birtaša Schulza, o imperatoru Wilhelmu, o svojoj smrti. Mogao je mnogo misliti, ta lovio je sledjeve.

Karlo ne misli ni o čemu. Odzada je — mušterija. Sprijeda je — zamršena paučina ulica i signala. Sjeti li se djevojke, koju je jučer vidio kraj plesa, ili pomisli li makar i na sandwich, zgnječit će nečija krhka rebra i sjajna krila stroja. Kada stoji na uglu dviju ulica, dviju dugih ulica velikoga plana, dviju nepotrebnih crta, drijema on klonulo od umora. I ne pokušava misliti. Tà misli su ljudske još dulje od ulice i nema smisla počinjati: prići će sjena, progundjati ime treće ulice, isto tako duge i nepotrebne, progundjati broj, i ponovno se stanu redati signali, daščice, brojevi, sjene što vrve po pločniku, neumorna kazaljka brojila.

Karlo Lang čuje često: »Brže«. On ne zna, tko ga požuruje: ljudi ili stroj. Čemu se žure te nemirne sjene? I tko ih tjera — druge sjene ili samo drhtanje motora? Karlo o tome ne misli. On je običan šofer, a šofera ima mnogo, svi oni pritiskuju pedale, izbacuju krvave ruke i šute. Za njih govore sirene.

Iz jutra sjeda u Karlov automobil čovjek s lisnicom. »Brže«. Predugo je spavao. Budilica je zaostala za četvrt sata. Sanjao je o keglima i o pokojnom stricu s ljubičastim naramenicama. Sada će ravnatelj kašljucnuvši reći: »Opet«?.. Prošle je nedjelje takodjer zakasnio. Tada se pod ormar otkotrljalo puce od manžeta. A ravnatelj toliko voli red!.. Skače u automobil. Dvije marke. To poremećuje čitav njegov proračun. To su dvije nedjelje bez kina. Svejedno — samo brže!.. Prolazeći mimo sata na tornju on grčevito podrhtava. A možda to nije on, možda je to motor. Karlo znade samo jedno: Kochstrasse 32a.

Onda vozi drugoga putnika i u drugu ulicu i u drugi ured. Iza toga u automobil ubacuju kovčeg. Putnik viče: »Potsdamski kolodvor! Brže!..« Svakoga časa vadi iz džepa sat. Kazaljka se naravno vrti. A putniku je zima, iako je danas vruće. Hladno mu je, a na čelu mu je znoj. Do vlaka je ostalo svega 12 časaka. To nije njegova krivnja. Govorio je s Weinbergom o produljenju mjenice, a Weinberg nije popustio. Zakasni li na vlak, predomislit će se opet ovaj petljanac Wolf. Kupit će cement na mjestu, kod Harmanna. Onda je — sve gotovo. Weinberg više ne će čekati. Onda će doći pozivnica i — siromaštvo. Magdeburg je posljednji ulog. Do vlaka je 5 časaka. Niz automobila presijeca put. Svi se žure. Ni jedan ne ustupa. Ni jedan se ne će da smiluje. U putnikovoj ruci je topla moneta. Boji se pogledati na kolodvorski sat, koji gleda gorko i upaljeno isto onako kao i oči Weinbergove. Eto propao je u gomili. Karlo ga nije vidio. U ruci Karlovoj je — novac.

Iza toga vapi znojem izmoreni debeljko: »Na burzu«! Debeljko ima svoje brige: malo prije je saznao za današnji govor Hooverov. On ne mari za vojne dugove. Ali sada će njegovi papiri pasti za deset točaka. Treba ih prodati, dok nije kasno. Badava je tresao automatski telefon. Gospodjica je ravnodušno odgovarala: »Svi su spojevi zauzeti«. Ra-

zumije li telefonska gospodjica, što je burza? Ovaj šofer takodjer ništa ne razumije!.. Možda je i Löwenstein saznao za taj prokleti govor?.. Izbaci li Löwenstein svoju partiju — svršeno je, lijepi zidove... Kakva je ovdje stanka? Kola društva za spasavanje? Do vraga! I on je ranjen. I njemu je potrebna pomoć. Za jedan će dan biti običan prosjak. Brže!.. Znoj kaplje s debeljka. To je topljeno salo. Ovratnik mu je prljav. U očima njegovima, zelenkastima i mutnima, kao školjka, vidi se očaj. Broji novac, a onda ga ispušta: ršću mu prsti. Onda se najednom smije prodirno i preglupo: ha, ha, zakasnio sam, poštena riječ, zakasnio!..

Karlo stoji na uglu i žvače sandwich. Dama hvata kvaku. Od uzbudjenja ne može otvoriti vrata i ona jadikuje. Dvadeset minuta do pet. Otići će ne dočekavši je. Ona nije kriva: Ruddi ju je opet zadržao s objedom. A on ne razumije. Naravno, da će otići. On je zacijelo već otišao. K onoj glupači iz varietéa. Ona je vidjela kartu: nakaza. Ona je mnogo ljepša. I umnija. I načitanija. Da, ali ona je zakasnila. Dama trza remen: brže! Njene usne, nemoguće crvene rastvaraju se u signalni disk. Pet do pet... Zaboga!.. Onda Karlo vozi čovjeka u bolnicu za oči. Iza toga vozi staricu sa zavežljajima. Onda bračni par na objed za uzvanike. Svi se žure. Svi teško dišu i svi gledaju na sat. Nitko ne gleda Karla i Karlo ne opaža ljude.

Noću vozi pijanoga. Pijani blaženo múče. Uostalom i on se žuri u birtiju »Schwanneke«: ondje najkasnije zatvaraju. Valjalo bi još piti! Boji se da se ne otrijezni. Razgovara s diskovima i sa sjenama. Gladi željezni okvir kao bokove konja. Brže! Još pet časaka, pa će sve opet biti jasno kao dan: Anino pismo, natucanja Moričeva, bolest, pilule, starost, dosada, sat, što je glavno sat.. Čašicu i brže!..

Karlo tjera automobil u garažu i odlazi lagano kući. U džepu mu je voštani papir od sandwicha: za

sutra. Kod kuće ga čeka trudna žena, račun za električno svijetlo, komadić podgrijane svinjetine i san, san prazan, dug, nepotreban kao svih pet stotina danju presječenih ulica.

U Karlov automobil sjeda putnik. On nema niti kovčega, niti lisnice. Ipak bez daha šapće: »Kaiserdamm 268«. Ne može sjedjeti mirno. Bubnja prstima po staklu. Nogama se odupire o pregradu: on tjera, koliko može lijeni stroj. To je najobičniji putnik. Okrugle naočari. Kicoški pusteni šešir. Nije ni star ni mlad, ni bogat, ni siromašan. Jedan od 4,000.000.

Automobil staje na raskršću. Put je slobodan: niti automobila, niti pješaka. Putnik kuca o prozorčić. Karlo se ne miče. Putniku se, naravno,žuri.Svima se putnicima žuri. Za to su i stvoreni automobili. Ali put je zatvoren: pred njim je crveni disk. Negdje je nevidljivi zapovjednik krenuo ručku i odmah su kao ukopani stali na različitim uglovima različitih ulica užurbani automobili. Motor od nestrpljivosti teško diše. K njegovu se disanju pridružuje disanje putnikovo. Onda sijevne zeleno svijetlo i automobil kreće s mjesta.

Počela je kiša. Smjesta su uvenuli signali i brojevi. Sada po staklu puzi šipka. Ona brzo briše kapljice. Ona je brižna i točna: s lijeva na desno, onda s desna na lijevo. Putnikovo srce složeno je mnogo gore. Skinuo je šešir. Podigao se. Vrlo je blijed. Već je Kaiserdamm!.. Ali kako je duga ova ulica! Nemirno pogledava u brojeve. A nakon toga umoran pokriva oči. Karlo zaustavlja kod naznačena broja. Karlo čeka, kada će putnik turiti u njegovu ruku toplu monetu. Ali putniku se sada ne žuri. Onda Karlo izlazi na pločnik i otvara vratašca. Putnik je usnuo. Budi ga. Prima ga za ruku i odmah odstupa natrag: u putnikovoj ruci spremljena je za Karla moneta, tå putnik se vrlo žurio, ali i moneta i ruka je hladna.

Opsovavši ide Karlo vratarici. Ova se dugo brani: zar on ne vidi, da je ona zaposlena? Ode li sada, uteći će joj mlijeko. Napokon izlazi zlosretnome putniku; taj sjedi mirno s mekanim šeširom na koljenima. Ne, ona ga ne poznaje. On ne stanuje ovdje. Nije ni bio tu. U ovoj kući žive samo čestiti ljudi. Govoreći tako vratarica misli, da je vrlo nepristojno umrijeti u automobilu. To može doći u novine i to je nalik na škandal.

Karlo vozi putnika u obližnju stražarnicu. Putnik više ne bubnja po staklu i ne diše kao motor na svim obligatnim stajalištima. Iznose ga iz automobila, poslovno i brzo. Tako iznose kraj kolodvora velike kovčege. Šešir pada na pločnik. Karlo predaje šešir stražaru, potpisuje se pod zapisnikom i pritište pedal. Novoga putnika vozi u music-hall »Skala«.

Iza toga stoji ponovno na uglu dviju ulica. Ne žvače sandwicha. Neočekivano za sebe počinje razmišljati: kuda se žurio onaj putnik? Da, Karlo se dobro sjeća, da se žurio. Čak je i kucao o prozorčić. Možda ga je u toj kući broj 268 očekivalo nešto neobično: nasljedstvo, zaručnica ili prva nagrada natječaja? Ne pišu li u novinama o raznovrsnim natječajima... Umro je zacijelo na početku Kaiserdamma. Na Kantstrasse je još kucao o prozorčić. Tako i nije stigao... Zašto se svima putnicima žuri?.. Karlo se mrgodi od te misli, ali ona je duga, duga kao Kaiserdamm, a tu prilazi novi putnik, pa Karlo odmah zaboravlja sve na svijetu osim plana i znakova.

Kada se noću vratio kući, on se više ne sjeća zakašnjela putnika. Žvakao je govedinu i tiho računao, koliko će ga stajati porod žene. Kao uvijek zaspao je usred zapletaja ulica, u groznici signalnih svjetiljaka prevrćući se glasno od prodirnoga zvižduka dolje, pod prozorom.

28. srpnja 1928. godine donio je »Morgenpost« ovu bilješku: »Jučer je u taksi-u broj 6817, koji pripada »Universalnoj kompaniji« naglom smrću umro nepoznat čovjek. Kod njega nisu pronadjene nikakove isprave. Na šeširu su bili inicijali »A. O.«. Tijelo njegovo nalazi se u gradskoj mrtvačnici. Policija je poduzela mjere, da se ustanovi ličnost pokojnikova«. Druge novine nisu preštampale ove vijesti. Zacijelo nije bila vrijedna pažnje.

Karlo više nije ni jednom pomislio na glupi dogadjaj. Karlo nije mislio. Ta on ne lovi sledjeve. Ne, on je šofer »Universalne kompanije«.

2.

Zemlja je malena. To znadu svi: i Deterding i Citroen i rode i turisti. Na toj malenoj zemlji ima previše ljudi. Nekada je bio potop. Sada Holandija suši Zuidersee. Nekada je vladala kuga. Ljudi su se na nju naučili i ljudi su preživjeli. Laboratoriji izradjuju životnu žilavost kao saharin, pa pomladjeni Matuzalemi bodro kikoću. A na zemlji ne biva bolje. Na njoj je sada tijesno kao u univerzalnom dućanu, kada je oglašena rasprodaja. Rat je svršio. Živu samo ljudi širokih ramena.

Ali evo u pomoć je čovjeku došao automobil. On ne čeka nikakve note, njemu nije potrebno »14 točaka Wilsonovih«. Sabrano i poslovno čisti on zemlju. Protiv njega su nemoćna sva cijepljenja i sve konferencije. Mrtvo tijelo odvoze brzo na teretnom automobilu, stroj brižno brišu, a mnogoznamenkast broj označuje redni zapisnik.

Isprvice to nazivaju još »katastrofama«. Sada govore o »dogadjajima«. Doskora će uopće prestati govoriti. Šuteći će odvlačiti zgnječene i šuteći stavljati brojeve.

Sentimentalne susjede naravno brišu nosove, a rezoner govori o »novoj opasnosti«. U komisijama se raspravlja o paragrafima pravila. Ali automobil nastavlja svoj posao. Sir Henry Deterding je pozvan, da stvori imperij nafte. G. André Citroen je pozvan, da izradjuje jeftine automobile. Šofer Karlo Lang je pozvan, da presijeca ulice. Automobil radi pošteno. Mnogo vremena prije svoga rodjenja, dok je on — još naslaga željeza i hrpa nacrta, on već brižno ubija malajske kuli i meksikanske radnike. Njegov porod je težak. On mrvi meso, osljepljuje oči, izjeda pluća, oduzima razum. Napokon oduzima svojemu prividnomu vlasniku starinski mir... Jorgovan vene, u agoniji jure kokoši i sanjari. Automobil lakonski davi pješake. Zagriza se u zid hambara ili pako smješkajući se juri u ponor. On nije ni za što kriv. Njegova je savjest čista kao i savjest g. Citroena. On samo vrši svoj poziv: on je pozvan, da istrebljuje ljude.

Johan Bräger živi u Leipzigu. To je poslovan grad. Ondje se tiskaju priručnici za mlade kemičare, ondje se prodavaju skupocjena krzna, tamo se priredjuju socijalistički kongresi. Ondje ima, naravno, i mnogo automobila. Istina, Johann Bräger nema automobila. Zato g. Stoss ima divan »Mercedes«. G. Stoss osim toga ima uzornu tiskaru: on izradjuje vrlo umjetničke etikete za likere, za kolonjsku vodu, za skupocjene cigarete. To je najbolja tiskara etiketa u čitavoj Njemačkoj, pa g. Stoss potpunoma zaslužuje svoj »Mercedes«. On ima pravo ponosno trubiti na svima raskršćima. Kao pravi športaš upravlja često sam strojem. Živi izvan grada i voli brzinu — 100 klm na sat. Voli brzinu u svemu. U njegovoj su tiskari najsavršeniji strojevi. Dodvorno se nagiblju preše. Puze noževi. Za jedan dan može g. Stoss otisnuti više od 800.000 etiketa. Na njima su Španjolke s lepezama ili s raznobojnim trokutima. One slave parfum »Moj aro-

mat« ili liker »Gorski samostan«. Odvoze ih na teretnim automobilima. G. Stoss se vozi na »Mercedesu«. On shvaća, što je suvremena reklama i što su to stalne boje, koje ne blijede. On je jedan od onih, koji preporadjaju Njemačku. Leipzig je poslovan grad. Leipzig se s pravom ponosi s g. Stossom.

Ali čak u besprikornom Leipzigu iskusno oko korektora opaža katkada pogrešku. Čim se bavi taj Johann Bräger? Da li je on potreban za preporod Njemačke? On ne gradi »Zeppeline«, ne izradjuje anilinske boje, pače ne prodaje ni kobasice. On se bavi najgluplјim poslom: proučava stare pjesme raznih naroda. Poredjuje ih. Piše djelo o jedinstvu teme, o prvobitnosti istoka, o jednakosti osjećaja pri istim zanatima. Toga nikome ne treba. Od toga se ne da načiniti niti gramofonska ploča, niti zanimljiv roman, niti priručnik za trgovačkoga putnika, koji bi se htio upoznati s psihom naroda, koji kupuju u Njemačkoj automobile ili anilinske boje; ta Bräger se bavi pjesmama, kojih više nitko ne pjeva. On proučava jezike, kojima nitko više ne govori. Eto na primjer bajanja »Lužičana«. Mjesto glupih pjesama ovi ispravni Nijemci već odavna zviždukaju berlinske fox-trote.

Neki čudaci daju Brägeru stipendiju: 110 maraka mjesečno. Bräger jede krumpir bez masti i nastoji pisati sitno, da uštedi papir. Ima zakrpano odijelo. Malokrvan je i ima zaraženu lijevu pluću. Ipak nastavlja radom. Ne zna, što je »Locarno«. Ne zna, da na svijetu opstoje automobili »Mercedes«. Ne zna što više ni to, da se Njemačka preporadja. Čitav dan sjedi i radi skinuvši kaput, da ne istrca lakte. Uvečer ide k Elzi Brecht, koja prodaje parfum »Moj aromat«. Ukratko joj pripovijeda o hinduskom mitu, o srpskim vampirima i o utjecaju Arapa na slikovitost kastilske lirike.

G. Stoss u to vrijeme u plesnoj dvorani »Astorija« sluša nove charlestone. Uz njega tiho cvili prćasta blondinka: g. Stoss je bocka iglom od kravate.

Djevojka je sretna: ona znade, tko je bode. Pred ulazom, čuvan budnim okom vratara, drijema »Mercedes«. Radost blondinke je opravdana: g. Stoss je dobio na Kölnskoj izložbi zlatnu medalju. Prošle je godine zaradio 860.000 maraka. Njegov je portrait nedavno donio u ilustriranom prilogu najveći leipziški list. Kada se takav čovjek zabavlja, svi unaokolo su sretni: i lakaji i djevojke i saksofoni. Ta g. Stoss preporadja Njemačku.

Johann Bräger je danas naišao na staru keltsku pjesmu: »Ive sadi jabuku. Kada nema kiše, zalijeva je vodom iz zdenca. Daleko je zdenac, a strpljiv Ive. On čeka mnogo godina. Onda procvate nježna jabuka. Tada nalijeće vjetar i vjetar iščupa stabalce. Reci mi, mila moja, što bi htjela biti: strpljivi Ive ili brzi vjetar, što leti od mora? Ne, odgovara djevojka, ne, ne bih htjela biti strpljivi Ive, niti brzi vjetar. Htjela bih biti samo nježna jabuka. Ona dugo raste. Ona procvjeta. Brzo pogiba, kada nalijeće vjetar«...

Bräger se raduje. Tako se raduje Stoss, kada iznenada dobije narudžbu na 500.000 trobojnih etiketa. Ta je keltska pjesma vanredno slična pjesmi 16. stoljeća iz Estramadure i dvjema, još starijima, slovačkima.

Uveče, kao uvijek, Johann ide Wilhelmstrassom k svojoj Elzi. Pripovijedat će joj o sretnom nalazu. Ide i ponavlja: »Onda procvjeta jabuka...«. Guraju ga ljudi, koje susreće. Oni su svršili posao i žure se kućama. Čitav dan stajali su kraj tiskarskih stalaka ili uz tezge prevrćući smrdljivu kožu. Htjeli bi što prije obuti na otekle noge meke pustene papuče, natući slušalice i kao g. Stoss slušati moderne charlestone. Idu, razumije se, desnom stranom pločnika i srdito guraju Brägera: ta budala ne zna čak ni hodati ulicom!..

Johann prelazi preko trga. »Tada nalijeće vjetar«... Kako je to divna pjesma! Zacijelo će se dopasti Elzi. Johann smiješno udara razgaženim cipelama. Ne čuje trubljenja. Ne vidi crvenom krvlju nalivene ruke, koja ga upozoruje. Ne vidi golemih očiju, što sve proždiru. Gundja: »Htjela bih biti samo jabuka«... Tada se dogadja ono, što ljudi ispravno nazivaju »dogadjajem«.

Tijelo Johanna Brägera odvoze u policiju. Stoss negoduje. Istina je, njegov je »Mercedes« neoštećen. Ali izgubio je četvrt sata na formalnosti. Morao je pokazati svoje isprave, kao da je malo njegova imena! Dva puta se potpisao na dugim zapisnicima. Dosta je radio preko dana, da bi u večer imao pravo na odmor. Večeras se želi nasmijati u »Astoriji«. Ako je ovaj bio gluh, zašto nije gledao na signale? Ako je bio slijep, zašto ga nije pratio dresiran pas? Uostalom to je zacijelo bio ludjak: u njegovim papirima piše »doktor filozofije«. No, da, filozof!.. Od onih, koji broje zvijezde i kradu kajsije s prodavačeve klupe. O čemu misli leipciška policija?

Knjiga Johanna Brägera, o kojoj je u travanjskom broju »Filološkoga Vijesnika« bilo javljeno, da će doskora izaći, ne će biti nikada napisana. Mjesto nje izaći će druge knjige: u Leipzigu ima mnogo tiskara. Elza ne će nikada saznati za keltsku pjesmu. Uostalom, govoreći iskreno, već odavna su joj dosadile te jadikovke. Willi iz »Drezdenske banke« znade mnogo zanimljivijih pjesmica, na primjer: »Srela sam se s Jimom u liftu...« to je veselo i vatreno. Uz njen takt se tako dobro pleše...

»Mercedes« pobjedonosno riče. Šofer je brižno oprao njegova lakirana krila. Oči su mu široko rastvorene. Upijaju se u tamnu ulicu. Johanna više nema. Karle i Willi bježe u stranu. U izlozima noćnih birtija blistaju boce likera. Negdje visoko na nebu zaplamsa ime nove kolonjske vode. G. Stoss je ganut: to je solidna narudžba, 300.000, Japanki u kimonu, zlatan obod. U »Astoriji« ga čeka blondinka. Danas će je prignječiti kao onoga...

Motor »Mercedes« i srce g. Stossa udaraju jednoglasno. Oboje je silno i lijepo. Na svakom se okretu utvrdjuje to srodstvo.

Iza jednoga sata, ispivši bocu šampanjca, g. Stoss viče kao truba: o! o! Djevojka pobožno blijedi. U grudima g. Stossa je — motor od četrdeset konjskih sila. Njegove su oči proždrljive i strašne. To su dva projektora. Njihovu proždrljivost vidio je umirući Johann Bräger.

2.

U Rimu je živio Benito Mussolini. On je maštao o talijanskom carstvu. Priredjivao je svečanosti, držao govore i uništavao neprijatelje. U Rimu je živio i Matteotti. To bijaše pogrješka. Matteotti nije mogao živjeti uz Mussolinija: on je mrzio veliko carstvo i svakoga se dana rugao ratnim monolozima. Mussolini je vjerovao u pobjedu talijanske industrije i u gradjanski mir. Mussolini je zapovijedao. Vlasnici automobilske tvornice »Fiat« nisu protuslovili. Bilo im je poznato, što znači taj gradjanski mir. Mussolini je zapovijedao. Crne su košulje vikale »eja«. Radnici su radili.

Ali radeći ipak nisu radnici maštali o velikom carstvu. Odobravajući smiješkali su se, kad su čitali zajedljive članke Matteotti-a. Ta oni bijahu obični radnici, koji se malo u čemu razlikovahu od radnika Opelovih ili Citroenovih. Matteotti bijaše takodjer običan socijalist. U prepirci s protivnikom pozivao se na rezolucije medjunarodnih kongresa. Nije htio shvatiti, da je Italija Italija, a Mussolini da je Mussolini.

Mussolini je upravljao visokom politikom. Bio je vodja i nije se mogao baviti gospodarskim sitnicama. Time su se bavili njegovi pomoćnici. Jedni su imali ministarske lisnice, drugi samo stranačke iskaznice i novčane pripomoći. Dumini je upravljao iskorjenjivanjem neprijatelja. Signor Filippelli je izdavao novine »Corierre Italiano«, koje su svakoga dana pisale, da je Benito divan i besmrtan. Rad signora Filippelli-a bio je kud i kamo čišći od rada Duminijeva, a ruka, kojom je signor Filippelli udarao po mramornom stoliću kavane, bila je nježna, nabuhla.

Matteotti je napisao još jedan članak. U zastupničkoj kući izrekao je još jedan govor. Radnici su negdje poluglasno odobravali. Dumini je shvatio, da je došlo vrijeme djelovanja. Dumini se nije ustručavao ni pred kakvim radom. Stao je razmišljati, kako da odstrani Matteotti-a. Posavjetovao se s iskusnim crnokošuljcima. Spremao se za odlučan dan brižno i savjesno, kao što se u svoje vrijeme Benito Mussolini spremao na pohod u Rim. Dumini je dobro poznavao svoj posao.

Sjedi i razmišlja. Veoma je zabrinut: Matteotti ima mnogo pristalica, poznat je i u inozemstvu. Teško je tu izbjeći javnosti. Najednom se lice Duminijevo razvedri — sjetio se: na svijetu opstoje automobili. Istina, Mussolini voli slaviti seljački rad i seosku poeziju. Ali Mussolini nipošto nije neprijatelj strojeva. On znade, da bez velike industrije nema velike Italije. U Rimu je — Koloseum i aerodrom, dućančići antikvara s krivotvorenim starinama i kemijski laboratoriji, u kojima se izradjuju najsavršeniji plinovi. U Rimu sve ima svoje mjesto. Mussolini poštuje kapitolsku vučicu. On poštuje i motore »Fiatove«. Blagosiljajući ovoga časa automobil Dumini nipošto ne zapada u krivovjerje. On je pravovjerni crnokošuljac. Njegov bi pradjed morao usuti u vino prašak, ili se probijati plaštom prikrivena lica kroz noćne uličice. Dumini blagosilje novi vijek. Istom sada je shvatio svu ljepotu Marinettijevih pjesama. Pod Rimom imade mnoštvo osamljenih mjesta, recimo Quartatella, a g. Filippelli ima prvorazredan automobil.

Signor Filippelli u znak suglasnosti odobravajući maše nabuhlom rukom: neprijatelji Benita moraju po-

ginuti! Njegov automobil slavit će potomstvo kao staru quadrigu. Ali naravno, on nije Dumini. Njegov je posao čist. Dat će automobil; sam će ostati kod kuće. Čekat će Dumini-a u uredništvu. Pruža drugu ruku, nježnu, bijelu ruku: sretan put!..

Vruć srpanjski dan. Sretni Rimljani jure u automobilima brežuljcima Albano ili na obalu Ostije. Oni, koji ostaju u gradu, piju limunadu i glasno uzdišu. Kao uvijek špekulanti u prolazu razgovaraju o liri i o partiji inozemnih čarapa, Englezi rišu Vestin hram, šoferi na raskršćima uskih ulica tiho psuju, a medju divnim razvalinama deru se strašno zaboravljene mačke bez doma. Oni, koji su protiv velikoga carstva, slade se jeftinim sladoledom: žega ih smeta u mišljenju. Fašisti ne zaostaju — s istim sanjarstvom zamiru oni pokraj sladoledara; na njima su crne košulje, oni naravno ljube sunce Italije, ali se strašno znoje, ne mogu čak ni viknuti »eja«, svladava ih san.

Benito Mussolini prezire i san i sladoled. On razmišlja o svojem carstvu. Njegove su misli kud i kamo šire od uskih ulica i uskoga poluotoka. On razmišlja o Sahari, o Tunisu, o Dalmaciji, o Malti. Da, on je pozvan preporoditi ovu zemlju slikovitih razvalina i skromnih čarobnjaka. Pretvorit će svakoga trgovca koralima u antiknoga legionara. Jedan je Rim i samo on je u Rimu.

Mussolinijeva su maštanja razmetljiva i glomazna kao slavoluci drevnih imperatora. On vidi sebe pod takovim slavolukom. Razumije se, on nije u kolima: u otvorenom automobilu. Ta u njegovoj je ruci sada brzina: ono, za što je Rim trebao stoljeća, mora on izvršiti za nekoliko godina.

Automobil signora Filippelli-a probija se kroz uske ulice. U njemu je Dumini, a s njim četvorica vjernih fašista. Jedan upravlja — šofera su morali ostaviti kod kuće: to je običan šofer, pa tko zna, ne odobrava li i on članke Matteotti-ove?.. Automobil signora Filippelli-a približuje se obali Michel-Angela.

Ovdje staje. To je velik, dobar automobil obojen crvenom bojom, što ne svjedoči, naravno, o političkom mišljenju signora Filippelli-a, nego samo o rijetkom životnom veselju.

Matteotti, kao i Mussolini, radi bez obzira na žegu. Morao je doskora na nekoliko dana otputovati u Austriju. Napokon su mu izdali putnicu za inozemstvo. Razmišljao je o taktici evropskih radnika. U Njemačkoj je revolucija izgubljena. U Italiji je — Mussolini. Ali Engleska se budi. Matteotti je vagao izglede stranaka. Što donosi ujedinjenje teške industrije? Kako će se odraziti racionalizacija? Činilo mu se, da je sudbina »Fiatovih« radnika tijesno svezana sa sudbinom Evrope. Njegove misli, kao i Mussolinijeve misli, ne zaustavljahu se na uskom poluotoku. Smijao se slavolucima triumfatora. Nisu li od tih brončanih polubogova bili jači nekakvi prosjački sektanti iz podjarmljene i neobrazovane Judeje?

Matteotti sprema nov govor. Pokazat će, kuda zemlju vodi Mussolini... Pisao je i pušio cigaretu za cigaretom. Ispisavši stranicu, ponovno je pružao ruku kutiji i smrknuo se: cigareta više nije bilo. Rekao je ženi: »Odmah ću se vratiti«... Brzo je koracao praznom obalom. Smišljao je i nadalje svoj govor. Mora se žuriti — za nekoliko tjedana rastjerat će Mussolini zastupničku kuću, zabraniti novine, začepiti svima usta. Prekosutra će podvrći kritici posljednje financijske odluke vlade...

Matteotti-a okruže nepoznati mu ljudi. Nisu bili u crnim košuljama, nego u jednostavnim kaputima od listera. Brzo ga uhvatiše i turiše u crveni automobil. Onaj, koji je sjedio za upravljačem, očevidno je poznavao put. Pustio je punom brzinom. Motor je veselo zvrčao.

Rijetki prolaznici gledali su zavidno stroj, što je projurio: oni nisu sumnjali, da crveni automobil vozi

sretnike izvan grada, gdje je gorski hlad ili morski vjetrić. Automobil ih je opsipavao rikom i prašinom. Oni su se melankolično otresivali.

U automobilu se vodila borba. Nije dugo trajala. Matteotti je bolovao od tuberkuloze i bio veoma slab. Njegova ruka umjela je voditi pero, ali nikako daviti grlo. Ipak se pokušao protiviti. Čak mu je uspjelo uhvatiti kvaku vratašca. Onda je Dumini dohvatio nož. Dumini nije — signor Filippelli: on je za sve sposoban. Vikati Matteotti nije mogao: odmah su mu rupcem začepili usta. Bez buke spuzne on na sag. Samo je uprljao sjedalo krvlju. Automobil sa sretnim izletnicima jurio je izvan grada.

Evo i Quartarela! Tu nema niti turista, niti prolaznika, niti pastira. Samo nisko trnovito grmlje i sunce. Šuteći izvlače ljudi mrtvo tijelo, šuteći ga odvlače u stranu, dalje od puta. Ovdje!.. Počinju mu kopati jamu. Velik je to posao dostojan slave Mussolinijeve i sviju pjesnika »strapaese« t. j. »nadzemlja«: ta on je srodan radu poljodjelca. Ali iskopati jamu mnogo je teže, nego zaklati čovjeka. Zemlja je suha, zemlja je tvrda, a sunce padajući sveudilj lijeva na glave nepodnošljivu žegu. Jama je uska i malena. Da zakopaju mrtvaca, ljudi ga previjaju i gnječe. Lome mu hrbat. Onda se grčevito otresaju i brišu znojna lica.

Crveni automobil juri sada gradskim vratima. Sretnici su se već nadisali seoske svježine. Jedan za drugim nestaju ubojice u uskim ulicama. Dumini prilazi uredništvu »Corriere Italiano«. Iz uredništva su već odavna otišli i reporteri i strojopisačice, samo signor Filippelli ne može dočekati Dumini-a.

Dišući teško od umora i zagušljivosti Dumini pripovijeda. Uopće je sve dobro uspjelo. Samo se sjedalo uprljalo. A onda su na obali stajale neke žene. Možda su i opazile... Tà Matteotti se otimao...

Signor Filippelli se mrgodi. Sjedalo se naravno može oprati. Sutra će »Corriere Italiano« napisati, da

je Matteotti otputovao u Austriju, ne rekavši ništa ni svojoj ženi. To su evo socijalističke navike! Ali što da se radi s očevidcima? Opozicionalne novine nisu još obustavljene. Ti lukavci mogli bi na nesreću još saznati... Automobil valja privremeno ukloniti podalje.

Signor Filippelli otprema crveni automobil u malenu garažu. Neka ovdje stoji. Možda tjedan dana. Možda mjesec. Namještenik se garaže uslužno smješka: signor ima raskošan stroj, signor zacijelo ne će biti kod napojnice škrt. On ima pravo: signor Filippelli je ovaj put darežljiv.

Dumini se pere, mijenja košulju i odlazi u kavanu. Ondje pije limunadu.

Na Rim se spustila noć dobročiniteljica. Ljudi su oživjeli. Oživjele su i razvaline: one ponovno postadoše kupališta, cirkusi, hramovi. Oni, koji su govorili o čarapama, sada šute: oni gledaju ženske noge. Glatko kruži šišmiš. Engleskinje više ne rišu, pred njima je samo mjesec, veliki, pomalo glupi mjesec, isti ovdje, kao i u hladnoj Engleskoj. Šoferi udaraju u karte. Ovoga se časa u Rimu sve pomiješalo: Vestin hram i kavana »Aragna«, crne košulje i bronza kentaura, mramor i beton, čežnja i zelenkasta prašina. Sve umiruje.

Samo u visokoj, praznoj sobi još radi jedan čovjek. Da stvori veliko carstvo, malo je legionarskih zakletava, potreban je izvoz. Italija se diže na noge. Automobilska se industrija počinje već takmičiti s Franciskom, čak s Amerikom. Zadovoljno pregledava Mussolini redove brojeva. Radnici rade. Gradjanski sporazum pobjeđuje.

Rim je zaista crn, nježan, tih. U njemu više nema Matteotti-a. Katkada se usred noći razliježe lak krik, ali to je ili mijaukanje mačke ili trubljenje zakašnjela automobila.

4.

Dugo su tražili nestaloga maklera. Sakrio se s tudjim briljantima i novcem g. Sostère-a, od koga ga je dobio na kratkoročnu mjenicu. Tražili su ga u noćnim birtijama i u parobrodarskim pisarnama. U šumi ga, naravski, nitko nije tražio. Što će pronevjeritelj tražiti medju ponorima i drvećem. Tako ga i nisu našli. Ali u šumi Armainvilliers nadjene su slučajno pougljenjene kosti i komadići kaputa. Kosti sviju ljudi su jednake, ali kaputi su raznovrsni. To bijahu komadići onoga istoga kaputa, u kojemu je nestalo zlosretnog maklera. Oružnici su preslušali mjesne stanovnike. Netko je vidio na cesti automobil čokoladne boje.

Onda su počeli tražiti automobil. Automobili su raznovrsni kao i kaputi. Kod garažista Pasaine u La Vallière nadjen je bio automobil čokoladne boje. Pripadao je pariškomu draguljaru Charlesu Mestorinu. Ali Pasaine je odgovorio policiji, da onoga dana, kada je nestalo maklera, čokoladni automobil nije izlazio iz garaže.

Maklerove kosti sahraniše. Prolazili su dani i noći. Danju je Charles Mestorino gledao kroz leću brušeno kamenje. Noću se prevrtao i vikao u snu. Žena ga je pitala:

— Jesi li bolestan?

Odgovarao je glasno i razgovjetno:

— Ne. Nisam bolestan.

Ponovno bi zaspao i opet vikao. Nije mogao zaboraviti čokoladnoga automobila. To je trajalo šesnaest noći. Onda su ga uapsili. Kada je došao brigadir Mougel, Mestorinova žena padne pred mužem na koljena i vikne:

— Charles, oprosti mi!

Taj usklik nije nitko razumio. Ta žena Mestorinova bijaše nevina.

Charles Mestorino je Talijan, ali nije nimalo nalik na Dumini-a. On nije mislio na veliko carstvo. Nije odozgo dobivao niti potpore, niti uputa. Bio je samo osrednji draguljar s lijepom ženom i neplaćenim mjenicama. Trgovac je u Parizu briljantima.

Od toga sićušnoga kamenja ovisi sudbina tisuće i tisuće ljudi. U Južnoj Africi na dijamantnim nalazištima rade Kafri. Rade mnogo godina. Rade do smrti. Nalazišta su okružena električnim zidovima. To je struja visoke napetosti. Pokraj smrtonosne ograde za opomenu bjeguncima bjelasaju se ljudske kosti. Iza toga se kamenje sortira i važe. Onda se šalje u Amsterdam. Ondje se nalazi svjetska briljantna burza. Mutno kamenje prelazi iz ruke u ruku. Jedne bogati, druge siromaši. Pretvara se u automobile od četrdeset konjskih sila ili u turobni katafalk sedmoga razreda, bez govora i vijenaca. Onda kamenje dolazi u tvornicu. Ondje ga bruse dijamantnom prašinom. Bruse ga prljavi, bradati Židovi puni starozavjetne čame i gnojnih očiju. Čitavoga dana ne rastaju se oni s povećalom. Pred njima je kamenje, koje stoji svako 10.000 fiorina. Brusač zaradjuje 6 fiorina dnevno. Da izbrusi valjan kamen, potrebno je mjesec dana raditi. Poluslijepe oči suze, a iza svake suze dijamant ima sve veću i veću cijenu. Nakon toga kupuje kamenje trgovac na veliko; on ga preprodaje draguljarima. Krv izmučenih Crnaca, gnoj brusača postaje prstenjem ili ogrlicom. To su skalpovi oborenih konkurenata na mesnatoj šiji supruge g. Jensena, vlasnika universalnoga dućana u Götteborgu. To je izvještaj o socijalnom položaju gdje. Tereze Terri: prsten treba da svjedoči, da je zaista bliska s g. ravnateljem osiguravajućega društva »Fenix«. Ovo su igračke sedamdesetgodišnje lady Chaines, koja miriše »chyprom«, kamforom i grobom. To je zvjezdano nebo svakoga svjetskoga rauta — evo ih, nasladjujte se: Kassiopeja nafte. Plejade željeza. Vege kaučuka!

Charles Mestorino kupovao je omanje kamenje osrednjega sjaja. Nije ga, naravski, prodavao lady Chaines, nego crvenorukim polovicama graditeljskih poduzetnika ili divama iz »Folies-Bergères«. Jedan karat... Dva karata... Jedna, dvije tisuće zarade... Mogao je kupiti čokoladni automobil. Ali nikako nije mogao kupiti svojoj ženi doličnu ogrlicu.

Mestorino je svoju ženu zvao od milja: »Lili«. Našli su se odavna, još prije rata. Bilo je to na plesu u »Moulin de Galette«, usred kovrčavih Nana i sentimentalnih kankana. Mestorino je izabrao Lili, ali Lili je izabrala bogatoga Brazilijanca. To je nalik na čuvstvenu predratnu romancu, ali je bila ipak najobičnija biografija. Lili se sretno udala, a Mestorino je otputovao u Italiju — da ratuje s Austrijancima. Kada je rat svršio, vratio se on u Pariz. Ostao je vjeran Lili, pa je Lili to ocijenila. Zamijenila je bogatoga Brazilijanca sa skromnim, ali odanim Charlesom. Od prvoga muža ostalo joj je prstenje, narukvice, djerdani. Ostala joj i navika laka i bezbrižna života.

Draguljar je Mestorino ljubio ženu i nastojao postati bogat kao Brazilijanac. Ali briljanti mu nisu donosili sreće. Možda se nije ni razumio u kamenje. Možda se nije razumio niti u život. U jednoj godini izgubio je 85.000 franaka. Trebalo je založiti dragocjenosti ponešto začudjene Lili. Živio je na sreću. Pred njim su blještali briljanti razmetljivo i oholo. Nastojao je proučiti njihov sjaj. Njegov život bijaše mutan i užurban. Zapao je u vrtlog. Uzimao je zajmove kod jednoga, da vrati drugome. Mrzio je taj život, ali ga nije mogao promijeniti. Charles Mestorino nije bio filozof, nego sitan draguljar.

Kod Sostère-a je kupio kamen za 35.000 franaka. Platio je mjenicom. Računao je preprodati briljant s velikim dobitkom. Ali mu bijaše potreban novac, pa je za dva dana prodao taj kamen za 25.000 u gotovu. Istina je, isplatio je neke vjerovnike. Ali kod g. Sostère-a je ostala mjenica. Došao je rok plaćanja, pa je g. Sostère poslao maklera Trupfeme-a, da utjera od Mestorina 35.000 franaka.

Gaston Trupfeme dodje s mjenicom rano ujutro. Što mu je Mestorino mogao odgovoriti? On je rekao:

— Nemam novaca. Dodjite za nekoliko dana.

— Ali novac mora biti isplaćen danas.

Mestorino raširi ruke.

— Dobro, dodjite nešto kasnije. Nastojat ću gdjegod dobiti...

Kada je Trupfeme otišao, Mestorino se nije požurio svome bankaru. Nije pošao čak ni k telefonu. Nije počeo moljakati poznate draguljare, da ga izbave. Znao je dobro, da mu nitko više ne će dati novaca.

Onda je Trupfeme došao i zahtijevao 35.000. Mestorino se šuteći baci na Trupfeme-a i počne ga daviti. Bio je jači od maklera i brzo je s njim bio gotov. U torbi njegovoj ležali su tudji briljanti. Trupfeme je vikao:

— Uzmite sve! Samo mene ostavite!... Ne smije se ubiti čovjeka za nekoliko tisuća!

Gaston Trupfeme je mnogo toga vidio u svome životu. Proživio je rat. Bio je ranjen pod Verdunom. Morao je znati, da je čovjeka ubiti vrlo lako. Ali on je htio živjeti, pa je vikao Mestorinu:

— Ne smije se ubijati!.. Ne smije!..

To je bilo danju u kontoiru Mestorinovu. Tu su se iza zida nalazili radnici i namještenici. Oni su sve čuli, ali nitko nije došao u obranu Trupfeme-a: gazde imaju svoje račune. Oni su dobivali malenu mjesečnu plaću i nisu ništa znali niti o cijenama briljanata, niti o mjenicama, a niti o navikama Lili.

Mestorino korača po sobi, prilazi prozoru, odmiče stol. Razgovara sa svojom pastorkom. Pita,

uzima računalo, izdaje naloge. Ali on je mrtav, kao što je mrtav Trupfeme. Mrtav je od straha. Pred sobom vidi svjetlucanje karata, cerenje Trupfeme-a i nož gilotine.

On se sjeća čokoladnoga automobila. Raspuzlo njegovo lice skuplja se i otvrdnjuje. Zove jednoga radnika:

— Idite u dućan i kupite ondje platna za umatanje. Šest ili sedam metara. Bolje sedam. I uže — dvadeset metara.

Mestorino je sada suh i poslovan. Umotao je mrtvo tijelo Trumpfeme-a najprije u čvrst vunen pokrivač, onda u platno. Odvukao je taj teški teret s petoga kata. Odvukao ga je sam. Položio je vreću u čokoladni automobil. Otputovao je kući u La Vallière. Ondje su prenoćili u troje: Mestorino, Trupfeme i automobil, usred tišine i noćnoga laveža, pod znojnim, nemirnim mjesecom.

Ujutro se Mestorino odvezao u Brie-Conte-Robert. Ondje je kupio četiri kante benzina. Onda je okrenuo pravcem prema Armainvilliers.

Bilo je rano proljeće. U šumi je trunulo prošlogodišnje lišće i mučno su bubrili prvi pupovi kestena. Šuma je mirisala vlagom i mladošću. Charles Mestorino je nekada išao u šumu — brati jagode. To je bilo davno — prije briljanata i prije Lili.

Čokoladni automobil je ostao na putu. Mestorino je odvukao mrtvaca u šumu. Polio ga je benzinom i zapalio. Bio je spreman klanjati se vatri, koja sve čisti. Napokon je Gaston Trupfeme nestao!

Mestorino nije znao, da je u jarku bila voda i da kaput Trupfeme-a nije izgorio do kraja: od njega su ostali komadići. Sjeo je u automobil i brzo se odvezao. Sreo je najprije ženu, onda biciklista, zatim teretni automombil. Njegovo lice nije nitko mogao vidjeti: brzo je jurio sav ovijen oblakom prašine. Ali automobil? Čokoladni automobil?..

Mestorino ide garažistu Pasaine-u. Trupfeme je nestao u ponedjeljak. Mestorino moli Pasaine-a:

— Budu li vas pitali, recite, da je moj automobil stajao kod vas u garaži od subote do utorka.

Pasaine ima tamno modro lice i izbočena prsa. Obješenjački se smije:

— Ljubavna djela, gospodine Mestorino, ljubavna djela!..

Mestorino ne odgovara. Vadi iz novčarke 13.000 franaka, sve što ima i šuteći daje novčanice Pasaine-u. Ovaj se odmah prestaje smijati i šuteći tura papire u džep.

A namještenik, ovaj maleni Boyard? Ta Boyard može izbrbljati? Uostalom Mestorino je ostavio jučer u lisnici automobila nekoliko briljanata. Sada je opazio, da manjkaju dva malena. Nema potrebe razgovarati s Boyardom: on je sam procijenio svoju šutnju na nekoliko tisuća.

Mestorino se donekle umiruje. Odlazi u ured. Pokušava raditi. U Trupfemovoj torbi je našao mnogo kamenja, tako oko 50.000 franaka. Ali poslovi Mestorinovi se nisu popravili. Prodao je svega dva kamena. Dobiven novac dao je Pasaine-u. Kao i prije danju — dugovi, računi, zvonjenje vjerovnika. A noću — iscereni Trupfeme, šumska vlaga, čokoladni automobil i široke od užasa oči drage Lili, koje nisu ništa razumjele.

Eno već su nekakvi kočijaši našli komade kaputa. Sve novine pišu sada o jednom: o čokoladnom automobilu. Detektivi jure, u laboratorijima istražuju tragove prstiju, policajski psi nervozno njuše zrak i ruju zemlju. Idu u lov. Čokoladni automobil! Njega je čak i nemoguće prebojadisati — ta tko od susjeda ne zna, da draguljar Mestorino ima čokoladni automobil?

Mestorino više ne gleda kamenje. Povećalo uzima samo, kada ulazi posjetitelj. Dok je sam, čita novine; sve novine: jutarnje, podnevne, večernje; u Parizu

svakoga sata izlaze koje novine, a onda blijedi Mestorino: već čuje korake detektiva, teško disanje pasa. Prestao je razgovarati. Nema ga više. Mjesto njega je — čokoladni automobil. Taj automobil sve raste, raste. Eto sad je — tamnička kola. U njoj voze uapšenoga Mestorina. Gomila zlobno podvikuje. Unutra je mračno. Samo disanje motora. Onaj drugi, u pokrivaču i platnu, šuti... Automobil sve raste. Sada je to golem furgon. Vrata se otvaraju. Iz njih izlazi korektno odjeven gospodin. Vrlo je uljudan. Smješka se. Vadi iz furgona prtljagu. Ali to nije kovčeg, niti košara. Mestorino dršće. Shvatio je, što su dovezli u tom furgonu. Evo i gomile pred vratima. Djevojke, fotografi, draguljari. Blješti nož. Korektni gospodin postavlja gilotinu. Mestorino pokriva lice rukama. Nitko ga ne će spasti, niti Lili, niti pastorka, niti Pasaine!.. Spalio je maklera. Odvukao se na pokop pougljenjelih kostiju. Dao je Pasaine-u 13.000. Ali automobil, čokoladni automobil! On nadolazi. On hripi. Motor... Detektivi... Psi...

Mestorino pruža ruke k vratima. Onda ulazi brigadir Mougel i stavlja na ispružene ruke nove sjajne lisičine.

Pred vratima je stiska. Dovoze se »Hispano-Suizas« i »Rolls-Roycesi«. U njima su naduveni, glatko obrijani šoferi, japanski psi tubasta nosa i dame, napirlitane dame. Gospodjice preprodavaju ulaznice. Netko cvili: »To je bezobrazluk! Za mene su ostavili dva mjesta!« — »Brže, René, i tako smo zakasnili«.. Psići ostaju sa šoferima. Dame se žure u dvoranu. Putem se medjusobno pozdravljaju:

— Ah, to ste vi, Lucie! Nisam vas prepoznala u tom ogrtaču. Tko vam je pribavio ulaznice? Zacijelo Charles? Nevaljanko!.. Danas će biti, čini se, dosta zabavno...

— Da, Charles je rekao, da će to biti velik dan. Gledajte i Bonnet je ovdje. Čitav Pariz!

Nisu to baleti Djagiljova, niti generalna proba Giraudouxova komada. To je turobna sudbena dvorana. Ali danas će suditi Charlesu Mestorinu. Mogu li Lucie ili gospodja Bannet propustiti takovo gledalište?..

Mestorinova pastorka plače. Predsjednik viče: »Imat ćete vremena kasnije plakati« — dvorana se smije. Mestorinova se žena pokušala otrovati gardenalom, dvorana sažima ramenima: »Komedijantica« — i dvorana se ponovno smije. Državni odvjetnik teatralno kliče: »Prisiljen sam tražiti njegovu glavu« — a dvorana plješće.

Na damama su, razumije se, briljanti. To kamenje nije ukradeno. Ono je dobiveno na vjenčanju ili za imendan. Dame nisu nikoga ubijale. One su tako dobre! Lucie ne može udariti čak ni svoga psića. A Kafri? A električna struja? A slijepi brusač? No to je politika! Dame se politikom ne bave. Dame opstoje jednostavno za nježne osjećaje i za obični moral. Zajedno s državnim odvjetnikom traže one glavu ubojice.

Okrivljenik Mestorino napola leži na optuženičkoj klupi. To je hrpa mesa, odjevena i počešljana. Katkada muče. Oružnici ga pridižu. Po stubama je vukao mrtvo tijelo Trupfeme-a. Sada je sam mrtvac. Ali ga ne pokapaju. Sude mu.

Eno predsjednika »Udruženja pariških draguljara«. Ogorčen je trgovačkom podlošću Mestorinovom — smrt! Eno g. Sostère-a. Tako evo nije dobio za mjenicu 35.000 — smrt! Eno majka Trupfeme-ova. Za onoga — ovoga. Smrt! Eno zastupnika gradjanskih tražbina. Oni žele dobiti 100.000 franaka i još jednu glavu prida. Evo državnoga odvjetnika. On spominje — Trupfeme je vikao: »Ne smije se ubijati čovjeka«. Dakle treba ubiti Mestorina. Poslovni basovi draguljara i čaroban sopran Lucie, sve se slijeva u jednu pjesmu: smrt, smrt, smrt!

U dvorani vlada sparina lipanjskoga podneva i nježno maštanje ženskih glavica: obrijani zatiljak, čašica ruga, furgon, g. Dreibler, oštar bljesak noža. A pred vratima automobili. Oni su sviju boja: sivi, modrikasti, žuti, ljubičasti, crveni, čokoladni; da medju njima ima i čokoladnih. To je posvema pristojna boja. Automobili čekaju plijen. Eno već se vozi novi makler s mjenicom u lisnici. Eno već novi Mestorino žuri izvan grada s teškom vrećom. Gomila viče: »Glavu! Glavu!..« Očajnici ponovno pregledavaju revolvere, miješaju praške, bruse noževe. Oni sijeku, drobe, režu toplo meso. U automobilima se spasavaju ubojice. U automobilu putuje po Francuskoj g. Dreibler sa sjajnom prtljagom. Što prije ubiti. Što prije odrezati glavu! Brže! Ta život je tako kratak.

5

Boris Ignjatijević K...., unatoč svojih mladih godina zaprema visoko mjesto. On radi u »Naftasindikatu«. Nekoliko je puta bio u inozemstvu u komisijama. Imao je prilike govoriti čak i s Sirom Henry-em Deterding-om. Najprije su govorili o londonskoj magli, onda o 5 postotaka popusta. K..... se pokazao dobrim diplomatom. Sir Henry se smješkao i mrgodio.

K..... je bio i u Americi. Odande je dovezao zamršen aparat pod imenom »diktofon« i neki nemir. Oduševljeno pripovijeda o Fordovim tvornicama, o usavršenim kadama i o razumnom vodjenju kontoirskih knjiga. I dodaje:

— Mi moramo, naravski, staviti drugi sadržaj, ali metodu moramo učiti...

U svome odjeljenju uredio je sve na američki način. Skratio je broj namještenika, odredio točno svačije dužnosti, pojednostavnio rukovanje sa spisima. Mrzi duge sjednice i nabrekle izvještaje. Dokazao je, da se može raditi bez muha u tintarnici, bez čekanja

posjetnika pred vratima i bez razgovora. Zovu ga »Yankee s Arbata«. To ga ne vrijedja. Nema vremena za uvrede. Nafta je temeljno bogatstvo Sovjetskoga Saveza. Treba je znati dobivati. Potrebno je znati i izvoziti je.

Malo tko od drugova znade što o ličnom životu K....a. On nije nipošto zakopčan. On je jednostavno zaposlen. Osim o svome poslu, rijetko s kim govori. Dobiva priličnu plaću, ali živi skromno, ne puši, ne karta se, pa se i ne kicoši. Istina je, odjeven je dobro, prema inozemstvu, ali sve je to dovezeno iz Londona ili Berlina: široki kaputi, široke hlače, cipele sa širokim nosovima. Šešira ne nosi niti za najljuće zime, a brije se svako jutro, čime dovodi u veliku nepriliku sve namještenike odjela.

K..... ima na raspolaganje postar, ali još jak »Ford«. Kako bi on mogao posvršavati sve bez stroja? U jednom danu tri četiri sjednice i sve u raznim dijelovima grada. Sati K....a zabilježeni su mnogo dana unaprijed. Nikada ne kasni. Ponosi se točnošću — ne svojom, »Fordovom«. Sam upravlja. Automobil je i njegov odmor. Katkada blagdanima ide na izlete izvan grada. Kotači tonu u blatu, a K..... stenje gurkajući stroj. Tada proklinje ruske ceste i rusku lijenost. Znao je doprijeti čak do Tvera bacajući u mašti na smrzla polja sad tvornicu, sad tračnice, sad elevator i strašeći nevine ruske krave.

Otkuda se našao takav čovjek u Moskvi, uz poderane kočijaške kabanice uz ispijanje čaja i razgovore o novom životu? Ta on i nije došljak. On je koreniti Moskovljanin. Rastao je na Arbatu, točnije u Nikolo-Peskovskoj uličici. S jedne je strane bilo skladište drva, s druge gostionica, gdje su se studenti podrigujući od piva podugo natezali, da li je Leonid Andrejev opravdao Judu ili nije. K..... je tada bio dječak. Rješavao je postotne račune i bacao u gospodjice čvrsto stisnute grude snijega.

Kada je već skoro odrastao, počeo je rat. Sve se unaokolo zaljuljalo. Tako se nije dospio ni sa čime sprijateljiti. Zato ga revolucija nikako nije začudila. Ona nije bila njegov posao, ali je odmah postala njegovim životom.

Sve, što je bilo prije revolucije, K..... pomalo prezire kao predpotopne automobile u obliku faetona ili haljine s povlakama. On se, naravski, sjeća i kozaka, koji su klicanjem rastjerivali gomile i pjesme dekadenata i šapat: »Tolstoj je napisao spis protiv smrtne kazne...« Ali sve je to glupost, o kojoj je smiješno misliti, kada na svijetu opstoji nafta, izvoz, Amerika i notes na stolu s odredjenim satovima, čak i polusatovima.

U jednom pretincu svog radnoga stola, medju izrescima iz novina i američkih »magazina«, čuva on poluizbljedjelu fotografiju. To su njegovi roditelji. Slikali su se nakon svadbe. Tvrdi ovratnik, kita cvijeća, žena se sramežljivo smiješi, a na stolu je rastvorena knjiga.

Kada slučajno nabaše na tu sliku, K..... se svaki put smješka: eh!.. Knjiga je zacijelo Mihajlovski ili Lavrov. Čitali su zajednički, a izmedju pojedinih poglavlja zaklinjali su se, da će se ljubiti do groba. Otac K.....ov bijaše narodnjak, obožavao je mužika, a evo kada su ukinuli stalež javnih bilježnika, odmah je klonuo i počeo čekati nekakve mistične generale. No, a majka, ona je neumorno čitala, čitala dnevnik Baškirčeve i vjerno govorila o ljubavi: koja je prava, a koja nije prava. Njezin bi muž zalazio ciganikama i ljubakao sa sobaricama; ona je plakala, onda sve opraštala i samo pitala: je li prava ili nije prava? K..... se smješka: čudaci! Stari »Fordi«! Ne, još smješnije: orlovski trkači iz romance!

Život K.....ov je uredjen i čvrst. On ne poznaje niti razočaranja, niti suza, niti čame. Najprije je vojevao s Poljacima, sada uredjuje izvoz nafte. Malo razmišlja o sudbini revolucije. To je, razumije se, vanredno zanimljiva tema, ali K..... nema vremena: on radi za revoluciju. O tome neka misle drugi. Jednom nedjeljno ide u kino. Svidjaju mu se američki komični filmovi. Oni su otvoreno glupi, pa čovjek gledajući ih ne mora misliti, može se jednostavno smijati, kao što jednostavno ržu konji ili kukuriču pijetlovi. Čemu da se u kinu misli? To je — odmor, jednom nedjeljno, sat i pol. Misliti treba za vrijeme rada, i to ne o nekakvoj starici, koja je iz gluposti izdala stražarima svoga sina, nego o poslu, to jest, o nafti.

U K.....ovu kabinetu stoji američki diktofon, koga se plaše posjetitelji. Nakon uredovnoga vremena ostaje K..... sam, pa još dugo razgovara s tišinom praznoga ureda. On diktira sad izvještaj, sad članak za »Ekonomski Život«, sad korespondenciju, koja je na redu. Ujutro strojopisačica, drugarica Jegorova sjedne s prozirnom kacigom »Underwoodu«. Ona čuje jednolični, ponešto podrugljivi glas druga K.....: »To se odnosi i na naše pregovore sa Španjolskom, gdje je, kako je poznato, uveden državni monopol na naftu. Točka. Novi odsjek«. K..... je u to vrijeme daleko, na Sadovoj ulici — opet hitna sjednica...

Ali ni takav čovjek, kakav je K...., nije savršen. On ima slabost, za koju ne slute njegovi drugovi: on ljubi žene. Ljubi ih jednostavno, surovo, ne jednu koju god, ne, sve, ljubi do nenadane rastresenosti za vrijeme zasjedanja, do napada melankolije, do migrene. Pokušavao se svakako osloboditi te sramotne bolesti. Prije dvije godine oženio se — najednom, ne gubeći vremena za to, kao ni za koga. Eto oženio se i živjet će sa ženom. Tako svi žive. To je jednostavnije i brže. Ali ustanovilo se, da je žena bila malogradjanka s maštama o francuskoj kozmetici i s knjigom Romanova pod jastukom. Uskoro su se razišli. Onda se K..... obratio na poznatoga liječnika. Ovaj mu, kucnuvši ga po koljenima, propiše tuševe i brom. Ali liječenje nije pomoglo. K..... se

mučio. Oprostite, drugovi, ali on nikako nema vremena, da vodi ljubav sa sovjetskim gospodjicama. Uzeti žensku s Tverske ulice? To se nikako ne slaže s njegovim naziranjem: što kod toga ulaze červonci? Nije on junak Leonida Andrejeva. On je novi sovjetski čovjek.

Sada je K.....u poslužila sreća: nedavno se kod iskušavanja teretnih automobila upoznao s Musjom G..... Musja je — voditeljica urudžbenog zapisnika automobilske tvornice »Amo«. Ima modre oči i sunčane pjege. Uostalom to nije važno. Ona je — žena.

Znao je: sve žene, pa i one, koje vole tehniku i šport, komsomolke u kratkim čarapama i čianice »Lige za štednju vremena« treba dugo nagovarati. Što da se radi: do pravoga komunizma još je daleko, pa zasada za sve treba plaćati. Onoj iz Tverske — červonec, ovoj — nekoliko glupih riječi, od kojih je čovjeku mučno i kojih se stidi, kao suza u tramvaju ili gusala u restaurantu medju štucavicom i kosanim odrescima. Preudesiti sebe nije mogao. S Musjom nije govorio o svojim čuvstvima. Nije joj čitao ni stihova Jesenjinovih. Tako daleko nije došao. Ipak je valjalo utrošiti na pripremu pet ili šest večeri. U notesu je stajalo veliko mučno »M«. Vozio se u Sokolnike, gdje je živjela Musja i do dva sata radio. Razgovarao je s Musjom o svemu, što ih je oboje moglo zanimati. Pripovijedao joj je o neobičnim stvarima Amerike, o dizalicama, koje su nalik na žirafe, o neboderima, čak o jazz-bandu u crnačkim birtijama Garlema, koje zaudaraju po gnjilim kajsijama, crnom znoju i rakiji. Modre oči Musjine širile su se i tamnjele.

Šeste večeri, nakon svršene pripovijesti o bokseru Dempsey-u, K..... upita uljudno, ali poslovno:

— Musja, vi ste sada sporazumni?..

Te se noći vratio kući vrlo kasno, pred zoru. Na automobil su zvjerali milicionari, sjeverne zvijezde i tramvajski radnici s fenjerčićima, zagonetnima kao

vatrene begonije. K..... nije gledao niti fenjera, niti zvijezda. Prospavavši tri sata, polio se hladnim tušem i nekoliko puta zadovoljno uzdahnuo. Na službu, razumije se, nije zakasnio. Radio je kao uvijek dobro. Nije više mislio o nekakvoj djevojci sa sunčanim pjegama i glupim pitanjima: »Reci, je li ti lijepo?«.. Ne, mislio je na posao, to jest na naftu.

Malena sobica. Uzak krevet za sklapanje. Na stolu komadi kruha i Ljermontov. Dvije bluzice, ilustrirane novine »Ogonjok«, pomada za zube i glasno disanje. K..... veže svoju šarenu oksfordsku kravatu namještajući komadić zrcala. Musja požudno motri njegove ruke.

— Odlaziš?

— Naravno.

— Borja, ostani!.. Moram s tobom govoriti. Ne mogu više tako!..

K..... se smješka bez razdražljivosti, gotovo dobrodušno: pred njim je izblijedjela fotografija. Eto to je ono: — prava ili nije prava!.. Onda gleda na sat.

— Još mi je ostalo 5 časaka. Želiš li me pitati štogod, izvoli.

— Ja ne mogu tako! Zaboravi makar jednom na svoj sat! Ne vidiš li, kako sam nesretna?..

— Ti govoriš bez razmišljanja. Danas imadem još mnogo posla. Moram izdiktirati godišnji izvještaj.

Rastreseno gladi obraz, na kojemu su sunčane pjege i suze, a onda odlazi.

Nakon po sata uzima u ruku cijev diktofona i počinje: »56.000 tona u Francusku, 42.000 tona u Englesku...«

Musja G... bijaše najobičnija djevojka. Osim K....a i Ljermontova ljubila je ona i portraite vodja i svilene čarape, makar je ljeti nosila kratke čarape

uvjeravajući drugarice, da je tako mnogo ugodnije: svilene su čarape skupe, a Musja je dobivala šest červonaca mjesečno. Musja je ispravno vodila urudžbeni zapisnik. Znala je kolika je proizvodna vrijednost automobila, koliko je pušteno strojeva, kako su razdijeljeni. I do poznanstva s K.....om shvaćala je, da su automobili sada mnogo potrebniji od Ljermontova i da ona sudjeluje u velikom, važnom poslu. Bavila se političkom naukom, njemačkim jezikom i plivanjem. Njeni dani bijahu ispunjeni. Ali još su ostajali slobodni časovi: izjutra, kada bi se tramvajem vozila u ured, ili uveče, prije spavanja, u malenoj sobi s komadićima kruha. Onda Musja nije mislila niti na izradjene automobile, niti o stabilizaciji vremena, niti o Šuri, koja može najdulje ostati pod vodom — razmišljala je o ljubavi. Vodila je čak i dnevnik. Naravno, K....u nije o tom ništa rekla: on bi se samo nasmiješio. Ali 17. travnja, na dan iskušavanja novih strojeva, kada se prvi put susretoše, Musja je zapisala: »Ondje bijaše mnogo drugih. A onda on je posvema ružan. Zubi njegovi strše kao kod konja. Što je dakle na stvari?.. Još ništa pravo ne znam. U svakom slučaju, to je glupo i sentimentalno. Treba znati ili živjeti sa svima kao Ljeljka, ili uopće pljunuti na sve poput Z...-ove. Ali ja ipak smatram, da osim gologa instinkta mora opstojati nešto dublje, pa čak i nerazumljivo nauci...«

Bilješka od 26. travnja (nakon prvoga pohoda K...ova): »Teško mi je pisati, kako sam sretna. On je vanredan. Kako sam mu zahvalna. Ovim bi se moglo potući Ljeljku: ta on nije baba, nego pravi novi čovjek, bio je svuda, izvanredan radnik, pa i ne gleda na to sasvim jednostavno. On traži nešto drugo. Osjećam, da mu se najmanje svidjam kao žena. Ali on sa mnom razgovara kao s dobrim prijateljem. Potrebna mu je dakle punoća osjećaja. Ja sam, naravski, gluplja od njega, ali sam odmah porasla, a osim toga

ovdje nije stvar u umu, nego u srcu. Možda ću mu moći štogod dati«.

Onda je Musja zabacila bilježnicu. Dvije nedjelje nije ništa bilježila. A sjetivši se dnevnika, počela je s poezijom:

9. svibnja. Šuri se veoma svidjaju pjesme Majakovskoga. Ona ih neprestano ponavlja. Zapisala sam po pamćenju. Ondje je ovakvo mjesto:

»Koga da to zanima,
Što je on — jadnik,
Kako je ljubio,
I kako je bio nesretan?«

To je vrlo loše rečeno. Unaprijed priznajem, da on ima pravo, da K..... ima pravo, i Šura i uopće svi. Ali ja, uostalom, osjećam posve drukčije. Držim, da Ljermontovljeve pjesme nisu lošije. On veli s pravom boli:

»Ljubili su se medjusobno tako dugo i nježno,
S čežnjom dubokom, i strašću bezumno buntovnom...«

Zašto se, iako je sada novi život i izgradnja socijalizma, ne može osjećati na primjer nježnosti? Borja je danas iz pristojnosti prosjedio četvrt sata i utekao. Njemu je dakle potrebno isključivo moje tijelo. Svinjarija! Tako sam mu i rekla. Radije neka ne dolazi. Ali on ponovno o svome poslu. Počinjem mrziti njegov sat, njegov stroj, pa i tu naftu... Najstrašnije je, da sada ne mogu bez njega. Ustanovi li se, da on mene zaista ne ljubi, propala sam.«

Bilješka bez datuma: »Borja, ljubljeni moj! Rodjeni! Jedini! Nikada ne ćeš primiti ovo pismo, ali ja želim razgovarati s tobom dugo, o svemu. Ti shvaćaš — ja sam sada tvoj rob. Živim u tome, da ćeš ti doći. A ti odmah utečeš. Zar su ti dovoljne moje usne?

Ta to je vanjsko! Onda se može s drugom... Ja imadem za tebe tako mnogo nježnih riječi, zašto ih ne ćeš čuti? Ti si velik, snažan, sve znadeš, ali ja ljubim, poslije svega sam ti postala kao žena. Ja bih htjela znati, o čemu ti misliš, kada šutiš. Možda imaš svoje tajne? A kome ćeš ih pripovijedati, ako ne meni. Ja mogu sve primiti. Kada si jučer otišao, bila sam spremna baciti se kroz prozor. To je sramota reći, ali ja više ne vladam sobom kao prije. Sva sam u tvojoj vlasti. A ti... ti takodjer nisi slobodan! Borja, reci mi evo samo jedno: tko tobom tako upravlja?..«

Bilješka 19. svibnja: »Otišao je kao uvijek. Bio je kod mene točno 25 časaka — hotimice sam pogledala sat. Nisam ga pače ni molila, da ostane, jednostavno sam ležala kao klada. Ali sada bih udarala glavom o zid. Izlaza nema. Ja nisam Ljeljka. Za mene je to uvijek. Apsolutna osamljenost. Raditi ne mogu. Misli mi se čitavo vrijeme roje o jednom — o smrti. Šura me šalje liječniku. Ali ja ne ću poći. Ili ću moći pljunuti kao u pjesmama Majakovskoga, ili ću crknuti...«

23. svibnja oko deset uvečer odvezao se K..... u Sokolnike k Musji. Zadržao se na vijećanju i unatoč svih svojih navika silno je zakasnio. Možda je Musja već legla?

On se žuri i povećava brzinu. A što, ako se Musja rasrdila i ne otvori? Do vraga, navikao je na tu djevojčuru. Istina je, ona mu dosadjuje psihologijom. Ali izgleda, da je teško naći ženu bez toga. Sad kako bilo, odučio ju je zahtijevanja, da ostaje kod nje. Napokon je shvatila, da on nije besposlen, da ima odgovoran rad. To je glavno, a ostalo se — može podnijeti. A inače je ona, kako treba. Sada čak i ne mašta o drugima. Spreman je makar odmah u že-

nidbeni ured. Samo, koliko je zakasnio!.. A ako ne otvori?..

Lijepo se voziti po Bogorodskoj cesti, osobito kasno noću: put je ravan, gladak, niti automobila, niti teretnih kola. Stroj K....ov juri svom snagom, kao da je to Amerika, a ne Sokolniki. Projektori rasvjetljuju trepetanje noćnih leptirića i uravnani šljunak. Najednom nailazi na sjenu. Sirena srdito tuli, ali sjena se ne miče. Onda K..... naglo zaokreće lijevo. Sjena se baca strance i pruža se na cesti. K..... poskoči od udarca. Iskače iz automobila. On viče:

— Hej!.. Ovamo!

Dolazi nekakav momčić i glupo se smješka: hi!

— Eto, valjda je živjeti dodijalo! Hi..

Teškom mukom izvlače ispod stroja zdrobljeno tijelo. K..... se otkrenuo. A momčić još neprestano kikoće:

— To ti je glupača!..

Zaudara po rakiji. Ruke K....ove su uprljane od krvi. On para bluzicu i prilijepi uho poznatim grudima. Dugo sluša. Ali grudi su tihe. Nema u njima više psihologije, niti jednostavnih stezanja srčanoga mišića. Mrtvo tijelo polažu u automobil. Motor glasno diše: »Ford je junačina, on nije pretrpio štete«.

Čitavoga drugoga dana radio je K.... savjesno. Proučavao je izvještaje pariškoga predstavništva »Naftenoga sindikata«. »Narudžbe ministarstva mornarice čine čvrstu osnovu za naš izvoz u Francusku...« Nastavio je raditi do kasno uvečer. Prebirao je tanke listiće pokrivene ljubičastim pismom, ispisivao brojeve, bilježio opaske. Onda je počeo diktirati. Govorio je kao uvijek, jednolično i mirno. Ali evo lice mu se rastegne u grč. On viče. Izgleda, da se i sam prestrašio toga krika. Sam je u velikoj sobi usred korica i diagrama. Pred njim su mutne oči, po-

nešto rastvorena usta, strujica krvi. Stoji pritisnuvši se licem k zidu, da ništa ne vidi. Teško diše. Tako prolazi nekoliko časaka. Onda se oporavlja. Raskapča ovratnik, korača iz kuta u kut i laća se ponovno posla. Ne smije misliti o Musji. Musje više nema. Točka. Novi odsjek. Postoji samo jedno: to je njegov posao, to je nafta i to — zauvijek.

Strojopisačica, drugarica Jegorova, otkuca izvještaj, koji je na redu. Ona piše: »Položaj na francuskom tržištu podliježe kolebanjima, što se može djelomično razjasniti pojavom...« Najednom trgne ruke od tipaka i skida slušalice: mjesto običnoga glasa druga K..... začula je očajan, zvjerski krik. Susjeda je pita:

— Što je s vama... Kako ste problijedili!.. Da možda vrata otvorimo, da načinimo propuh? To je zacijelo od zagušljivosti...

Jegorova mumlja:

— Ne, ne, ništa... Učinilo mi se... Jednostavno sam se umorila od rada; dobro je, da ću doskora na odmor...

Ponovno uzima slušalice. Glas druga K.... nastavlja: »razjasniti pojavom rumunjske i poljske nafte....« Taj glas je kao uvijek, jednoličan i miran.

6.

Charles Bernard je najprije trgovao cigaretnim papirićima. Onda je prodao skladište papira i počeo jednostavno živjeti. Živio je lagano i mudro kao kornjača. Čitao je »Almanah prijatelja prirode«. Ondje se govorilo o tom, kakvi su oblaci, koji donose kišu, a kakvi vjetar. Tamo je bilo rečeno takodjer, kada dolijeću lastavice i konopljarke, kako se goje kunići i

gdje se najbolje sabire mirisni despik. Bernard nije imao kunića. Nikada nije vidio konopljarke. Živio je u Parizu u uskoj ulici Estrapade. Pod njegovim se prozorom mjesto despika mirisali danju ridji sirevi mljekarne, a noću sanduk za smeće.

Bernard je čitao »Almanah«, ta imao je mnogo vremena. Osim toga posjedovao je sanjarsko srce i malenu rentu. Nakon zajutarka odilazio bi obično u Botanički vrt. Ondje je hranio vrapce mrvicama od jučerašnjega kruha i smješkao se balavoj dojenčadi, koja je cvilila u kolicima.

Mogao je mirno proživjeti do duboke starosti: poznato je, da kornjače dugo žive.

Mladja sestra Bernardova, koja je živjela u Periqueux-u, mnogo puta je pozivala Charlesa k sebi u goste. No Bernard se izgovarao sad poslom, sad bolešću. Plašio se puta: kolodvor, gurnjava, zviždući. Ta do Periqueux-a treba 12 sati! Bernard je volio »Almanah prijatelja prirode«.

Ali malo po malo stade se u život Bernarda uvlačiti nemir. To je počelo nekim veoma glupim filmom. Prije je Bernard polazio samo u cirkus s djecom vrataričinom. Prijatelji ga odvukoše u kino. Bernardu se svidjelo sve: i galop konja i američki apaš na krovu vrlo visoke kuće i život vodenih gmazova. Počeo je polaziti kino svakoga petka. Zabava sama po sebi nevina: kinematograf se nalazio u susjednoj ulici, a donosio je dirljive melodrame. Ali ondje se s njim i desila neprilika. Bernard je u tamnoj dvorani izmedju cmakanja parova i udobna pucketanja najednom zadrhtao: na platnu je jurio automobil. U tom automobilu jurila je i čitava dvorana. Bernard je najednom osjetio, da i on juri nekuda. Ostalo je brzo zaboravio. Nije li svejedno, što je to automobil mladoga nogometaša, kojega u kućici na ladanju čeka milovidna zaručnica i što se oni boje očeva prokletstva? Bernard je vidio samo grmlje, što je usput nestajalo i

prašinu. Ma da je u dvorani bilo vrlo zagušljivo, njegovo je lice brijao oštar vjetar. Koža se stiskala i gorjela. Bernard se toliko zaboravio, da se čak pridigao. Straga su viknuli: »Hej vi, sjednite!«.. Onda je, ne dočekavši do kraja, istrčao na ulicu. Neka se uzmu ili ne uzmu: njemu je svejedno! Sada je mnogo toga razumio. Nije pošao kući. Brzo je koračao praznim ulicama. Želio je, da kuće jure mimo njega kao grmlje. Bio je daleko, možda u Granadi ili na Sjevernom polu.

Od toga dana zapostavio je almanah. Kupio je stari vodič po Pirenejama, nekoliko karata i kompas. Ipak nije nikuda otputovao. Putovao je sjedeći u svojoj ulici Estrapade. Još se mogao boriti s kušnjom. Onda se u njegovu kuću useli nova zmija. Ona je slatko sikala. To je bio telefon bez žica. Danju Bernard još nastoji sačuvati izgled mirnoće. Noću luduje. Na sebi ima tople papuče s kitama. Ali on ne sjedi kraj kamina, ne, on juri po svijetu. Njegove se usne sumnjivo pomiču. On traži neke valove. Evo Barcelone... Evo Karlsruhe... Njemačko »bitte«. Bach. Španjolci. Charleston. Pobjednik na utrkama u Oksfordu. Tečajevi »Royal-Dutcha«. Sat iz talijanskoga jezika: forte, morte, caneloni. Pobjeda konzervativaca u Švedskoj. Igra zvona u Kremlju: »Internacionala«. Ponovno charleston. Svijet muči, bleji, mijauče. Po svijetu juri Charles Bernard u nekim papučama s kitama, onaj, koji je prije trgovao cigaretnim papirom. Rijetki njegovi brci grčevito se svijaju, lice postaje ljubičasto. Uistinu je strašan u tišini svoje sumorne sobe. Uostalom nitko ga ne vidi. Još je kod kuće, u ulici Estrapade.

Onda? Onda se dogodilo neizbježivo. Ta nije se uzalud nagibalo tisuće ljudi, nije badava cviljela vrpca, nisu bez posljedica svakoga večera plamsala sudbonosna slova na Eiffelovu tornju. Ulice Pariza, na kojima su vrvjeli automobili, bijahu pokrivene plakatima, laskavima i nježnima kao siktanje noćne

zmije. Charles Bernard se sjetio almanaha i sestre Periqueux-u. Može se nasladjivati raznima oblacima iz »Almanaha prijatelja prirode«: ovčicama, kumulusima i slojastima. Napokon će vidjeti te nepoznate konopljarke! A despik!.. Kako lijepo mora da miriše!

Automobil ipak nije bio jeftin, pa Bernard još uvijek koleba. Ali onda se sjetio večeri u kinu. Otrčao je jednomu agentu. Ovaj ga je primio mirno, prijateljski, kao da je odavna znao, da će Bernard, ovaj skromni Bernard, čovjek-kornjača, prije ili kasnije doći k njemu.

Bernard je nabavio divan stroj: 10 konjskih sila, 18 mjeseci otplate, jednoličan hod, čvrst koš, napokon električan zapaljivač za cigarete i raskošna vaza za cvijeće. Te noći nije slušao čak ni mijaukanja Barcelone. Nije ni spavao. Šuteći sjedio je na prašnom sjedalu uzbacujući katkada ruke. Možda je upravo prhao. Oči mu bijahu vlažne kao zelena zemlja nakon prvoga grijeha.

Svako jutro išao je u školu. Brzo je naučio upravljati strojem. Nakon dva tjedna polagao je ispit. Bio je silno oprezan, taj bivši trgovac cigaretnim papirom! Dugo prije raskršća smanjivao je brzinu i grozno trubio. Nikoga nije nastojao obaći. Vozio je lagano i mudro kao kornjača, pa je, razumije se, izdržao sve kušnje.

Onda se počeo spremati na putovanje. Kupio je vezen prsluk, putnu apoteku i kartu generalnoga štaba. Posljednji je put zašao u Botanički vrt, da nahrani svoje vrapce. Sutra putuje u Periqueux. Zapravo on putuje k svojoj sestri Luizi. Ali vrapcima je priznao: putujem, gospodo vrapci, konopljarkama. To su vanredne ptice!.. Nije im priznao samo jedno, a to se bojao priznati i samome sebi: njegovo je lice već gorjelo brijano neobičnim vjetrom.

Tako se uputio rentier Charles Bernard k sestri u Periqueux.

Ponajprije je Bernard putovao lagano i ozbiljno. Znao je, da na novom stroju ne valja prvih 500 kilometara voziti brzo. Tako su ga učili u školi, tako mu je govorio agent, tako je bilo rečeno u tiskanoj uputi, koja je bila priložena automobilu. Uostalom 30 kilometara na sat činilo se Bernardu bjesomučnim lijetom. Nije mogao razgledati niti brežuljaka, niti ljudi. Sve je jurnulo mimo njega kao onda u kinematografu. Zaustavi se. Htio je pogledati, nema li oko njega konopljarki: ta već je daleko od Pariza. Ali mjesto toga je pogledao matice od kotača. Onda se odvezao dalje. Zaboravivši, povećao je nešto brzinu. Strjelica je padala, a vjetar je odmah postao golem kao svijet.

Aha, dakle svi lažu: i agent i tiskane upute! Na novom stroju može se voziti mnogo brže od propisa. Pa to je i bolje! Nije on kupio stroj zato, da puzi. Nije on kornjača. Dolje Botanički vrt! Ali čekaj, Charles! Kuda se žuriš? Luiza je čekala osam godina. Pričekat će još jedan dan. Nisi li se ti uputio despiku. Stani! Odmori se! Lezi na travu! Ovdje je trava zacijelo mekana kao oblaci-ovčice. Tako je govorio Charles, koji je trgovao prije cigaretnim papirom. Ali Charles drugi ne odgovara. Charles drugi znade sada samo jedno: ljuljanje i vjetar. Zažmirio je. Pijan je, kao da je ispio bocu konjaka. Smješka se. Vozi sve brže i brže.

Vlak juri brže od orla. Ali muha, sićušna muha, može prestići brzi vlak. Lastavica leti brže od muhe. Ali svaku lastavicu prestizava automobil. Bernard je to nedavno pročitao u nedjeljnom prilogu novina. Ali sada se ne sjeća lastavice. Što više i ne gleda na kazaljku: šta će mu brojevi? Automobil juri svom brzinom. Duga, ravna cesta. Možda bi trebalo smanjiti brzinu?.. Ta ovo je nov stroj?.. Prvih 500 kilometara.... Onaj, koji je trgovao papirom, žalobno lepeće: možda?.. Uostalom, stroj sam znade. Tà to se on žuri. Bernard tu ne ulazi. On je samo kupio na otplatu... Onda je osiguran... A život? Vrapci? Kasno je misliti! Eno, već se prestao smješkati. Bolno udara vjetar. Oči se lijepe. Bernard ne vidi ništa. Okreće na desno. Možda i ne okreće on. Neki ljudi viču: hej!.. On ne čuje. Onda — jedna misao: što se dogodilo sa strojem?.. No da, posvema razumljivo! Bernard čak prikriva na časak oči. Posvema razumljivo: automobil je poludio. To se valjda dogadja. U udžbeniku ima poglavlje: »Bolesti automobila«. Dodati: duševne bolesti. Bijelo, nepovjerljivo sunce i vjetar. Bolje je zaklopiti oči. Ondje je svršetak: Cesta svršava. Svršava ovaj dugi, ravni put: škola, cigaretni papir, Estrapade, vrapci. Sve se svršava. Još brže. Još! Još!

Onda lak uzvik. Tako umiru dječji mjehurići — smaragdno zeleni ili nježno ljubičasti. Pomahnitali automobil juri po nagibu. Strašan je i jednostavan. U njemu više nema tisuću dijelova, u njemu je samo jedna okrutna volja. Sada je drevan i ljudski. S uzvišenom radošću samozaborava juri on nizbrdice, u jadnu jarugu, obraslu suhom borovicom.

Konopljarke pjevaju i slatko miriše despik. Automobil br. 18-A-74 — komadi željeza, stakleno crepovlje, komad toploga mesa — leži nepomično pod svečanim podnevnim suncem.

Pariz. Veljača-lipanj 1929.

K o n a c.

Ličnosti i dogadjaji spomenuti u ovom djelu

Ilja Erenburg u ovom djelu mjestimično samo spomene neke ličnosti i neke dogadjaje, a da o njima ne kaže ništa potanje. On pretpostavlja, da čitatelj zna i ličnosti i dogadjaje. Kako medjutim takva saznanja vrlo brzo padaju u zaborav, donosimo ovdje najkraće informacije i o ličnostima i o dogadjajima. Za one, o kojima ništa ne donosimo, možemo općenito reći, da su spomenute samo kao ilustracija, da su piščeve oznake i da nisu historičke — ili ne donosimo ništa, jer se sve vidi iz samog djela.

Imena i dogadjaje poredali smo po poglavljima, pa ih čitatelj nalazi po redu, kojim i čita knjigu.

BINOZA

PRVO POGLAVLJE.

VIII. godina po kalendaru i brojenju francuske revolucije. Revolucija je zabacila brojenje godina od Kristova rodjenja, i označila je kao početak ere pad Bastille.

Valjani Korsikanac. Napoleon Bonaparte je bio sa otoka Korsike. Svakako najslavniji sin toga otoka. Kad se kaže Korsikanac, isto je kao da bi se reklo Napoleon Bonaparte.

Filip Lebon. Jedan od mnogih konstruktera, koji su se trudili da konstruiraju kola, koja bi se kretala bez konja. Takvih je konstruktera bilo i u samom vremenu velike francuske revolucije, kao što to postavlja Erenburg u ovom svom djelu.

Stroj doktora Guillotine. Dr. Guilottine je konstruirao naročitu mašineriju, koju je revolucija uvela kao službeni stroj za justifikaciju na smrt osudjenih. Stroj je prozvan imenom konstruktera — guiloina.

9. Thermidor. Thermidor je 11. mjesec u kalendaru francuske revolucije.

Germinalskim. U djelu se kaže, da su revolucijonarci odlučili da ožujsko pivo prozovu germinalskim. Da, jer je mjesec ožujak po revolucijonarcima bio prekršten u germinal, pa da bi bilo dosljedno, tražilo se, da i ožujsko pivo bude prozvano germinalskim. (Pisac ovu stvarcu ironizira).

Cezanne Paul, jedan od najvećih slikara Francuske u XIX. vijeku. Umjetnik, koji je počeo i uspio drugim putevima i formama u slikarstvu.

Stephane Mallarme (842.—1898.) pjesnik. Zajedno s pjesnikom Verlainom vodja simbolista.

Sully Proudhomme, francuski pjesnik, parnasijanac. Odlikovao se vještinom iznašanja najljudskijih osjećanja, i to jednostavno, sigurno i vrlo jasno.

Clemenceau, francuski političar. Prvak Francuske u svjetskom ratu i njezin predstavnik na mirovnim konferencijama iza svjetskog rata. U ovom se djelu govori o jednom njegovom mladjem istupu.

Anatol France, veliki francuski pisac novijeg vremena.

Dreyfussovci su onaj dio francuskog javnog mnijenja, koji se zalagao za Dreyfussovu nekrivnju. Alfred Dreyfuss bio je francuski časnik (artiljerijski). Rodjen je 9. X. 1859.

u Mildhausenu u elzaškoj židovskoj obitelji. God. 1894. bio je optužen zbog veleizdaje i osudjen na doživotnu robiju na Vražjem otoku kod Cayenne. Francuski su klerikalci nastojali da ovu aferu izrabe za početak velike antisemitske hajke u Francuskoj. Slavni francuski pisac Emil Zola na čelu velike grupe francuskog javnog mnijenja (zvani Dreyfussovci) počima borbu za obnovu Dreyfussova procesa tvrdeći i skupljajući dokaze o nevinosti Dreyfussovoj. Proces je god. 1899. bio zaista obnovljen, ali Dreyfuss ponovno sudjen, pa kasnije pomilovan i konačno 12. VI. 1906. proces je bio po drugi put ponovljen i Dreyfuss riješen svake krivnje. Bio je nakon toga ponovno primljen u vojsku kao major. Uz ovaj je proces bilo mnogo buke i borbe za i protiv Dreyfussa.

Labori Ferdinand, Gustav, Gaston. Francuski advokat. Nedavno umro u Parizu. Vodio je nekoliko famoznih procesa, a i Dreyfussov. Bio je i urednik »Gazette de Palais«. Napisao je više političkih spisa.

Millerand Etienne. Rodj. 1859. Odvjetnik, novinar, političar, suradnik Clemenceauove »Justice«. Kad je bio izabran u komoru pristupio je socijalistima. Trajno novinar i političar, te dugogodišnji ministar i 1920. ministar predsjednik. U ovom se djelu govori o jednom njegovom socijalističkom nastupu.

Garibaldini, četnici, koje je vodio talijanski borac za ujedinjenje Italije Garibaldi.

Musset Alfred, francuski pjesnik, pripovjedač i dramski pisac. Popularni pisac i osnivač svog vremena i svoje sredine. Nosio je uvijek cilindar.

Komunardi. Ustanci u pariškoj komuni 1871. Režim ih je nemilosrdno klao i masakrirao po podrumima.

Balzac Honore, francuski romanopisac (1797.—1850.). Tvorac suvremenog društvenog francuskog romana.

Bakunjin Mihajl, ruski revolucijonarac i anarhista. Poznata je je njegova izreka: »Želja za razaranjem jest stvaralačka želja«.

Ravachol Leon Leger, francuski anarhista, obješen 1892. Bio je vodjá jedne terorističke grupe, koja je 1892. u Parizu izvadjala atentate dinamitima na javne i privatne zgrade.

Dumas Aleksander otac. Pisac romana (1803.—1870.).

Coppe Francois, francuski pisac i pjesnik. Jednostavan u formi, bogat u osjećanju, vrlo popularan. Njegovo religiozno obraćenje katolicizmu i djelo o tom obraćenju »Od vraga k Bogu« značilo je pravu senzaciju i prilično zasjenilo veliki piščev popularitet.

Hay, odvjetnik u francuskom provincijalnom gradu Potieru. Prvi čovjek u Francuskoj, koji je poginuo u automobilskoj nesreći.

Kanaan, stara oznaka za primorje Palestine i Fenicije.

Ford Henry, opće poznati i veliki američki tvorničar automobila iste marke.

Caruso, talijanski tenor, poznat po cijelom svijetu. Fenomenalan po glasu i po prikupljenom bogatstvu.

DRUGO POGLAVLJE.

Citroen André, francuski tvorničar automobila iste marke.

Bakkarat, vrst kartaške hazardne igre.

Hoover, suvremeni predsjednik Sjedinjenih Američkih Država (USA).

Lindberg, Američanin, avijatičar, koji je prvi preletio Atlantik u pravcu Amerika—Evropa.

Costes i Le Brix, avijatičari, koji su 1929. preletjeli ocean.

Tardieu, predsjednik francuske vlade 1929.

Decobra, francuski pisac, koji je osobito 1929. bio u modi. Posjetio je i Zagreb i u jednom kinu održao predavanje.

Klichy, Saint Ouven, Juvel, Guttenberg, Suresnes i Levalois. To su sve imena mjesta, u kojima su tvornice Andre Citroena.

Lazar & Co., jedna od jačih francuskih banaka.

Philip, poznati francuski bankar.

Rafael Sanzio, slikar talijanske renesance. Uz Leonarda da Vincia prvak talijanskog slikarstva tog vremena, a i inače jedan od najvećih slikarskih majstora svijeta.

Zlatna Horda (Solotaja orda). Residenca mongolskog (tatarskog) poglavice (kana) u Saraju kod Astrahana, vjerojatno tako prozvana po zlatnom šatoru, u kojem je kan stanovao, a zvala se i kipčak. Predstavljao je ogromnu moć i pristupalo se Zlatnoj Hordi sa velikim strahom i strahopočitanjem, klečalo se i svijalo se pred ulazom u šator. Pri kraju srednjega vijeka raspade se tatarsko carstvo, koje je godine 1224. zarobilo skoro cijelu Rusiju i trajalo do 1500., a onda se raspalo u kneževstva: Kazan, Krim, Astrahan i Nogoj.

Peugeot, tvornica automobila istoimene marke.

General Motors, veliki američki automobilski koncern, koji proizvadja automobile i motore raznih marki. Kod nas je najpopularnija njegova marka Chevrollet.

Morgan Pierpont, poznata firma na svjetskom novčarskom tržištu, oko koje se vrzu mnoge države u svojim financijalnim stiskama.

Oppel, njemačka automobilska marka.

Yankee označuje američkog čovjeka, koji je tamo rodjen u obitelji davno doseljenoj.

TREĆE POGLAVLJE.

Hevea, drvo, kaučukovac brazilski (Hevea brasiliensis). Uzgaja se u žarkim i vlažnim krajevima svijeta. Kaučuk se dobiva iz bijeloga soka, što curi iz zarezana drveta.
Ruber Association, društvo za eksploataciju kaučukovca.
Kulije se obično nazivaju radnici iseljenici iz Indije, Indijskog arhipelaga, a napose iz Kine i Japana. To su manuelni radnici, nadničari.
Python se naziva jedna pseća rasa.
Kottege, vila na osamljenom mjestu.
Penang ili Pinang otok, a zove se i otok princa od Wallesa. Na zapadnoj strani malajskog poluotoka. Na ovom je otoku krstarica »Emden« uništila ruski brod »Semčuk« i francuski razarač »Mousquet.«
Shaw Bernard, Irac, najveći savremeni komediograf. Još živi i pred malo vremena je pohodio Sovjetsku Rusiju. Prošlih je godina boravio u Dubrovniku i elegantno se narugao našem gostoprimstvu. U zagrebačkom kazalištu davalo se više njegovih komedija.
Stravinski, najmoderniji ruski kompozitor.
Times, jedna od najvećih engleskih novina.
Jemson, plantator kaučuka, odnosno kaučukovca.
Richard isto što i Jemson.
Kang, četverouglasta daska s rupom u sredini, što Kinezi stavljaju delikventima oko vrata, a komadić papira označuje ime zločinčevo i kaznu.
Sundajski otoci na istočnom indijskom arhipelagu. Veliki su otoci, koji sačinjavaju ovu grupu: Sumatra, Java, Borneo, Celebes i četrdeset malih, medju kojima su poznatiji (Bali, Lombak, Sumbava, Flores, Sumba, Timor itd.). Grupa ovog otočja je dobila svoje kolektivno ime od naroda Sunda.
Van Groog, Holandjanin, plantator kaučukovca.
Gaston Baltazar, Francuz, plantator kaučukovca.
Piccadilly, glavna ulica Londona (Westminster) kilometar i po duga ulica s najluksusnijim izlozima i stanovima, te klubovima.
Michelin, jedna od vodećih tvornica gumija za automobilske kotače.
Taylor sistem. Frederik Winslov Taylor, inženjer, (umro g. 1915. u Filadelfiji) znanstveno je utvrdio sistem za pojednostavnjivanje poslova u industriji i u pogledu radnika i u pogledu poslodavaca i strojeva. Osnovno je u tom sistemu da zabacuje sve suvišne poslove i da sve ujednostavnjuje tako da bude moguće smanjiti troškove produkcije i ako se radničke plaće povećaju. Drugo osnovno načelo je: dovesti u sklad interes radnika i poslodavaca itd.

»R.O.« i »R.A.«, Regie d' opium i Regie d' alcohol.
Rousseau Henry, slikar.
Minicing-Lane, ulica u Londonu, u kojoj je burza kaučuka.
Krasin Leonid Borisović, 1920. vrhovni boljševički komesar za ekonomiju, te pučki komesar za vanjsku politiku, trgovački predstavnik sovjeta, pa poslanik u Parisu do g. 1925., a onda do smrti u Londonu.
Churchill Winston Leonard Spencer, engleski ministar prije dolaska Mac Donaldove vlade.
Stevenson John, engleski ekonomski stručnjak, koji je izradio plan za prvenstvo Engleske u trgovini kaučuka i za izlazak Engleske iz krize u trgovini kaučuka.
Detroit, grad u Sjevernim Američkim Državama, gdje je sjedište Fordovih tvornica automobila.
Deterding Henry, magnat kaučuka.
Ku-Klux-Klan, tajni politički klub u južnim državama USA. Osnovan 1865., ali je bio raspušten, za svjetskog je rata opet oživio i vodio žestoku i nesmiljenu propagandu protiv Židova i katolika. Ima svoju čudnovato sablasnu uniformu, po kojoj je poznatiji nego po radu, ma da vrši svakakva teroristička djela, a ne žaca se ni potajnih umorstava.
Akron, grad u Ohio, gdje su ogromne tvornice za preradjivanje kaučuka.
Kvaker (Quäker), pristaša jedne sekte engleskog porijekla, koja zabacuje crkvu i crkvenu organizaciju, a svoje vjerske poslove vodi demokratski u skupštini, koju vodi i kojoj predsjeda najstariji po dobi.
Gin (holandijski: genever) žestoko piće.
Liberija, država na zapadnoj obali Afrike sa 95.400 četvornih kilometara te 1.5 milijuna stanovnika, većinom Crnaca iz Sjeverne Amerike. Glavni grad Monrovia.
Sondino, general Nicarague.

ČETVRTO POGLAVLJE.

Picasso, španjolski slikar, koji je više puta zadivio svijet novim svojim slikarskim tehničkim novotarijama. Duže vremena je obilježavao neku vrstu slikarske mode.
Modigliani, slikar.
Makleri, senzali, agenti, posrednici kod prodaje vrednota na burzama (obično).
Herriot, suvremeni francuski socijalistički prvak i političar, načelnik Liona.
Caillaux, francuski političar, radikalni prvak.
Elizejska Poljana, Trg Slobode, Trg Sloge, Trg Zvijezde, trgovi Pariza u odgovarajućem hrvatskom prijevodu.

Montparnasse, dio Pariza.
Passy, dio Pariza.
Saint-Germainska četvrt, četvrt u Parizu.
Jaures Jean, pariška ulica u čast nosiocu njezina imena.
Demelet i Lafosse Leon, činovnici u djelu spominjanog Radiotehničkog društva u Parisu.
Bećarica, »La Garçon«, popularni roman V. Margueritte-a, preveden je i na hrvatski.
Michel Louise, francuska komunistkinja. 1871. uhapšena kao »crvena djevica« i otpremljena u Numeju. Amnestirana i opet zatočena, jer je uhvaćena na pljački (ne iz koristoljublja, nego iz borbenosti). Pisala je drame, romane i političko djelo »La Commune«.

PETO POGLAVLJE.

Jakobit, oznaka jednog aristokratsko-borbenog tipa iz Škotske. Kad je kralj Jakob II. godine 1689. bio protjeran iz Škotske, onda je cijelo plemstvo bilo njegovim pristašama i dugo je ostalo nezadovoljno i borbeno prema novim političkim prilikama. I umiralo je u toj borbenosti i ostalo je tradicionalno borbeno i nezadovoljno sa prilikama u zemlji.
Teagle, predstavnik petrolejskog trusta.
Fischer John, isto što i Teagle.
Cromwell Oliver, vodja revolucijonarnog pokreta u Engleskoj protiv kralja Karla I., koji je bio javno smaknut 30. siječnja 1649. Nakon toga je proglašena republika.
Royal Dutch Shell. Nizozemsko društvo za eksploataciju petroleja u Nizozemskoj Indiji. Internacijonalno je u stvari, nu po imenu nizozemsko, a ujedno je jedno od najvećih na svijetu. Ima oko 200 filijala po raznim kontinentima i državama. U svojim rukama drži 9.94% cjelokupne petrolejske produkcije.
Anglo-Persian, englesko-perzijsko petrolejsko društvo Englesko, jer Englezi u ovom petrolejskom društvu, koje ima 3.8% cjelokupne produkcije imaju kapitale i korist, a Perzija uglavnom izvore.
Cadman John, direktor Anglo-Persiana.
Standard Oil koncern u Sjevernoj Americi, najveće petrolejsko društvo na svijetu i ima 25.76% cjelokupne produkcije.
Aurora, ratna ladja Sovjetske Rusije.
Knaster, vrst duhana za lulu.
Rakovski Kristan Georgijević, političar sovjetske Rusije. Rakovski je rodjen u Bugarskoj u mjestu Katole, a porijeklom je Rumunj i do god. 1907. je rumunjski liječnik i urednik »Lupte«. Za sovjetske revolucije predsjednik ukrajinske sovjetske vlade god. 1920. Kasnije do 1925. sovjetski predstavnik u Londonu. Od 1925. do 1928. poslanik u Parizu. Na zahtjev francuske vlade bio je opozvan s toga mjesta i kao član opozicije isključen iz stranke i zatočen u Astrahanu. Napisao je tri politička djela.
Natavias, banka.
Shell, vidi Royal Dutch.
Wilson Woodrow, predsjednik Sjedinjenih Država Amerike za vrijeme svjetskog rata i njezin predstavnik na mirovnim konferencijama poslije svjetskog rata.
Fajans (Fayance), keramika (Tonware).
Prometej, mitski junak, simbol napretka.
Propovjednik Salamonov. Dio biblije staroga zavjeta. Sadrži mudre izreke i poslovice kralja Salamona.
Recidivist, pripadnik. Onaj, koji opet počinja prijašnje zlo.
Zaharoff Basil, teški svjetski bogataš, porijeklom Grk.
Rockefeller John, dolarski bogataš i dobrotvor. I u nas ima njegovih zaklada, odnosno institucija. Zagreb mu je posvetio jednu svoju ulicu kod Zelenog brijega.
Astro-Romana, podružnica Royal Dutcha.
Lloyd George, vodja engleskih liberala, ministar rata za vrijeme svjetskog rata i predstavnik Engleske na mirovnim konferencijama.
Moorgate ulica u Londonu, gdje bijaše kuća s trgovačkim zastupstvom sovjetske Rusije.
Sacco i Vanzetti, radnici, koji su po indicijama osudjeni na smrt po sudovima Sjedinjenih Američkih Država i pogubljeni usprkos prosvjeda cijelog civiliziranog svijeta.
Mata Hari, znamenita špijunka u svjetskom ratu, pogubljena u Francuskoj. O njoj je talijanski romanopisac Guido da Verona napisao roman, koji je preveden i na hrvatski, a u najnovije vrijeme se pronose još nepotvrdjene vijesti, da se radi o obnovi procesa.
Bratianu, bivši ministar predsjednik Rumunjske.
Milonska Venera. Pod ovim imenom se nalazi jedan kip vanredne ljepote u Louvreu u Parisu.
Herbette, jedan od prvih predstavnika Francuske u sovjetskoj Moskvi.
Hugo Victor (1802.—1885.), francuski književnik, pjesnik i dramatičar, a kao romanopisac znameniti vodja romanticizma. Prekinuo je sa starom klasičnom školom u književnosti. Mnoga su mu djela prevedena i na hrvatski.
Homer, grčki pučki pjesnik.
Akselrod, ruski revolucijonarac.
Plehanov, ruski revolucijonarac, vodja socijalista, menjševika.
Zasulić Vjera, ruska revolucionarka (1849.—1919.). Istakla se svojim čuvenim atentatom na generala Trepova, zapovjednika u Petrogradu, koji je dao batinati političkog

uhapšenika Bogoljubova-Jemeljanova u zatvoru zbog toga, što ga nije na ulici pozdravio. Nakon atentata ju je policija teško izmrcvarila, ali ju je porota riješila svake krivnje (1877). Ona je dala primjer i iza njezina atentata slijedio je cio niz novih atentata na špijune, na okrutne policajce, državne odvjetnike i ostala službena lica. Taj je pokret bio poznat pod imenom terora, a njegovi su se nosioci zvali — teroristima.
Istrati Panait, suvremeni rumunjski književnik svjetskoga glasa, koji piše na francuskom jeziku. Iznijela ga je Liga za zaštitu čovječjih prava.
'Dnoç, ruski list za vojnike za vrijeme revolucije.
Mahno, vodja polurazbojničke bande, koja se nazvala anarhističkom. Operirala je za vrijeme revolucije na jugu Rusije.
Če-ka, izvanredna (črezvičajka), komisija prvih godina revolucije u sovjetskoj Rusiji, koja se borila s protivnicima revolucije, sa špekulantima i sabotažnicima.
Denjikin, bjelogardijski general, koji je neko vrijeme s velikim uspjehom vojevao na jugu Rusije protiv sovjetske vlasti. Njegovi vojnici prozvani su po njemu —denjikinci.
Buisson, socijalistički zastupnik u francuskoj komori.
Durant, zastupnik u francuskoj komori.
Dupon, zastupnik u francuskoj komori.
Crack, najbolji konj trkač jedne ergele.
Cherchez la femme — traži ženu.
Baron Charles, član pariske komore, političar.
Poincare, francuski političar, dugogodišnji ministar, pa i predsjednik Republike.
Cachin, Doriot, Duclos, Marty, Vaillaut-Cuturier, komunisti zastupnici u francuskoj komori.
Klios, jedna od devet grčkih muza. Klios je muza povijesti.
Nezavisni, vlasnici petrolejskih izvora, koji nisu članovi nijednog od velikih petrolejskih trustova.
Doornebos, holandijski pjesnik.

ŠESTO POGLAVLJE.

Primo de Rivera, španjolski diktator do godine 1930. Otpušten s vlasti umire u Parizu.
Leblois, pariski špekulant na burzi.
Aubert, prezime pariškog špekulanta na burzi.
Cressillon, ortak u Aubertovom konzorciju.
Poulaille, ortak u Aubertovu konzorciju.
Sloan, predsjednik automobilskog koncerna »General Motors«.
Valery Paul, suvremeni pjesnik i filozof francuski, koga Francuzi smatraju najelitnijim i najznačajnijim reprezentantom svoje rase.

Anaconda, grad u državi Montana u sjevero-američkoj Uniji. Sjedište najvećih talionica bakra na svijetu.
Renè Jean, mali bankovni knjigovodja u Parizu.
Barret Raymond & Co, pariška banka, u kojoj je namješten Renè Jean.
Coledeau, špekulant na burzi, suvlasnik konzorcija »Lissabon«.
Sandou, špekulant s vrednotama na burzi.
Biarritz, otmjeno primorsko ljetovalište na jugu Francuske, u biskajskom zatonu.
Fillot, kapitalista vlasnik od devedeset hiljada dionica Citroena.
Stoss, vlasnik tiskare etiketa.
Locarno, švicarski grad, u kojem se sastaše 1925. vanjski ministri Francuske, Engleske i Njemačke Briand, Chamberlain i Streseman, da udare smjernice svjetskoj mirovnoj politici. Za ove zaključke dobili su Nobelovu nagradu za mir. Posljedice ovih zaključaka, kao što je opće razoružanje i ispražnjenje Ruhrskog područja moralo se dugo čekati.
Mussolini Benito, talijanski diktator od 1. XI. 1922. predsjednik talijanske vlade.
Matteotti Giacomo, talijanski političar, vodja socijalista, koji je zbog govora u parlamentu i zbog brošure »Prva godina fašizma« uhvaćen, bačen u auto i u autu umoren od fašista u blizini Rima. Glavni napadači: Dumini, Volpi i Poveruomo sudjeni su od porote u Chieti samo zbog teške tjelesne ozlijede, ali nisu morali izdržati ni tu kaznu.
Filippelli, fašistički prvak, duševni začetnik umorstva Matteottija.
Dumini, glavni napadač na Matteottija.
Quartarella, zabačeno mjestance, u kojem je izbačen umoreni Matteotti iz auta i zakopan.
Sostère, prezime pariškog juvelira, od koga je Mestorino kupio dragulj za 35.000 franaka i platio kratkoročnom mjenicom.
Mestorino Charles, Talijan, draguljar Gastona Trumpfena.
Trumpfeme Gaston, pariški senzal, koga je umorio Mestorino, kad mu je podnio mjenicu na isplatu.
Kafri, crnačko pleme u južnoj Africi.
Shalpell, posebno nasadjen i udešen bodež.
Djagiljev, moderni ruski glazbenik.
Dreibler, krvnik u Francuskoj.
Arbat, otmjena gradska četvrt u Moskvi.
Baškircova, ruska slikarica, koja se proslavila svojim dnevnikom vanredno iskreno pisanim.
Andrejev Leonid, ruski književnik.
Červonec, jedinica sovjetske zlatne valute. Vrijedi funtu šterlinga.

Sokolniki, šuma na periferiji Moskve, poznato gradsko nedjeljno izletište. Ima i istoimena gradska četvrt u Moskvi.

Bernard Charles, mali pariški rentijer.

Bach, njemačka muzička familija, koja je dala nekoliko slavnih muzičara. Najpopularniji je Johan Sebastian. U ovom se dijelu samo naznačuje, da je radio emisionirao jednu kompoziciju nekog Bacha. Sve bez pobližnje oznake.

ISPRAVAK.

Na strani 77. kod prelamanja sloga pogriješno je postavljen jedan redak. Tekst treba čitati 13. redak, zatim 15. pa 16. a onda tek 14. redak.

Pretplatnicima i čitateljima

„Binoze“!

U nastojanju, da našoj čitalačkoj publici pružimo najbržim tempom senzacionalna i najbolja djela iz svjetske književnosti uspjelo nam je osigurati si pravo na hrvatsko izdanje najnovijeg djela

Mirka Jelušića

autora čuvenoga romana:

Cezar.

Novi roman našeg sunarodnjaka, čije je ime danas poznato već u čitavom kulturnom svijetu, nosi naslov:

Don Juan

a opisuje život i doživljaje jednog od najneobičnijih ljudi ljudskoga roda. Hrvatsko izdanje ovog novog senzacionalnog romana izaći će istodobno sa njemačkim izdanjem, kao i sa izdanjima na ostalim evropskim jezicima, kao jedna od narednih »Binozinih« knjiga.

„Binoza“

Dosadašnje knjige „Binoze“

JACK LONDON:

LJUDI SA PONORA

Prevod s engleskog. — 180 str. — Uvezano Din 50.—, broširano Din 40.—.

FJODOR GLADKOV:

CEMENT

Preveo s XIII. ruskog izdanja Stjepan Kranjčević. 372 str. — Cijena uvezano Din 70.—, broš. Din 60.—

EGON ERWIN KISCH:

ZAPIŠI TO, KISCH!

Preveo s njemačkoga Gjuro Vilović. — 269 stranica. — Uvezano Din 60.—, broširano Din 50.—.

SINCLAIR LEWIS:

„LOWELL SCHMALTZ“

Preveli s engleskoga Iso Velikanović i dr. Branko Kojić. — 170 stranica. — Uvezano Din 50.—, broširano Din 40.—.

MIRKO JELUŠIĆ:

CEZAR

Preveo sa XX. njemačkog izdanja Zlatko Gorjan. — 450 stranica. — Uvezano Din 100.—, broširano Din 40.—.